

264-265

תשרי
התשס"ה

בנימין זאב
הרצל

רבי יוסף אבן כספי – ואולי יהיה זה

שורשים: ר' בריינין – מוצאו וחינוכו; ע' אילון – זכר ליציאת מצרים; ר' בריינין – שליחות מהמשיח, גומל חסד, כבש את אהבתו

המעבר לציונות: ב' ביק – מגיב לאנטישמיות; ב"ז הרצל – מעולם לא אמרתי ממש להתנצר; ר' בריינין – מילה אחת; א' שיף – כשכתב את "מדינת היהודים"; ב"ז הרצל – כשכתבתי את "מדינת היהודים"; ר' בריינין – השחקן הפך לנואם; ש' אבינרי – לא בגלל דרייפוס; ב"ז הרצל – ציונות עם הומור; י' קלויזנר – תגובת היישוב היהודי בארץ על "מדינת היהודים"; ע' אילון – הרצל ורבני המחאה; ב"ז הרצל – בגדי המלך החדשים ורבני המחאה; פרופ' מיכאל היימן – הרצל וא' מרכוס; ב"ז הרצל – על הרב ד"ר גידמאן ואהרן מרכוס

הקונגרס הציוני: האדר"ת – מצווה להשתתף בקונגרס; מ' בן עמי – התרגשתי; ב"ז הרצל – תשובה אל יהדות; הרב כהן שואל, הרצל משיב; יהושע השיל פרבשטיין – החרדים והקונגרס הראשון; הרב י"י ויינברג – דמעות

בעקבות הקונגרס – רשמים ותגובות: י' מוהליבר – רבי שמואל מוהליבר והקונגרס הראשון; הרב א"ש כהן – מה מלמד אותנו הקונגרס הציוני?; ל' מוצקין – המחשבה הייתה לאמונה; ע' אילון – הקונגרס בעיני נילוס ומארק טוויין; י' פטאי – משיח?

בקהילות ישראל: ר' בירר – בסופיה נשקו אצת ידיו; הרצל: נהדמתי; יצחק מאור – בפטרבורג ובווילנה; דוד ויטל – הביקור בווילנה ממבט משטרתי; הרב י"ל מימון – הרצל והרב שלמה הכהן; הרב י"י ויינברג – מפגש עם העם

בארץ: צ' מסליאנסקי – ציון אימנו; אלמוני – שהחיינו, בנס ציונה, ברחובות, בירושלים, שלא לחלל שבת, בכותל, הרצל והסבלים; ש' אבינרי – חוויות מירושלים; ב"ז הרצל – אצל האפיפיור

התכתבויות: ח' הראל – הרצל אל יהודי צפון אפריקה; מכתבו לשפת אמת; מקהילת ראדוץ

הפולמוס הטריטוריאלי: י' צוריאל – תוכניות למדינה יהודית בתימן ובקפריסין; ה"ח בודנהיימר – אוגנדה כאמצעי למטרה; ש' אבינרי – ציון ולא אוגנדה; י' צור – הציונים הדתיים ואוגנדה

פטירתו: י' פטאי – "נתתי את דם לבי למען עמי"; אלכס ביין – סיום; הרב מ' בר אילן – בחייו היה לאגדה

עליו: י' שפירא – הרב ריינס: הרצל שליח ההשגחה; הרב י"י ריינס – אתה הוא האיש; הרא"ה – המספד בירושלים, דרך ההנהגה הראויה עם בני היישוב החדש, מרים דגל תחיית האומה; הרב אליהו פאניז'ל – הלב הגדול; הרב צ"י קוק – להצדיק צדיקים, סבו של הרצל; הרב צ' פרץ חיות – הקול הנבואי, משה והרצל; י' פטאי – שונא בצע, על עברית ותרבות; הרב י"ל צירלסון – לחגיגת ח"י כסלו תרע"ח, לרגל הופעת ההצהרה הבלפורית; ר' מאמו – הרצל בכתבי רבי משה כלפון הכהן; הרב א"א קפלן – מורנו; הרב י' מרצבך על הרב קפלן; הרב י"י ויינברג – הרצל איש-הדת; ר' בריינין – נשמר מתדמית דתית; פרופ' ברוך קורצווייל – אחד העם וברויאר; מ' ברויאר – הספדים מפרי עטו של יריב; הרב מ' ברויאר – עם התורה או עם ה'; הרב י' שגטר – כבוד ישראל; י' קלויזנר – בהתחדש עם; הרב י' הרצוג – דו-שיח פרדוקסלי; ש' אלמוג – הרצל והכבוד היחידי; ש' אבינרי – פריצה על דעת הקהל; נ' סוקולוב – פנימיותו; מ' בגין – זיכרון להרצל, הרצל וז'בוטינסקי; ח' בן ארצי – השיבה אל היהדות; הרב י' שטיינברגר – הרצל והזוית הדתית תורנית; א' סטריקובסקי – שתי נשמותיו של הרצל

החזנה: ב"ז הרצל – בעוד חמישים שנה...; ל' רוזנטל – חוזה סן רימו; א' ביין – אלטנוילאנד – המדינה העתידית; נ' גולדמן – הוא היה גאון; ב"צ נתניהו – ההיסטוריה אישרה; י' כץ – הציונות – לאומיות יהודית ולא תגובה למצוקה; ח' וייצמן – אתחלתא דגאולה; ד' בן-גוריון – האם התאריך יתממש?; א"א אורבך – בעקבות דברי וייצמן ובן-גוריון

מכתביו: המנורה, הבן שחזר בליל הסדר, הנשים והציונות, ייעודם של הרבנים, גאולה בדרך הטבע, ליל בני ברק שלנו, מבט מראש הכרמל, דמעות בירושלים, ליד הכותל, בית המקדש, יצרתי דגל ועם, צוואתו

רבי יוסף אבן כספי

1340-1279

ואולי יהיה זה...

ועוד ילמד סתום מן המפורש, על היות אפשרי קרוב צאתינו מן הגלות זה, עם היותנו חופשים לעצמנו ולא אדון לנו, וזה כי בהיותנו עבדים נסגרים במצרים, האל הוציאנו משם ביד רמה, ומדוע לא יקל זה יותר לו ית' עלינו היום? האם אין חומר עוד בידי היוצר הזה לברוא איש כמשה או קטן ממנו שיבוא לפני המלכים והם ימסרנו לו, כמו שמספר פרעה באחרית, ועם תחילה הכביד פרעה את לבו מאד? או מדוע לא יעשה האל לנו כמו שעשה בבית שני שהחיה השנית כורש העביר קול בכל מלכותו מי בכם מכל עמו וגו' (עזרא א, א-ג), ולא השתדל בזה שום אדם, התמו המלאכות מן האל ית'? אין עוד כלי אצלו להוציאנו מגלותנו פעם שלישית? אם כעניין הפעם הראשונה, אם כעניין הפעם השנית, או אולי דרך שלישית חדשה, לא נוכל לשערה, ומדוע לא יקל - כמו שאמרנו - שעוד יביא ה' איש יעשה כמעשה משה

וילך אל מלך מצרים, ומלך תתר, וימסרו לו היהודים וארץ ישראל? או יקום מלך ויכבוש את כל ארץ ישראל מיד מלך מצרים הנקרא אלשולטאן היום, ויעבור קול בכל מלכותו שנשוב לארצנו, ואולי יהיה זה מלך התתר שהא מלך בבל היום, או יהיה מלך צרפת הקיסר שגם הוא מצפון... (תם הכסף, עמ' 44).

ראה עוד: המדינה בהגות הדורות,
האגף לתרבות תורנית, משרד החינוך, עמ' 76-87

שורשים

ראובן בריינין מוצאו של הרצל

על אודות מקרי חייו המוזרים והנפלאים, ישנה מסורה במשפחת הרצל:

שני אחים, בני משפחה יהודית-ספרדית ושמם ליבל, היו אנוסים מטעם האינקוויזיציה להתנצר ולהיכנס לחבר נזירים. בלב נשבר ונדכה קיבלו עליהם את גזירת השמד, בתקוותם ובשאיפתם למצוא אחרי כן שעת הכושר והזדמנות מיוחדת להימלט על נפשם מידי קנאי הדת, ולשוב לאמונת אבותיהם, אשר הכריחום, על-ידי עינויים קשים, לעזוב אותה. שעת הכושר לבריחתם נזדמנה להם רק אז, כאשר ניתנה להם הפקודה מטעם חברת הנזירים באינסברוק לעשות נסיעה ידועה בשביל משלחת חשאית. אחרי אשר שמו נפשם בכפם ואחרי אשר נמלטו מסכנות שונות, ממכשולים ומעצורים שונים, שהיו פזורים על דרכם, עלתה בידם להציל את חייהם במדינת תורכיה, ושם שבו אל דת אבותיהם. אחד האחים האנוסים האלה, אשר נלחמו כגיבורים על אמונת עמם, בסבלם תלאות לאין מספר, היה אחד מאבות-אבותיו של תיאודור הרצל.¹

חיי הרצל, הוצאת אסף, ניו יורק, תרע"ט, עמ' 6.
ראובן בריינין היה הביאוגרף היחידי שראיין את הרצל.

חינוכו היהודי

לפי עדותו של הרצל, למד עד השנה העשירית לימי חייו בבית ספר יהודי למתחילים. ואלה המה דבריו עצמו: "לראשונה שלחו אותי לבית ספר יהודי למתחילים. זכרונות הילדות שנשארו בי מבית ספר זה אינם אלא המלקות שנתנו לי שם". מזה אנו רואים, כי בזכרונו של הרצל לא נשאר מאומה מלימודי הדת הדלים והיבשים, שלמד בילדותו בבית הספר הנזכר. ברבות הימים שכח הרצל גם את צורת האלפא-ביתא העברית. כפי הנראה וכפי המורגש מזכרונותיו של הרצל השאירו המורים העברים בקרבו רושמים לא נעימים. ולא לבד שלא נטעו בלבו הרוך רגשי אמונה ודת, לא לבד שלא הלהיבו את דמיונו החי בסיפורים ואגדות מדברי ימי עמנו, אלא גם השתדלו לצנן את חום רגשותיו העבריים, שהתעוררו בו מאליהם.

רגשי האמונה העברית, סודותיה ותעלומותיה וערכה בתור יצירה לאומית, - הרגשות האלה קמו לתחייה בלב הרצל... רק אחרי שובו אל עמו ואחרי היותו

¹ הביאוגרפים של הרצל מפקפקים באמינותה של מסורת זו. נ"ל שהרצל המציאה כדי להסביר את המיפנה שחל בקרבן. (א"ס)

לציוני. בילדותו היה בית התפילה העברי זר לרוחו, אולם בתקופתו הציונית היה הרצל מבקר לעתים ידועות, אם גם רחוקות, את בית הכנסת - ודוקא מהנוסח הישן - ומרגיש בבואו שמה רגשי דת קדומה ועתיקה, הקשורה ואחוזה בהנשמה הלאומית. בשוב הרצל אל היהודים, שב גם אל היהדות.

על דבר חגיגת ה"בר-מצוה" של הרצל מספר דודו מאקס הרצל בבודאפשט כדברים האלה: "ביום השבת של חגיגת ה"בר-מצוה" עלה בן דודי, תיאודור, לתורה בפעם הראשונה. הוא קרא את ההפטרה לפי נוסח הנגינה הישנה. באותו יום השבת הזמינו הורי הנער לביתם, להסעודה השלישית, רבים מקרוביהם ומכיריהם, וביניהם את הרב המנוח מייזל, לחוג אתם את חג ה"בר-מצוה". בן דודי נשא אז נאום, מבלי אשר התקין והכין את עצמו לזה מתחילה. בנאומו זה הביע את תודתו להאורחים על ביקורם ולהוריו בעד החינוך הטוב אשר נתנו לו. בסוף נאומו נדר בעינים מלאות דמעות, להישאר נאמן להיהדות כל ימי חייו ובכל תנאי הקיום. הרב מייזל ברך את ה"בר-מצוה" בברכת "יברכך" הנהוגה. ומני אז החל בן דודי זה לשקוד על דברי ימי העם העברי".

שם, עמ' 21-22

עמוס אילון

זכר ליציאת מצרים אז והיום

זכרון מציק אחד מבית-הספר של הקהילה נתקיים בו עד בגרותו. היו אלה "המלקות שהולקיתי משום שלא זכרתי את פרטי יציאת היהודים ממצרים", כתב הרצל בשנת 1898, לאחר שתכניתו הציונית כבר גרמה למחלוקת גדולה. בסארקאזם אופייני לו הוסיף: "כיום היו הרבה מורים רוצים להלקותני משום שמיטיב אני יותר מדי לזכור את יציאת מצרים".

הרצל, עם עובד, עמ' 33

ראובן בריינין

שליחות מהמשיח

פעם אחת עלתה בידי להציל מפי הרצל (זה היה ימים אחדים לפני לכת הרצל לרומא להתייצב לפני האפיפיור בהיכלו) פרט חשוב מחייו הפנימיים בימי ילדותו, והנני מוסר בזה את סיפור המאורע כלשונו, כמו שרשום בפנקסי, באותו יום ששמעתי את הדברים מפיו של הרצל:

"בהיותי ילד עשה עלי הסיפור של יציאת מצרים, כפי אשר שמעתיו מפי המורה בבית הספר היהודי וכפי אשר קראתי אחרי כן בעצמי בספר את הנסים והנפלאות של יציאה זו, רושם עמוק עד מאד. על כן היה הדבר לפלא בעיני, וגם צר היה לי על זה, - על שהמורה מספר את דבר השתחררותו של עם ישראל מבית-העבדים, מידי מעניהם ונוגשיהם, בדברים כל כך יבשים וקרים. הסתכלתי בפני המורה, בשעה שהוא מספר על דבר צאת ישראל ממצרים, משעבוד לגאולה, מאפלה לאור, - והנה הם, הפנים האלה, שוקטים ומלאים מנוחה. באופן כזה מספרים רק על אודות ענייני יום יום, שאינם מעלים ואינם מורידים. אין זאת, אמרתי בלבבי, כי כל סיפור המעשה הזה אינו אלא בדותא בעלמא, דברים שלא היו ולא נבראו אלא לענות בהם נפש ילדים כמוני. והרושם העמוק שעשה עלי הסיפור של יציאת מצרים, בשמעי אותו בפעם הראשונה מפי המורה, נמחה במהרה מעל לוח לבבי. אולם בהיותי כבן שתים עשרה שנה נזדמן לידי ספר אשכנזי אחד - את שם הספר אינני זוכר כיום -

ובו קראתי במקרה על אודות משיח מלך ישראל, אשר רבים מהיהודים גם בדורות אלה מחכים אליו בכל יום שיבוא, והוא יבוא כעני רוכב על החמור. הדברים, דברי אגדה, שקראתי היו מקוטעים, ובמקומות רבים לא הבינתי את פתרונם. נדמה לי כי חסר בהם דבר-מה. אולם גם שברי האגדה המשיחית עוררו את דמיוני. לבי נתמלא צער וגם געגועים בלתי ברורים. לא ידעתי בעת הראשונה על מה אני מצטער ועל מי אני מתגעגע. והנה באחד הלילות, בעלותי על משכבי, עלה פתאום על לבבי זכרון הסיפור של יציאת מצרים.

הסיפור ההיסטורי של יציאת מצרים והאגדה על אודות הגאולה העתידה לבוא על ידי מלך המשיח עלו בלולים בדמיוני. העבר והעתיד, - הכל היה בעיני לאגדה יפה ומלאת קסם, למין שירה רוממה ונהדרה.

ובמוחי נולד אז הרעיון לכתוב פואימה על אודות מלך המשיח. לילות אחדים לא נתן לי רעיוני זה לעצום את עיני. בושתי לספר לאיש הרהורי לבי על דבר מלך המשיח. ידעתי כי ילעגו לי ויקראו: "הנה בעל החלומות!" אך במעמקי נפשי, כפי הנראה, נתרקמה האגדה הלאה, גם שלא מדעתי. והנה באחד הלילות חלמתי חלום נפלא:

מלך המשיח בא, והוא זקן מלא הוד ותפארת, ויקחני על זרועותיו וידאה אתי על כנפי רוח. על אחד העננים המלאים זוהר פגשנו בתמונתו של משה רבנו (קלסתר פניו היה דומה לפני משה, החצובים שיש, אשר עשה מיכל אנג'לו. מילדותי הייתי אוהב להתבונן בציורי הפסל הזה). ומשיח קרא למשה: אל הילד הזה התפללתי! ולי אמר: לך וכשר להיהודים, כי עוד מעט ובוא אבוא וגדולות ונפלאות אעשה לעמי ולכל העולם! - הקיצותי, והנה חלום. את החלום הזה שמרתי בלבי, אך לא ערבתי לספרו לאיש.

בספר לי הרצל חלום-ילדותו זה, לא ידעתי אז אם מספר הוא לי באמת חלומות וזכרונות מימי אביב חייו, או רק אגדה ילדותית שנולדה במוחו בעת דברו אתי. אפשר הדבר שבשנות חייו האחרונות נדמה לו, שגם בהיותו ילד היה החלום המשיחי חלומו היותר יפה. ואולי חלם הילד הרצל באמת את חלום גאולת עמו, ובשנות-העמידה ניסה לבקש פתרונים לחלומו זה.

שם, עמ' 16-18

גומל חסד

כשהיה הרצל בן ארבע עשרה בא לעזרת אחד מחבריו העניים, מתלמידי הגימנסיה, על ידי משען כסף, שקיבץ בשבילו בין מכיריו. הנער הרצל פנה אל אביו, כי יתן לו גם הוא את נדבתו. באותה שעה ישב בבית הוריו אחד מקרוביהם, שירד מנכסיו, ויחפוץ גם הוא לתת את נדבתו בשביל התלמיד העני. תיאודור דחה את נדבתו של הקרוב בהחלטה גמורה ויחד עם זה בנימוס מיוחד, באמרו: "הנך אורח בבית אבי, והוא ישלם בעד כולנו".

את הדברים האלה מסר אותו הקרוב, המסופר עליו, לאחד מרעי הרצל לאחר מותו (בהירחון האשכנזי "מזרח ומערב" חוברת אוגוסט שנת 1904).

שם, עמ' 14-15

פורש מאלביא

אחדים מחבריו של הרצל בהאוניברסיטה מספרים עליו, כי בשנות נעוריו היה אוהב, ברגעי מנוחה, ללמד את אצבעותיו לירות אל המטרה, ובמשך זמן קצר היה לרובה

מצוין, קולע אל השערה... את חריצותו זו הוקירו וכיבדו חבריו הנוצרים הרבה יתר מכל יתרונות רוחו.

על אודות יציאתו מהאגודה הסטודנטית "אלביא" מספר הרצל בעצמו כדברים האלה:

בווינה למדתי את תורת המשפטים ולקחתי חלק בכל מעשי-כסל של הסטודנטים, גם אני שמתתי על ראשי מצנפת צבעונית של אחת האגודות, עד אשר בא היום ואגודה זו החליטה, כי לא תוסיף לקבל את התלמידים היהודים במספר חברה. לאלה מהם שכבר נתקבלו לחברים נתנו את הרשיון, להישאר גם להבא באגודה זו. אנכי אמרתי להצעירים המיוחסים: "היו שלום!". יצאתי מן האגודה והחילותי לשקוד בהתמדה על לימודי (ג'ואיש כרוניקל, 1893 גליון קמ"ז).

אחרי אשר הכיר הרצל את הרוח האנטישמי, אשר החל לנשב באגודה זו, עזב אותה ברצונו הטוב, לאות של מחאה, למרות אשר חברי האגודה לא לבד אשר לא הראו לו מעולם סימני רגש של בוז או של עלבון, כי אם גם הבדילוהו לטובה מכל הסטודנטים היהודים וידעו להוקיר את יתרונות גופו וגם רוחו.

שם, עמ' 42-47

כבש את אהבתו

בשנת תרמ"ט נשא תיאודור הרצל את העלמה הצעירה יוליה נאשאויר (Naschaer), בת משפחה יהודית עשירה בווינה, לאשה. קרוביו מספרים כי אלה היו נישואי אהבה. במה מצאה עלמה זו חן בעיניו של הסופר? - קשה היום לדעת. אולי דוקא הניגודים העזים שהיו בתכונותיהם משכו את לבו.

קרוביו של הרצל, וגם אחדים מעמיתיו, סיפרו לי כי שנים אחדות לפני בואו בברית-הנישואים דבקה נפשו בבתו של הד"ר ליוויזון, העורך הראשי של ה"ברלינר טאגבלאט". היא היתה עלמה מצוינה ביופיה, בחינה ובכשרונותיה הנעלים. שם טוב היה לה בכל ספירות החברה של ברלין. בהתוודע אליה הרצל כבר עשתה לה שם בתור משוררת על הבימה. ואהבתו אליה גדלה מיום ליום וגם נפשה דבקה אחריו, ויהי בעיניה לבחיר מין האדם. הוריה היו מאושרים לראות את אהבתם העזה. דבר של ודאי היה להם, כי הרצל ישא את בתם היחידה, פנינת-הנשים, לאשה. אך הרצל כבש את אהבתו בלבד ולא נשא עלמה זו, שאהבתה אליו לא ידעה גבול, לאשה, יען כי אביה היה מומר והיא כבר נולדה נוצרית.

שם, עמ' 74-75

המעבר לציונות

ד"ר ברנרד ביק*

הרצל הצעיר מגיב לאנטישמיות

באחד הימים הגיד לי הרצל כדברים האלה: "קשה לאיש הגון לשאת ולסבול את הדבר, כי כל הדיוט גס וכל נבער, כל שפל ונבזה יביט עלינו מגבוה, יען - כי איננו

יהודי!² ... עד עתה חשבתי את אוסטריה- הונגריה לארץ מולדתי שהייתי נכון להביא לה כל קרבן, - אם דוחים אותי מעל פניהם. - אז מה טוב - אז רוצה הנני להיות יהודי לאומי בכל גופי ונפשי!³

והוא הוסיף לדבר בהתלהבות רוחו: "לא נשאר לנו היהודים כי אם תחבולה אחת, למען היות לעם מכובד על אחרים, למען נתרומם גם בעיני שונאינו ולבלי היות עוד מטרה לחיצי לעגם, - לשוב לארץ ישראל! שם היא ארצנו, היא היתה ארץ מולדתנו ועליה להיות לארץ מולדת לבנינו ולבנותינו ולזרע זרעם!"...

השיחה התנהלה בהיות הרצל סטודנט באוניברסיטה בווינה.

*ד"ר ביק היה הרופא של משפחת הרצל.

עפ"י בריינין, עמ' 52.

ב"ז הרצל

מעולם לא אמרתי ממש להתנצר

האנטישמיות גְדֵלָה וגְדֵלָה והולכת - ועמה גם אני.

....בראשונה פגעה בי שאלת היהודים עד מאד. אולי היה זמן, שהייתי מתחמק ממנה ברצון, אולי אל הנצרות, לכל מקום שהוא. מכל מקום, היו אלה נטיות עמומות שבחולשת-נעורים. כי אני אומר לעצמי במלוא כנות דבריי אלה - והרי הם יהיו חסרי-ערך לחלוטין, אם אוסיף להם כחל ושרק - אני אומר לעצמי, כי מעודי לא אמרתי ממש להתנצר או לשנות את שמי. העניין האחרון נתאמת אפילו ע"י מעשה שהיה. כאשר פניתי, בנסיונותי הראשונים המצעירים, בהצעת כתב-יד ל"שבועון הגרמני" שבוינה, יעצני ד"ר פרידיונג לבחור לי כינוי ספרותי, שצביונו היהודי יהא בולט פחות משם משפחתי. התנגדתי לכך מיניה וביה ואמרתי, כי בדעתי להיקרא גם להבא בשם אבי, וכי אני נכון לקחת בחזרה את כתב-היד. פרידיונג קיבלו בכל זאת.

הייתי אז סופר פשוט ותם, עם מעט תאוות כבוד ובלי גאוותנות יתירה. שאלת היהודים ארבה לי, כמובן, בכל פינה. נאנחתי ולעגתי, הרגשתי את עצמי ברע, אך בכל אלה לא הייתי מזועזע ביותר, אף כי עוד לפני בואי הנה עלה בדעתי לכתוב רומן יהודי. חפצתי לכתוב אותו בשעת סיורי בספרד, בקיץ 1891. אז העסיקה אותי ביותר תכנית הספרותית הזאת. לפי התכנית היה שם הרומן "שמואל כהן", ובין רשימותי הקטועות יש בוודאי רבות הנוגעות לתכנית זו. בעיקר אמרתי לתאר הניגוד שבין השכבה הסובלת והישרה, הנתונה לקלסה, של היהודים העניים ובין היהודים העשירים. הללו אינם מרגישים כלל באנטישמיות, אף כי הם הינם הגורמים העיקריים.

כרך ב, היומן א פאריז, אביב תרנ"ה (1895) סמוך לשבועות

ראובן בריינין

² לפי עדותו של דוד וולפסון, כתב הרצל בפנקס הזיכרון שלו, בשנת 1878, אחרי אשר קרא בעתונים דרשתו של כהן-הדת שטיקר (Stöcker) דרשה מלאה ארס פתנים כנגד היהודים, כדברים האלה: "בעצמו של דבר שוטים המה היהודים, אם המה שומעים יום יום במנוחה חרפות וגידופים כאלה, מבלי לתור אחרי ארץ, שתהיה ארצם".

³ השווה לדברי הרצל: "הנני זוכר עוד, איזה רושם עשה עלי, בשנת 1882, כשהייתי בן עשרים ושתים שנה, ספרו של דיהרינג (Dühring) על אודות שאלת היהודים, ספר שהוא מלא שנאה כמו שהוא מלא חריפות השכל. כמדומה לי, שעד אז לא ידעתי כלל, כי יהודי הנני. בקוראי בספרו של דיהרינג הייתי מרגיש באותה שעה, כאילו יכה איש על קודקודי".

מילה אחת

בקיץ שנת תרנ"ז, לפני הקונגרס הציוני הראשון, שאלתי את הרצל באחד ממכתבי אליו: איך זה נעשה פתאום לציוני? ובמכתבו אלי מיום הראשון לחודש יולי שנת 1897 כתב אלי הרצל כדברים האלה:

הייתי למנהיג הציונים המדיניים, אף כי לא ביקשתי לנפשי לא משמרת כבוד זו ולא אחרת. אני דיברתי את אשר עם לבבי, הוצאתי רק מלה אחת מעמקי נפשי, ממחבוא רוחי, המלה הזאת היתה ספרי "מדינת היהודים" (יודנשטאט). ואך יצאה מלה זו מפי, וייטפלו בי אוהבי ואויבי גם יחד והיה אם תשאלני, אם הייתי מוציא מפי מלה זו גם כיום, אחרי אשר סבלתי כל כך על ידה, אז הייתי עונה על שאלתך זו: הן, אגיד ואגיד.

אתה שואלני: איך הייתי לציוני? א-ל אלוהים יודע. כפי הנראה התבשל בי הרעיון הציוני בבלי-יודעים. את ספרי "מדינת-היהודים" כתבתי עוד בשבתי בפריז. ובימים ההם היה רוחי סוער בי. ואכתוב בכל יום את רגשותי ומחשבותי ואת כל הנעשה בנפשי לזכרו בספר. אם תבוא העת המוכשרת לזה אדפיס מספר זכרונותי זה איזה דברים..."

חיי הרצל, עמ' 108-109

ד"ר אמיל שיף

כשכתב את מדינת היהודים

כל ימי שבת הרצל בפריז, כארבע שנים, היינו ידידים קרובים זה לזה. הוא היה מבאי ביתי ואנכי מבאי ביתו. על אודות היהודים והיהדות כמעט שלא דיברנו מעולם.

אני, כמו יתר רעיו של הרצל בפריז, לא הכרתי בו אז כל שינוי פנימי, עד שפתאום, בלי כל סימנים מקדימים, נתגלה לפנינו בצורתו החדשה והמפליאה. ואנכי הייתי הראשון שנתגלה לפני בצורה זו. וכך היה הדבר: בסוף שנת 1895 נעלם הרצל מעיני ומעיני יתר חבריו-לעט במשך של שבועיים ימים. ואחרי שהייתי רגיל להיפגש אתו יום יום, האמנתי כי נסע מפריז לזמן-מה. והנה באחד הימים בא אלי מכתב מהרצל מפריז. במכתבו ההוא ביקשני לבוא אליו, לבית-משכנו, בלי כל שהיות, כי יש לו למסור לי מפה אל פה עניין חשוב מאד. שהוא רוצה גם להימלך בי באותו דבר. המכתב היה כתוב בסגנון של רמזים וסודות.

....ולבי ניבא לי שאיזה אסון קרה לתיאודור. הרצל בעצמו פתח לי את הדלת, נבהלתי למראה פניו. במשך הימים המעטים שלא ראיתו נפלו פניו כפני חולה, ששכב זמן רב על ערש דוי. מבט עיניו היה מוזר ומלא סודיות. שערותיו וגם בגדיו היו כמעט בלי סדרים.... עוד לא הספקתי לשאול דבר מה את פיו, והנה הוא לוחש לי בקול מלא סודות: "שמע נא, ידידי! כשבועיים ימים נחבאתי מעין כל מכירי, במשך הזמן הזה נדדה שינה מעיני וכל אוכל תיעבה נפשי. מהפכה נעשתה ברוחי ופרי המהפכה הוא ספר שכתבתי יומם ולילה במשך שבועיים ימים האלה, עד כי נחליתי מרוב עבודה ומרוב מחשבה והתרגשות. מה טיבו של ספרי, שאך זה השלמתיו, לא אדע גם אני; יודע אני רק אחת כי בספרי זה צפון גורל חיי. עוד אין איש בעולם היודע דבר מה מהנעשה בקרבי, או אשר ראה את כתב ידי. ובבקשה ממך, ידידי, שתקדיש לי שעות אחדות: אנכי אקרא לפניך את כתב ידי החדש

מראשו ועד סופו. אנא אל תפסיקני בשאלות עד אשר אגמור את קריאתי, ואז הגד תגד לי את כל אשר בלבבך על אודות מחשבותי החדשות בספרי, בלי משוא פנים...". הקדמה זו כבר הביאה אימה בלבי. ניחשתי דבר-מה לא טוב. הרצל הביאני לחדר עבודתו ויסגור גם את הדלת אחריו, ותיכף ניגש לקריאת כתב ידו. כמעט בלי הפסקה, קרא לפני את ספרו "מדינת היהודים", מראשו ועד סופו. בשעת הקריאה הסתכלתי בפני הרצל העייפים מאד, והקשבתי לקולו הרועד ואחליט בלבי: חולה הוא, יצא מדעתו.. אחרי גמר קריאתו היה הרצל במצב נפש מדוכא. הוא שותק, וגם אני שותק, ושתיקתי היתה סימן רע בעיניו. פתאום התעורר ויקרא: מה דעתך ומשפטך על ספרי? קמתי ממושבי ואחזיק בזרועותיו של הרצל, ואמרתיו לו: "שמע נא, ידידי, הנך חולה- עצבים, וספרך זה הוא פרי מחלתך. עליך, ידידי, להתרפא." בתור רופא מיששתי את דופקו של הרצל. והדופק היה לא נורמלי, כבמצב של קדחת. אמרתיו לו: "ועליך להניח את עטך מידך לזמן מה ולפנות לרופא עצבים."

"את עטי", ענה הרצל, "אניח אמנם הפעם, אך לא אל רופא אלק, כי אם אל אדמונד רוטשילד, להציע לפניו את תמצית ספרי החדש ולהוכיח לו, שאין כל תחבולה להציל את עמנו מכליון גמור אלא לייסד מדינת יהודים..."

והד"ר שיף סיים את דבריו: "לא אני ניצחתי את הרצל, כי אם הוא ניצח אותי. בכוח השפעתו עלי הייתי לציוני, ואווכח שלא מדינת היהודים, כי אם הרעיון של התבוללות ישראל בעמים הוא פרי שגעון- הרוח".

הד"ר אמיל שיף היה רופא וסופר ובימי שבת הרצל בפריז, היה שיף ידידו הנאמן, והקרוב אליו בכל עת. חיי הרצל, עמ' 113-114

ב"ז הרצל

כשכתבתי את "מדינת היהודים"

במשך שני החודשים האחרונים לשבתי בפריז, כתבתי את ספרי "מדינת היהודים".

אין אני זוכר, שכתבתי דבר-מה בחיי במצב של התרוממות רוח כזו, כאשר כתבתי את ספרי זה. היינה אומר, כי בשעה שהיה כותב שירים ידועים, היה שומע את משק כנפי נשר על ראשו. מעין משק כנפיים כזה האמנתי לשמוע גם אני, בכותבי את ספרי זה. עבדתי עליו יום יום, עד אשר כלו כל כוחותי; בערב הייתי מוצא מרגוע לנפשי רק בזה, שהייתי הולך לשמוע אל השירה והזמרה של וואגנר, ביחוד אל האופירה "טאנהייזר", ששמעתייה בכל פעם אשר העלוה על הבימה. אולם באותם הערבים, שלא הציגו שום אופירה, הייתי מפקפק בבריאות דעתי.

כאשר גמרתי לכתוב את ספרי, נתתי את הכתב-יד לאחד מידידי היותר טובים מכבר הימים,* למען יקרא בו. ובשעה אשר קרא בו, התחיל פתאום לבכות. התרגשותו היתה מובנה לי, הלא גם ידידי זה היה יהודי; הלא גם אני בכיתי לפעמים בעת כותבי את דברי בספר. אבל לתמהוני הגדול נתן ידידי טעם אחר לדמעותיו. הוא חשב, כי יצאתי מדעתי...

*הוא הד"ר אמיל שיף הנזכר בפרק זה.

שם, עמ' 114-115

התחילו דברי ימי עולם

דומני כי בשבילי פסקו החיים והתחילו דברי ימי עולם... אחז בי הרעיון כדיבוק מעבר לגבולות ההכרה... בלכתי, בעומדי, בשוכבי, ברחוב, בזמן הארוחות ובלילה כשהיה קורע אותי מתוך חלומותי... אני מלא אותו כל-כך שאני מספר לו הכל, כאוהב לאהובתו.

...זה זמן לא רב עושה אני במפעל, אשר אין ערוך לגדלותו. כיום לא אדע אם אסיים אותו. דמיונו כחלום כביר. אך זה ימים ושבועות ממלא הוא את נפשי עד מעבר לתחום ההכרה, נלוה אלי בכל אשר אלך... מבלבל אותי ומשכר אותי.

את תוצאותיו אין עוד לשער. אך לבי אומר לי, כי דבר-פלא הוא, אף כחלום, וכי שומה עלי להעלותו על הכתב... ייתכן כי המעשה יהיה לרומן. השם: ארץ-הבחירה!

* * *

ארץ-הבחירה - איש לא העלה בדעתו לבקשה במקום שהיא מצויה בו באמת - בתוכנו פנימה... ארץ-הבחירה מצויה במקום שאליו נישא אותה... ארץ-הבחירה, שם יורשה לנו סוף-סוף להצמיח אפים עקומים, זקנים שחורים ואדומים, רגלים עקומות, מבלי שיבוזו לנו על כך... שם נחיה סוף-סוף כאנשים בני-חורין על אדמתנו... שם ייהפך כינוי-הגנאי יהודי לתואר-כבוד, כמוהו כגרמני, אנגלי, צרפתי; בקיצור, ככל בני-התרבות.

פאריס, באביב שנת תרנ"ה - 1895

ראובן בריינין

השתקן הפך לנואם

ובאותם הימים, שבין כתיבת ספרו להדפסתו, שאיפה כבירה לעבודה ולמעשים גדולים נולדה בלבו. הסופר "יושב האהלים", הסופר המצוחצח והמגוהץ, השתקן הגדול והאציל הרוחני החל להיות לאיש מדיני, לנואם ולאיש-מעשה.

עד אשר גמר הרצל את ספרו "מדינת-היהודים" לא נאם מעולם מעל הבימה לפני קהל שומעים. וגם רעיו המקורבים לא חשדו בו את אותו כשרון הדיבור, שהתגלה בו אחרי כן באופן חזק ומצוין במינו.

חיי הרצל, עמ' 149

פרופ' שלמה אבינרי

לא בגלל דרייפוס

מה שסתם הרצל ולא פירש ביומנו, הוא, מה מביא אותו באביב 1895, ערב שובו לווינה, לפתוח במפעלו הגדול ולהקדיש עצמו ל"עניין היהודים".

בניגוד לדעה המקובלת אין ביומנים שום עדות שפרשת דרייפוס, היא שהביאה אותו לכך.

לעומת זאת, יש ביומנים אזכורים חוזרים ונשנים של תופעות מעמיקות יותר, המעמידות בסכנה ציבורים יהודיים גדולים יותר מהקהילה הקטנה של יהודי צרפת. סכנות אלה, העשויות לעקור המוני יהודים מארצות מושבם וליצור מצוקת הגירה המונית, הן המניע להתפתחות גישתו של הרצל לעבר פתרון לאומי-טריטוריאלי לשאלת היהודים - ואת התופעות האלה הוא מגלה לא בצרפת, כי אם בגרמניה. לא צרפת היא לב הבעיה בשביל הרצל. בפנייה לרוטשילד בקיץ 1895 אומר הרצל מפורשות:

כל מה שאני מבקש לעשות הוא לגבור על האנטישמיות במקום שנוצרה: בגרמניה.

לפי הרצל, הדחף האידיאי לאנטישמיות המודרנית בא מן השיח הפוליטי הגרמני ומשלוחותיו באוסטריה, הבאות לידי ביטוי בעלייתה של המפלגה הנוצרית-סוציאלית של לואגר על אופיה האנטישמי. לואגר, שנבחר על-ידי בוחריו וינה לראש העירייה, היה זקוק לאישורו של הקיסר על מנת להיכנס לתפקידו, והוא זכה לאישור זה רק לאחר בחירות חוזרות ונשנות, למרות נסיונות של הממשלה למנוע את בחירתו. בהתעקשותם של הבוחרים בווינה, שחזרו ובחרו בלואגר בניגוד לרצון הברור של השלטונות, הרצל רואה עדות להתפוררותה של היציבות הפוליטית בקיסרות האוסטרו-הונגרית.

מ"עניין היהודים" ל"מדינת היהודים", מבוא ליומן של הרצל

ב"ז הרצל

מטרת "די ואלט"

"די ואלט יהיה עיתונם של האישים, הרוצים להוליך את העם היהודי מן העת הזאת אל עתים טובות יותר", כותב הרצל במאמר המערכת הראשון של העיתון. "תחת דגלה של ציון מתכנסים אנו כולנו. אך אם גם נשואות עינינו אל מטרה רחוקה, הנה אסור לנו להסיח את דעתנו, וגם לא נסיח אותה, ממצבם הנוכחי של היהודים. די ואלט צריך לשמש לעם היהודי מגן ונשק, ודווקא נשק טהור. כנגד מי? כנגד אויביו – בלי הבדל דת.

די ואלט, גיליון ראשון 4.6.1897

ציונות עם הומור

יש, ודאי, ביניכם אנשים ששמעו, כי אני מבקש לייסד את המדינה היהודית ובאו לכאן כדי להציץ באותו אדם מוזר ומשעשע המציע... מפעל כה משונה... אחרים שמעו, בוודאי, על רעיון יוצא מגדר הרגיל המכונה ציונות, העשוי אף הוא להיות עניין משעשע. אין איש יודע בבירור מה טיבו של אותו עניין, אך אומרים שכל היהודים יקומו לפתע-פתאום ויארזו את צרורותיהם, יעזבו את ארצות מושבם ויפליגו להתיישב בארץ חדשה ולא-נודעת. לאמיתו של דבר, גבירותי ורבותי, אין הציונות מתכוונת לפגוע בצורה כה מרושעת באנטי-שמיים שלנו. תארו לכם את צווחותיהם כנגד הסתלקות היהודים מחיי הציבור: מה יישאר!?

נאום לפני ארגון להגנת זכויות היהודים, 7 בנובמבר 1896.

ד' ויטל, המהפכה הציונית א. עם עובד, הספרייה הציונית, עמ' 184.

ד"ר ישראל קלויזנר

תגובת היישוב היהודי בארץ על "מדינת היהודים"

בימים שנתפרסמו בעולם רעיונותיו של הרצל בדבר מדינת היהודים, נאבק היישוב בארץ עם גזירות ממשלת טורקיה על העלייה, על רכישת קרקעות ועל הרחבת ההתיישבות. באותו זמן גזר הפחה הירושלמי על המתישבים היהודים מבולגריה, שעלו על הקרקע בארטוף (הרטוב), לעזוב את המקום תוך שמונה ימים. התחילה השתדלותם של נסים בכר, מנהל בית-הספר של חברת "כל ישראל חברים" בירושלים, של החכם-באשי (הרב הראשי) בירושלים ושל החכם-באשי בקושטא, שהביאה לביטול הגזירה.

עסקני היישוב העברי החדש בארץ, שהיו שקועים במאבקם לסילוק הגזירות חששו כי פרסומים על מדינת יהודים בארץ-ישראל עלולים להזיק.

יהושע אייזנשטאדט – ברזילי

שינוי גדול ביחסם של רבים ממשכילי היישוב החדש בארץ-ישראל אל דעותיו ופעולותיו של הרצל חל אחרי ביקורו של הרצל בקושטא ופרסום הרצאתו ב"מועדון המכבים" בלונדון. האיש שהתרשם והתלהב ביותר היה יהושע אייזנשטאדט-ברזילי.

בקול-הקורא אל העם היהודי קרא י' ברזילי לתת יד להגשמת מחשבתו של הרצל ולתרום לקרן, שתסייע להגשמה. בקול- הקורא נאמר:

"איש ישראל !

השומע אתה את דברי הד"ר הרצל ! האם לא ייחס לבכך, לב עברי למשמע אזניך ! האם לא ירתיח דמך, דם ישראל ותחשה תתאפק תעמוד מנגד לעיתות בצרה ? ההחרש תחריש בעת אשר צוררינו לא יתנו לך מרגוע ונבל ינבלו שמך בלי הפוגה ? האם לא תחגור שארית כוחך להוציא לפועל את המחשבה הגדולה אשר הורה והוגה הגבר הוקם על ? - כל עם ועם מקריבים עולות מחים על מזבח עמם, ואתה ישראל מה הרצל מבקש ממך אך מעט השתתפות, מעט התעניינות במצבך אתה...

עברי, עברי ! התעמוד מרחוק לרעיון נשגב וכביר כזה בעת אשר גם מלכים ורוזני ארץ ירכינו לו ראשם ? התהיה אתה מהאחרונים להשיב שבותך בעת אשר גם כל נוצרי ישר לב יכתוב ידו לטובת ישראל ובקול רם יאמר : בעד ציון אני.

...בן-ישראל ! זכור, כי אם ישמרו כל ישראל לתת כופר שתי שבתות, והיה הסכום רב מאוד והרבה מועיל להוציא לאור רעיון הד"ר הרצל, והרם ירומם את קרנך, קרן ישראל. אחיך בני ישראל".

בקול הקורא אל הנוצרים נאמר:

"אנשים !

אדונים נכבדים ונוצרים ישרים !

לתהילת האנושות אתם מרוממים מאוד אהבת-אדם הקבועה בדתכם, ודברי מורנו ונשיאנו הלל הזקן "ואהבת לרעך כמוך היא כל התורה" אתם אומרים גם תורת מחוקקכם. הנה, אדונים ! עתה

באה העת, כי תראו בפועל לעיני יושבי תבל, כי הנצרות ואהבת אדם הנן באמת קשורות ודבוקות זו בזו;

...עמים ישרים! עת היא עתה לכם לעזור להוציא לפועל את מחשבת הד"ר הרצל, וכיפרתם בזה את הדם הרב - דם קרובי גואלכם - אשר שופך כמים. השעה הזאת מוכשרת לרחוץ ולשטוף את הכתם הגדול אשר כתמו דורות רבים את האנושות. רחצו! היזכו! הסירו רוע מעללי העבר, שפטו עם יתום והקימו את סוכת דוד הנופלת.

נוצרים טובים וישרים! תנו כבוד לגואלכם, שימו פאר לשם נוצרי והשיבו לנו את גזלו מאתנו מרוב קנאה ואיוולת, תקנו אתם עוונם והייתם באמת לנוצרים אמיתיים.

החפצים בכבודם שהוא גם טובת עמנו ישראל".

ברזילי שלח ביום יג באב תרנ"ו את שני כרוזיו אל מאיר דיזנגוף לאודיסה בצירוף מכתב-לוואי. במכתבו ביקש ראשית-כל, כי אל יצחק לו. "אפשר, כותב ברזילי, כי אהיה כמשוגע בעיניכם, אבל לא אוכל לעצור ברוחי, ומיום שקראתי הפראיעקט של ד"ר הערצל בהד"ר קרוניקל מס' 1423 איני יכול לישון ואין לי מנוחה"....

וילהלם גרוס

הראשון ששלח לד"ר הרצל מכתב-עידוד והוקרה, היה הסוחר וילהלם (זאב) גרוס מיפו. יליד הונגריה, שעלה ארצה בשנת תרמ"ח ופתח בירושלים וביפו בתי-מסחר לייבוא ולייצוא, שלח ביום טז באב תרנ"ו לד"ר הרצל את המכתב הבא, הניתן כאן בתרגום עברי, פרט למלים המודגשות, נכתבו במקור בעברית:

"על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון, הרימי בכוח קולך וכו'

יפו, 26 ביולי 1896

אדוני הדוקטור הנכבד מאוד,

חגגנו אתמול ברוחנו יחד עם אחינו באירופה את "שבת נחמו", כשם שלא חגגנו בשמחה רבה כזאת אף פעם בחיים. חוברתך "מדינת היהודים", וכן דבריך שהשמעת בלונדון, שספרנו אותם כמו פנינים, נתקבלו כאן בהוקרה כדברי הנביאים, כי מזמן שאלה חדלו לנבא לא נשמעו דברים כאלה, דברים שהם לתועלת היהדות.

בעינינו, כמו בעיני כל יהודי בר-דעת, התנועה הכבירה, שאתה עוררת אותה באומץ כה רב, היא טבעית מאוד. ציפינו לה זה זמן רב בנפש כמהה. אנו יודעים, כי ספק הוא אם את הגשמתו של הרעיון האלוהי הזה נראה בימינו, בכל זאת בירכנו לרגלי "מדינת היהודים" שלך את ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" בדבקות ובשמחה כזאת כשם שלא בירכנו אף פעם.

...יהיה רצון שאלוקים יגן עליך ויחזקך לביצוע הפעולה. יעזרנו אלוקים, שהדבר יתחיל בקרוב, משעבוד לגאולה.

בדואר הקרוב ארשה לעצמי לשלוח לך תשורה קטנה, כמו יין, קוניאק, וכמו כן כמה ידיעות נוספות, ואני חותם בכבוד, עבדך הנאמן ביותר.

וילהלם גרוס

אחד החלוצים בארץ הקודש"

תשובת הרצל על המכתב היתה קצרה ולבבית: "שימחתני במכתב-ההסכמה שלך שמחת לבב".

אפרים כהן ועמיתים

בירושלים התחילו אחדים מאלה שהתלהבו מרעיונותיו ופעולותיו של הרצל להחתים אנשים על מכתב-עידוד להרצל. את נוסח המכתב ערך וכתב אפרים כהן, מחנך ועסקן ציבורי חשוב. חתמו על המכתב גם יחיאל-מיכל פינס, זאב-וולף יעבץ, אברהם משה לונץ, שטבע עליו את החותמת שלו בשל עוורונו.

במכתב שהוא בעצם הצהרת אמונים להרצל, נאמר:

ד"ר נכבד מאוד!

בתולדות עם ישראל בשנת התרנ"ו, שאנו עומדים על סף סיומה, יזהיר לעולמים באותיות זהב שם אחד, שמו של האיש, שנעשה על-ידי הכתב המדיני הנהדר שלו מלאך-שלום לעמים, ולעמו שלו אור ומאור.

שנה זו, ההולכת ונגמרת, תישאר לזכרון לעד כשנת לידתה הרוחנית מחדש של "מדינת היהודים".

גם אם יעברו שנים רבות עד שהרעיון הגדול ייהפך למציאות, הרי בניו הנאמנים של העם היהודי יחזיקו ברעיון מדינת היהודים בתקווה ובאמון גמורים, הם ירחשו רגשי תודה והערצה לאיש, שנתן לאמונה הישנה כוחות יניקה חדשים ולתקווה הישנה-נושנה טיפול רענן, לאיש שנעשה לעמו חוזה נלהב, מורה חכם ומנחם.

מלבד המספר הרב של בני עמנו הנבונים ושיש להם רגש חם, היושבים בארצות הגולה, נתונים לך, ד"ר נכבד מאוד, גם לכבות של אלפי אנשים בארץ מכורתנו באהבה ובתודה, לכבות של אלפים שהאמונה והתקווה, יראת השמים ונאמנות הביאו אותם לארץ האבות, והם מפנים את עיניהם בהתמסרות וכבוד אליך, כאל הפרשן הטוב ביותר של רגשותיהם שבעמקי הלב ושל רצונותיהם החזקים ביותר.

...מירושלים העתיקה הנערצת אנו אומרים לך "חזק ואמץ": "היה חזק ואמץ במלחמה למען זכויות, הכבוד, החופש והאושר של עמנו", ואנו מברכים אותך באהבה, נאמנות וכבוד.

ירושלים, כא באלול ה"תרנ"ו המסורים לך...

הרב יחיאל מיכל פינס: מזמור לבנימין

כעבור שנה, בחודש מרחשוון תרנ"ט (אוקטובר 1898), ביקר ד"ר הרצל בארץ. הוא בא יחד עם ארבעה חברים, בתוכם דוד וולפסון וד"ר מקס בודנהיימר, במשלחת, שעמדה להיפגש עם הקיסר וילהלם השני, שביקר בארץ.

את רחשי היישוב להרצל הביע רבי יחיאל מיכל פינס, במזמורו, כיד השירה הטובה של הסופר ואחד ממייסדי היישוב החדש:

רחש לבנו דבר יגון, מיודעך להיפרדך יתעצבו. כיום יכירו כוח רוחך ושמן תאוות נפשם סלה! אתה ראשון אתה מתוך מתבוללים יצאת, לשונך חרב חדה מול לבם השיבות. מיוחד שפתך נבהלו קטני נפש, ושפלי רוח מהדר גאון רעיוניך נחבאו. רוח ישראל נגלה עליך בייפעתו וספר

כתבת רוח אלוהים דובר בו. המיד חינוךך באו לך כל אלה, או אם חברתך נתנה לך גודל? לבך מעיין מתגבר ורוחך כביר כפרץ מים אחז דרכו, לא אתה באת אל הקודש, מקדש אל בחדרי לבך מתוכו שאבת חזון. אף ארץ חמדה ראית בחלומך אליה נשאת נפשך. קול מלבך קרא לך ונפשך ולא ידעה מה. ותעל ותהי אב ליתומים ומנחם לנדכאי רוח. ותהי לשלום מגמתך ואמונתך אין בה דופי... עוד שוב תשוב אלינו, והרי יהודה תחזינה עיניך. אנחנו בשמחה נקדמה פניך וישבת אתנו כל ימי חיך".

בדרכי צ' יון, ראובן מס, ירושלים תשל"ח, עמ' 323-339

עמוס אילון הרצל ורבני המחאה

בברלין נתכנסה מועצת הרבנים הרפורמיים בגרמניה לשיבת-חירום; גדולי- התורה טיכסו עצה עד לאחר חצות ופירסמו מחאה זו:

שאיפתם של אלה המכונים ציונים לכוונן מדינה יהודית לאומית בארץ-ישראל סותרת את תכניה המשיחיים של היהדות כפי שנוסחו בתנ"ך ובספרי-קודש מאוחרים... היהדות מטילה על הדבקים בה לשרת במסירות-נפש את המולדת שאליה הם משתייכים ולפעול לטובתה בכל ליבם ובכל מאודם.

הרצל החזיר מכה אחת אפיים, "אופנה חדשה פשטה ביהדות - רבני-המחאה", כתב הרצל. "הללו יושבים בסירה בטוחה וחובטים במשוטים על ראשי הטובעים המנסים להיאחז בדפנות". ... הטענה החסודה על "שליחות" יהודית אינה אלא "עזות-פנים", טען הרצל. "העולם התרבותי לא ירצה, ובצדק לא ירצה, בנו בתורת מיסיונרים. רק במקרה אחד שימשו יהודים אור לגויים, ביצירת הנצרות, וזו אינה זקוקה עוד לרבני- המחאה הנכבדים".

הרצל, עם עובד, עמ' 252-253

ב"ז הרצל גביע האמת, בגדי המלך החדשים ורבני המחאה

האגדה מספרת על גביע, שכל השותה ממנו אנוס לומר את האמת. [לאחר שהרים את הגביע, שפתיו מוכרחות לומר את האמת] גביע כזה היא הציונות!

אנשים שבדרך-כלל שום דבר לא איכפת להם, כשהם באים במגע עם הציונות, מיד יש להם מה לומר. בבת-אחת הם מרגישים את ההכרח להודיע את ה"אני מאמין" שלהם. הכרזה כזאת היא עניין "התעודה". אתם יודעים, שכנגד תחייתם הציונית של היהודים הועלתה סיסמה, שהיהודים צריכים למלא תעודה, הם צריכים להחזיר את האנשים אל הדרך הישר, הם צריכים להיות מוריהם של העמים. תביעה זאת, סבור אני, היא שחצנית מאוד, שאנחנו נתיימר להיות מוריהם של עמים. אילו לא דרשנו אלא דבר זה בלבד, העמים היו מבזים אותנו.

מה בעצם טיבה של תעודה זו? האם היא מסוג שליחותם של כמרים נוצרים, ההולכים אל חלקי-תבל רחוקים ואומרים לאוכלי-האדם: "אל תאכלו בשר אדם"? לא ולא! התעודה שממלאים את אוזנינו בדיבורים עליה, איננה מתיימרת כלל לעשות דבר כזה. היא יושבת בכל הנוחות בפיתה השאננה, משם היא מעיפה מבט

מתוך עליונות יהירה אל עתידה של האנושות. [התעודה הזאת יושבת תמיד בליבה של הציוויליזציה, במקום שהוא הנוח ביותר, ואינני יודע אם התעודה הזאת חינכה עמים אחרים, או לא חינכה.] שוב עולה משל בזכרוני [אף הוא אגדה נודדת, המוכיחה כי אדם עלול לטעות בכל יום. האגדה היא מאגדותיו של הכוהן אניס]⁴ וזה לשונה:

יום אחד באו שני הרפתקנים אל המלך והבטיחו לעשות לו בגדים נפלאים, בגדי-מלכות אמיתיים. כל אדם יוכל לראות אותם, אבל לא אויבי המלך ולא אדם רע. השניים קיבלו חדר, שהוקצה להם בארמון, והם הסתגרו בו. והנה כשנעשה המלך קצר-רוח, הביאו החייטים מה שהכינו בינתיים, והלבישו אותו; כלומר - המלך ראה רק את תנועותיהם, את הבגדים לא ראה ולא יכול היה לראות. כי לא היו ולא נבראו כלל. אך הואיל ורק אנשים רעים בלבד עשויים היו לא לראות את הבגדים, העמיד המלך פנים, הראה התפעלות גדולה מטיב העבודה, ואתו כל החצר, הארץ כולה. כך נמשך הדבר, עד שפעם אחת בשעת תהלוכה, קראה נערה כפרית: "המלך הרי אינו לבוש ולא-כלום!"

לבגדים האלה הייתי רוצה להמשיל את ה"תעודה", שרוצים לכפות אותה עלינו בוויכוח, בלי שהיא קיימת כלל. אין לנו תעודה אחרת מזו שישנה לכל האומות: לעבוד עמהן יחד לטובת קידומה התרבותי הכללי של האנושות. כן, הם אומרים שאין אנו אומה, משום שיהודי פלוני חי בריחוק-מקום גדול מדי מיהודי אלמוני. כאילו אח ואחות חדלים להיות אח ואחות, משום שהאחד חי בניו-יורק והאחר בברלין: האם יכול מישהו לפרוש, לצאת מתוך עמו, מתוך גזעו?
"השיבה אל המולדת תתחיל בקרוב", כתבי הרצל, ז, עמ' 267

פרופ' מיכאל היימן הרצל ואהרן מרכוס

כחודשיים וחצי אחרי הופעת מדינת היהודים קיבל הרצל מכתב שגרם לו סיפוק, וודאי גם הפתעה. הכותב, אהרון מרכוס, תושב פודגורזה הסמוכה לקרקא, מודיע שהוא מחווה דעתו בשמם של היהודים הפולנים האורתודוקסים ביותר, היינו החסידים. הוא מכנה את "מדינת היהודים" "חיבור נפלא" שריתק אותו משך שעות ארוכות. מחמאה זו ודאי נתקבלה על-ידי הרצל ברצון; בעלת ערך רב יותר היתה קביעתו של מרכוס, כי אין פסול בתוכניתו של הרצל מבחינה דתית.

מרכוס מוסר, שהספר "שיבת ציון" (שהרצל בכלל לא הכירו!) מכיל למעלה מ-100 חוות דעת ברוח זו מאת גדולי הרבנים שפעלו ב-1,500 השנים האחרונות.⁵ המכתב כתוב בגרמנית רהוטה, מתובל במובאות לטיניות וכותבו מתמצא בהוויות העולם, מן הכתוב ב-Neue Freie Presse הווינאי ועד לתלאות המתיישבים במושבות הבארון הירש בארגנטינה.⁶ ואכן, מרכוס לא היה "חסיד" מצוי, אלא יליד המבורג, שבגיל צעיר נקלע לגליציה, ושם הפך לחסיד של האדמו"ר מצ'ורטקוב.⁷

⁴ הוא הסיפור הידוע כיום מאגדותיו של האנס כריסטיאן אנדרסן: "בגדי המלך החדשים".

⁵ שיבת ציון פורסם לראשונה בראשית שנת תרנ"ב (חורף 1891) בעריכתו של אברהם יעקב סלוצקי, עיתונאי, חובב-ציון ובעצמו שומר מצוות ומקורב לעולם הרבני. פירסום לקט רב כמות זה בשנת תרנ"ב היה חלק ממאמצייהם של "חובבי-ציון", שומרי מצוות וחופשיים כאחד, לבלום את ההתנגדות לתנועה הלאומית מצד כמה מגדולי הרבנים ברוסיה.

⁶ מרכוס גם הכיר היטב את "רומא וירושלים" של משה הס.

⁷ מרכוס לא הודיע להרצל שעוד כמה שנים לפני פירסום מדינת היהודים הוא ייסד אגודה של חובבי-ציון בקרקא, שהייתה מסונפת לארגון הארצי של חובבי-ציון האוסטרים.

היתה זאת התגובה החיובית המפורטת הראשונה שהגיעה אל הרצל מן המחנה החרדי, והוא השיב תוך שבוע. בתשובתו לא סטה במאומה מן העמדה שהציג במדינת היהודים. הסכמת האורתודוקסים משמחת אותו, כך כתב, כי הוא זכה לה עבור מילותיו הכנות. הוא דוגל בחופש מצפון מוחלט. כל אחד יהיה רשאי להאמין או לא להאמין כאשר יחפוץ. מרכוס הגיב מייד. תקיפותו של הרצל בנושא חופש המצפון לא ציננה את התלהבותו, והוא איננו מתייחס אליה כלל. הוא נישק את המכתב של הרצל כדרך שמנשקים סידור תפילה, והמליץ בפניו ליצור קשר ישיר עם ראשי החסידים ולנהל תעמולה בין 50-60 רבנים המנהיגים כ-3 מיליון חסידים. הם נבדלים מיהודים אחרים בכך, שהם יהודים לא רק על-פי מוצאם ודתם, אלא במידה ותנאי המקום מרשים זאת, הם גם מאורגנים בדרך מדינית כיהודים. הוא מביא לידיעת הרצל, שהאדמו"רים לבית פרידמן פעלו, וממשיכים לפעול, למען ההתיישבות בארץ-ישראל. על-ידי קשר ישיר עם מנהיגים אלה יהיה אפשר לוותר על תעמולה שתגזול שנים רבות. הרצל הזדרז להשיב, וקבע שהצטרפות החסידים לתנועה הלאומית היא רצויה ביותר.

אך נראה, שדווקא קביעה זו הכריחה אותו להדגיש מחדש, שאיננו יכול לוותר על עמדתו העקרונית. כיהודי מודרני, חופשי בדעות וסובלן הוא מכבד כל צורה של אמונה בין אחיו. אם הרבנים, עליהם דיבר מרכוס, יוכלו להתאים עצמם לנקודת ההשקפה שלו - בלא לוותר על זו שלהם - יהיה רצוי שמרכוס ייצור קשר בינו לבינם. הוא יקבל ברצון הדרכה בנוגע לכמה פרטים בביצוע, "אולם דבר זה צריך להישאר מחוץ לכל ספק, שאנו לא נכונן תיאוקרטיה".

בתוך עמדה זו התבצר הרצל לאורך כל דרכו הציונית. ענייני דת שייכים לתחום האמונה, ובאין כפייה של אמונה על הזולת, כל היהודים הרוצים בתקומה מדינית יוכלו לפעול יחד.

ספר היובל לדניאל קארפי, אוניברסיטת תל אביב, תשנ"ו עמ' קב-קג

ב"ז הרצל

על הרב ד"ר גידמאן ואהרן מרכוס

הרב ד"ר גידמאן מגייס שורה של ציטטות ומציג אותן במערך קרבי נגד הציונות. אבל אני משער, שאפשר למצוא ציטטות לפחות באותו מספר בעד הציונות. אני אמנם חסר- בקיאות מכדי להמציא אותן. האדון ד"ר גידמאן היה יכול לעשות זאת; אך הנה אני מוצא בחוברת קטנה שהופיעה לאחרונה מאת הסוחר המלומד אהרון מרכוס מפודגורז'א⁸ קטע אחד, המסייע לנו:

"תנועת ההתיישבות נתעוררה לחיים לפני למעלה מחמישים שנה בחוגים חרדים מובהקים על-ידי הרבנים הנכבדים ביותר, במגמה מפורשת להקמת מדינה. החיבור "שיבת ציון"⁹ מכיל למעלה ממאה הסכמות מאת גדולי הרבנים שלנו". כיצד יכול האדון ד"ר גידמאן נוכח עובדה זו למצוא צידוק לטענתו (עמ' 4): "אבל מעולם לא יצאה מטעם איזה צד מוסמך שהוא הקריאה אל יהודים, לערוך מעין מסע-צלב בלא שפיכות דמים, לשם השגת עצמאותם הלאומית מחדש"?

ואותו אהרון מרכוס עצמו אומר במקום אחר, ש"היהודים החרדים-ביותר מקבלים ברצון את ההצעות לתחייתה המדינית של היהדות, הבאות מן המודרניים-ביותר

⁸ מרכוס, אהרן (1843-1916), סוחר, פילוסוף וחסיד, ממצדדיו הנלהבים של הרצל במחנה החרדים והחסידים. נולד בהאמבורג ועבר לפודגורז'א שבגליציה. החוברת הנזכרת היא הרצאה על "מדינת היהודים" של הרצל, שנתפרסמה בהאמבורג (1897).

⁹ שם הספר "שיבת ציון" נדפס במאמר המקורי באותיות עבריות.

שבין האישים החופשים בדעותיהם". אותו אהרון מרכוס בפודגורז'א בוודאי יודע זאת; הוא עצמו הוא חסיד, אך עם זה סופר מלומד ובעל שאר-רוח, שחיבר ספר מופלא על הפילוסופיה החדשה¹⁰ אבל לפי מעמדו הוא סוחר. "הוא איננו חי מן היהדות", כפי שאומר ידידנו ליאון קאלנאר,¹¹ "אלא למען היהדות".

כי החופשים העקיבים יכולים ללכת בציונות יד-ביד עם החרדים העקביים, דבר זה לא יבין רק מי שאינו יודע ציונות מה היא. הציונות מקיפה את כל בניה של האומה היהודית. אחד מעקרונות-היסוד של הציונות שלנו הוא חופש-מצפון גמור. אותם האנשים, שאמונתם שלימה וללא-קרע, המביעים את דעתם בלא התחשבות באוהב או באויב, מכבדים זה את זה בתוך הציונות בלבביות גדולה. אנו מניחים לכל אחד להיות מאושר על-פי דרכו. ובייחוד אנחנו החופשים-בדעות מפליאים את האורתודוכסיה ביותר, שקיימה ושימרה את הדת היהודית מתוך ייסורים שאין לתאר, בלי אופורטוניזם עוקפני, בלי התרפסות לפני החזקים והעשירים, והיתה קשת-עורף, נאמנה ובלתי-נכפפת.

בפני עם ועולם עמ' 46-45

הקונגרס הציוני

רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים מפוניבז' (האדר"ת)

מצווה להשתתף בקונגרס

הרב מפולטבה שאל, אם מותר לו לקחת חבל בקונגרס הציוני הראשון. רבי אליהו דוד משיבו בזו הלשון:

בדבר אסיפת באזל, אשר כבוד תורתו ישאלני, אם יסע לשם על פי בחירת הציונים שבעירו, לא ידעתי מה זו שאלה? אם תעודת מסע והוצאת הדרך תהינה לו, מדוע ימנע עצמו מאסיפה רבה וקדושה כזו, אשר יתאספו אחינו מכל כנפי הארץ להרים קרן ישראל. למטרה קדושה הזאת נכספה וגם כלתה נפשי מאוד ואם כי לא דרכיהם דרכי... בכל זאת חלילה לנו להשליך דבריהם ועצותיהם אחרי גיווינו. יאמין לי כבוד תורתו, כי מדי דברי בזה כמו עתה בעת כתיבתי ימלאון עיני דמע גיל.

האדר"ת היה חותנו של הרב קוק ושימש כרבה של ירושלים בשנים תרנ"ט-תרס"ה.

הרבנים צבי שינובר, יצחק גולדברג, הציונות הדתית, נחלים, עמ' 88

משה בן עמי

התרגשתי

כשהלכתי אל הקזינו הייתי נרגש כל-כך, עד שרגלי היו מועדות וכושלות... הצירים מברכים איש את רעהו באהבה, משוחחים חרש. ציפיה חרדה... פתאום הושלך הס באולם... על הבימה עולה דוקטור ליפא הישיש מיאסי וכשהוא מכסה את ראשו הלבן במגבעתו הוא מברך... עיני רבים מתמלאות דמעות... על הבימה עולה בנחת הרצל... לא זה הרצל הידוע לי מכבר, זה שראיתי רק אתמול בלילה - לפנינו דמותו

¹⁰ Hartmann's induktive Philosophie im Chassidismus שני כרכים, לבוב וקראקא, 1888-1889.

¹¹ קאלנאר, ליאון, פרופ' (1859-1928), בלשן, חוקר בתולדות הספרות האנגלית, מראשוני הציונים באוסטריה, מעוזריו של הרצל ומידידיו הקרובים ביותר.

הנפלאה של בן-מלכים עם מבט עמוק ומרוכז, נאה ונוגה כאחד. שוב אין זה אותו הרצל ההדור מוינה, אלא אחד מבית דוד שקם לפתע-פתאום מקברו בכל תפארתו האגדית.

הקונגרס הראשון בעיני משתתפיו, עמ' 124

ב"ז הרצל תשובה אל היהדות

הציונות היא התשובה אל היהדות, עוד לפני השיבה אל ארץ היהודים. אנו, הבנים השבים הביתה, מוצאים בבית-אבא כמה דברים הטעונים תיקון. היינו: יש לנו אחים בשפל המדרגה של העוני. אולם מקדמים אותנו בברכה בבית הישן, כי על כן ידוע היטב שאין אנו הוגים רעיונות נועזים על פריצת גדרים. זה יתגלה מתוך התפתחותה של התוכנית הציונית.

הציונות פעלה כבר מה שהוא הראוי לתשומת-לב, שנחשב לפני-כן לבלתי אפשרי: הקשר ההדוק בין היסודות החדשים ביותר שביהדות ובין השמרניים ביותר. כיוון שארע כן, מבלי שנעשו ויתורים שאינם לפי כבודו של צד זה או אחר וללא קרבן רוחני, הרי זו הוכחה נוספת, אם היה עוד צורך בהוכחה, על אומהותם של היהודים. ליכוד כזה ייתכן רק על בסיס של לאום.

מנאמו בקונגרס הראשון הקונגרס הציוני הראשון, תשל"ח, עמ' 7

הרב כהן שואל, הרצל משיב

ד"ר ארתור כהן (רבה של באזל)¹² מתקבל בתשואות סוערת בעלותו על הבמה:

אסיפה נכבדה! קיבלתם את פני בתשואה סוערת, שעוד לא זכיתי לה. לא הייתי ידיד לציונות ועד כה אינני מתלהב לעניין הממלא את ליבותיכם, כפי שהנני רואה, בהתלהבות. הריני מודה לכם על שהזמנתם אותי לקונגרס שלכם. גרמתם לי שעות בלתי נשכחות. כשהנני חושב על נאומי הד"ר הרצל וד"ר נורדאו, הומה בי לבי מהתלהבות. על נאומו של ד"ר נורדאו יכול לחתום כל אורתודוקסי על כל מלה ועל כל משפט. עוד כמה נאומים הושמעו, שלא אשכחם כל ימי חיי. אני שמח, שהקונגרס התקיים בבאזל ואני יכולתי להיות נוכח בו. נודעו לי כאן כמה דברים על מצוקת אחינו במזרח, שלא היה לי מושג עליה. היכרתי את הציונות ונוכחתי שזוהי תנועה שזלזלנו בה כולנו (תשואות כבירות). עלי שוב לדחות את התשואות האלה, עלי לומר בפירוש: הנני יהודי דתי. אני מקוה שהיהדות הלאומית תהיה המעבר אל היהדות הדתית..הגעתי לעניין, שנשלחתי להציעו לפני הנשיאות הנעלה: ודאי התפלאתם על זה, שהתנועה התקדמה בגרמניה עד כה מעט, וביחוד הרבנים האורתודוקסיים שנוהגים כבוד רב לכל מה שקשור בציון התייחסו בקרירות אל הציונות. אנו היהודים החרדים נתנסינו לא על ידי הציונות, כי אם בכלל, בנסינות מרים במשך מאות השנים הללו, נאנסנו תכופות מאד. הילד שנכוה, מפחד מפני האש. אנו חוששים עתה, שאם מדינת היהודים קום תקום, אז תהא הנהלת המפלגה, שאנו יודעים עליה שאינה מכבדת את דעתנו, נוהגת באונס כלפי החרדים. אני כשלעצמי אינני מאמין בזה, אך זהו פשר הדבר, מדוע התייחסו החרדים עד כה בקרירות. בעיקר חוששים הרבנים האור-תודוכסיים, אף כי הם אוהדים ביותר את יישוב א"י, שבמושבות הנוסדות בארץ הקודש יהיו היהודים נאלצים לחלל את

¹² הרב כהן ניאות לארח את הקונגרס בעירו אחר שרבני מינכן מנעו מקיום הקונגרס בעירם (העורך).

קדושת השבת... כשתנוח דעתנו בעניין זה על ידי הצהרה מפורשת, אז יסתלקו החששות ואנו ננסה להשפיע בחוג אחינו לדעה שיתקרבו אל הציונות. אני מבקש מאת הנשיאות להודיע, מהי העמדה שהציונים חושבים לנקוט בשאלה דתית זו (תשובה).

הנשיא: ראשית, הנני מודה למעלת כבוד הד"ר כהן על הופעתו הלואלית כמתנגדנו עד כה ועל גילוי הלב שבמשאלתו, שעל פרטיה ודאי לא אשיב. הנני יכול להבטיחכם שאין הציונות מתכוונת לשום דבר העלול לפגוע בהכרה הדתית של איזה כיוון שהוא בתוך היהדות*, (תשובה סוערת).

...ביום שבו תשוב המחרשה להיות שומה בידו המוחזקת של האיכר היהודי, תהא נפתרת שאלת היהודים (תשובות ממושכות במשך דקות).

הקונגרס הציוני הראשון, עמ' 188-190

*כזאת הביע אמנם הרצל כבר בנאום הברכה בפתיחת הקונגרס בדברו על הציונות כתשובה אל היהדות, אל "ביתנו הישן", אל "בית-אבא": "אין אנו הוגים רעיונות נועזים על פריצת גדרים"; "רחוקה מאתנו כל כוונת זדון של חילול הקודש". (המתרגם).

יהושע השיל פרבשטיין

החרדים והקונגרס הראשון

לפני הקונגרס באתי בדברים עם אחי הד"ר דוד פרבשטיין מציריך, שהיה אחד ממקורביו של הד"ר הרצל ז"ל ואחד ממסדרי הקונגרס, על דבר תפקידה של הכנסייה הגדולה הזאת. הפניתי את תשומת לבו על הנחיצות הגדולה למשוך אל הקונגרס את היהדות הנאמנה בחו"ל, החלטנו שבישיבות הראשונות של הקונגרס תתן הנשיאות של הקונגרס רשות הדיבור לרב ד"ר כהן והלה בנאומו יגע בשאלת היחס של ההסתדרות הציונית אל הדת. זה יעורר את הד"ר הרצל להשיב תשובה מעל במת הקונגרס שתפיק רצון החרדים.

פנינו אל הד"ר הרצל בנידון זה. ד"ר הרצל, בתור איש מערבי, הכיר בצדקת דברינו (אף כי הוא בעצמו היה רחוק מדתיות, בכל זאת נמנה על מעריצי היהדות הדתית) והבטיח למלא אחרי הצעתנו. אנחנו כולנו שמחנו על הניצחון הזה, היוצר את האפשרות ששאלת בניין ארץ ישראל תקשר ותאחד את כל השדרות של העם העברי. תשובתו של הד"ר הרצל היתה צריכה להתבטא במובן זה, שהציונות בעבודתה לא תעשה שום דבר העומד בניגוד לחוקי הדת.

כפי הנראה לקח הד"ר הרצל דברים עם הצירים הבאים מרוסיה, שביניהם היו רדיקלים ביותר, והושפע מהם, ומהלך העניין נשתנה לגמרי וקיבל אופי אחר מאשר נדבר בינינו. דרישתנו היתה שלד"ר כהן תינתן רשות הדיבור בישיבות הראשונות של הקונגרס, בכוונה שאם תתקבל תשובה מספיקה עוד תהיה שהות בידו להזמין אל הקונגרס את באי-כוח היהדות החרדית בגרמניה. אולם, לצערנו, לא עשה הד"ר הרצל כן ושגגה פוליטית קטנה יצאה מתחת ידו שגררה אחריה עמדה שלילית מצד החרדים כלפי ההסתדרות הציונית. הד"ר כהן לא קיבל את רשות הדיבור לא ביום הראשון, כפי שדרשנו, אלא ביום האחרון, כמעט לפני סגירת הקונגרס, ובמקום הודעה שהציונות לא תעשה שום דבר בניגוד לחוקי הדת, השיב הרצל בנאום הנעילה שלו על שאלת הרב ד"ר כהן ואמר: "יכול אני להבטיח, כי הציונות אינה מתכוונת לפגוע בהכרתה הדתית של איזו מפלגה שהיא בקרב היהדות".

הצעד הזה השפיע לרעה על מהלך העבודה למשוך את היהדות החרדית אל ההסתדרות הציונית, ונתנה עילה ליהדות החרדית בארצות המערב הטבועה בתוך ההתבוללות לצאת במלחמה גלויה נגד הציונות. אמנם לבסוף הכיר הד"ר הרצל במישגה שנעשה ובקונגרסים הבאים הכריז כבר בנוגע לשאלת הדת במובן האמור למעלה, אבל כבר איחר את המועד, כי המלחמה כבר התלקחה בחוגי היהדות החרדית בארצות המערב.

אני מוסר דבר זה לזיכרון לא למען האשים את מנהיגנו הגדול, שמת בדמי ימיו, אלא למען הראות, עד כמה נחוץ לזכור תמיד את הפתגם: "חכמים, הזהרו בדבריכם" ! ספר הקונגרס עמ' 119-120

ב"ז הרצל עלייה לתורה

6 בספטמבר, בתא הרכבת לווילנה, זיכרון מבאזל.

בשים לב אל החששות הדתיים הלכתי בשבת לפני הקונגרס אל בית הכנסת. ראשי הקהילה קראוני אל התורה. את הברכה למדתי ושיננתי מפי מר מרקוס ממירן, גיסו של ידידי בר מפרז. וכאשר עליתי על הבימה הייתי נפעם יותר מאשר בכל ימי הקונגרס.

הרב יחיאל יעקב ויינברג דמעות

רב מפורסם שהשתתף בקונגרס השני שב משם (והוא אנטי-ציוני קנאי) ותיאר בספרו את הרושם העמוק שעשה עליו הרצל בבית הכנסת הבזילאי. הרצל נקרא ל"שלישי". בירך את ברכתו בקול הנוח. מעשה זה שהכל רגילים בו - עשה על הנאספים רושם מזעזע כל כך שבעיני כולם עמדו דמעות.

מה פירושו של דבר זה? הווה אומר: שהעם דימה או התגעגע לראות את הרצל יהודי כשר ומאמין.

"הרצל איש הדת", כתבי הרב ויינברג, מהדורת מלך שפירא, סקרנטון

בעקבות הקונגרס: רשמים ותגובות

יוסף מוהליבר

רבי שמואל מוהליבר והקונגרס הראשון

בשנת הקונגרס הראשון היה ר' שמואל מוהליבר ז"ל למרות זקנותו וחולשתו הגופנית עוד תקיף ברוחו, ובכל הנוגע ל"חיבת ציון" לא נס ליחו ולא כהתה עינו. שנים אחדות לפני כן (תרנ"ג) ייסד את המרכז הרוחני "מזרחי" שעמד בראשו, והשפעתו היתה עוד גדולה מאד על כל מהלך ענייני "חיבת ציון". בשנה האחרונה לחייו הופיעה הציונות, ודווקא המנהיג הישיש, הדתי והמעשי היה מן הראשונים

שנתנו את ידם לתנועה זו, והמרכז הרוחני שהתנהל על ידו שימש גשר בין "חיבת ציון" ו"הציונות המדינית".

התנועה החדשה והקריאה לקונגרס עוררו הרהורים וחששות גם בחוגי חובבי ציון ברוסיה, שפחדו מפני המדיניות הפומבית, שעלולה לגרום שהממשלה התורכית תביט בחשד על תנועתנו, ושעה אחת של קורת רוח תהרוס מה שעלה לבנות בעמל רב במשך דור שלם. אבל הגרש"מ (הגאון ר' שמואל מוהליבר) הכיר תיכף מה עתידה להיות לנו תנועה זו ועשה את הצעד האחראי, בסומכו את ידיו עליה ועל מנהיגה.

.... בעת ההיא, כשנה לפני הקונגרס, אמר בתוך יתר דבריו: למרות כל החייל שעשתה תנועתנו במשך זמן קצר בערך, היא מתקדמת עכשיו בפסיעות צנועות ביותר. כדי להחיש פעמיה צריך שתקיף את כל העם, ולכך דרושים פעולות ומעשים גדולים, העלולים למשוך את לב העם בהמוניו, גדוליו ועשיריו. ...נדמה לי, שאילו עמד לנו עכשיו יהודי מדינאי גדול מאחינו שבמערב והתמכר כולו לרעיוננו יכול היה לפעול גדולות ונצורות".

...מהעת ההיא החלה חליפת מכתבים מתמדת בין הד"ר הרצל והגאון ר' שמואל מוהליבר, ובמכתביו היה מחזק מדי פעם בפעם את ידי הד"ר הרצל לבל יירתע לאחוריו מפני המעצורים ואבני הנגף שעל דרכו. הד"ר הרצל ביקש אז את הגאון ר' שמואל מוהליבר לבוא בעצמו אל הקונגרס והדגיש במכתביו עד כמה חשוב דבר זה להצלחת המפעל בייחוד בשעה שעמדו בקשרי מלחמה עם "רבני המחאה". הגאון ר' שמואל מוהליבר למרות זקנתו וחולשתו אמר להיענות להזמנה זו, וידיעה על כך נתפרסמה בעיתון "די וולט". אולם חולשתו הגדולה לא נתנה לו להוציא את מחשבתו אל הפועל. עד כמה היה הגאון ר' שמואל מוהליבר מסור לתנועה החדשה ולרעיון הקונגרס מראה העובדה, שסיפרו לי אלה שהיו בשעת מעשה, כי כשעבר השיתוק שחלה בו והדיבור שב אליו, היו דבריו הראשונים: "מה נשמע עם הקונגרס"?

אני ישבתי או בקניגסברג וקיבלתי מכתב ממנו, שהרופאים אסרו עליו את הנסיעה, ועל כן הוא שולח אותי בתור בא כוחו עם מכתב מיוחד לקונגרס. המכתב נקרא מעל במת הקונגרס ועשה רושם גדול על כל הנאספים.

בכל יום שלחתי מבאזל לזקני ז"ל מכתבים מפורטים על מהלך הקונגרס ועל הדיונים שהתנהלו בו. כשמסרתי לו בשובי הביתה פרטים נוספים אמר לי:

"אמנם הקונגרס עבר בהצלחה, ואני רואה בזה מאורע גדול והתחלת תקופה חדשה בתנועתנו, אף על פי שאני מצטער מאד על ההחלטה להפסיק את העבודה המעשית בארץ-ישראל עד שיהיה לנו מקלט בטוח על ידי משפט גלוי, ומצטער אני גם כן על היחס הבלתי נכון אל הברון רוטישילד. אינני יודע את העבודה המדינית שיעבדו להשגת מטרתנו, אבל ברור לי, כי היישוב והמושבות בארץ-ישראל הם הגורם היותר חשוב גם במובן המדיני. העבודה המעשית בארץ-ישראל זהו עורק החיים של תנועתנו, ואם יפסיקה את נפש תנועתנו אנו קובעים. אלמלי האמנותי, כי יחזיקו באמת בהחלטה זו הייתי רואה בה סכנה לרעיוננו, אבל אני מקוה, שזהו רק דבר זמני והציונים יחזרו בהם מהחלטתם זאת ויצרפו את העבודה המעשית בארץ-ישראל לעבודה המדינית, כי בלעדיה אין מדיניות ואין תעמולה ולא כלום".

את שנתו האחרונה הקדיש הגאון ר' שמואל מוהליבר לעבודה הציונית, והיא המתיקה לו את ימיו האחרונים. ...בערב יום הכיפורים תרנ"ח, בסומכו את ידיו על ראשי לברכני, כמנהגו בכל שנה ושנה, אמר לי פתאום:

"בני, דע לך, כי לא אוציא את שנתך, וזה יום הכיפורים האחרון שלי. אני לא זכיתי לבלות את שנותיי האחרונות בארץ-ישראל והנני מברכך, כי תזכה לעלות ולחיות בארצנו".

וכשפרצו דמעות מעיניי למשמע דבריו אלה הוסיף לאמר: "אל תבכה, בני, הן אתה יודע, כי זה כמה שנים אני חלש וחולה, ומובטחני, כי זה כבר לא הייתי בחיים אלמלא עבודתי ב"חיבת ציון" שצריך הייתי למלא. שנה זו היא שנת הסיום לעבודתי, ויותר ממה שעשיתי אין עוד בכוחי לעשות. עכשיו מתחילה עבודה חדשה. ד' הקים לנו את האנשים הראויים לך, הם ימשיכו את העבודה ואלוהים יהיה בעזרם..."

ביום ג', יז סיון, בבוקר מסר למזכירו, הרב יצחק ניסנבוים, את דעתו בדבר "הבנק היהודי הקולוניאלי" וציוה לו לערוך מכתב חוזר ברוח זה. בערב הביא לו מזכירו את המכתב. למחרת בבוקר אחזהו השבץ, וביום ה', יט סיון, שבה רוחו לאלוהים. על השולחן שעל יד מיטתו נמצא המכתב החוזר שעבר עליו ברגע האחרון. המכתב הזה נשלח כבר אחרי מותו ונחלק בין הצירים בקונגרס השני בשם "צוואת רבי שמואל מוהליבר ז"ל".

ספר הקונגרס, הקונגרס הראשון בעיני משתתפיו, עמ' 162-165

הרב אשר מיכאל (ארתור) כהן

מה מלמד אותנו הקונגרס הציוני?

אני נוטל את עטי להביע כמה רעיונות בהשראת הקונגרס הציוני, ההפגנה המרשימה ביותר של השבט היהודי שחוויתי אי פעם.

...כיתר חבריי היהודים האורתודוקסים בגרמניה, התנגדתי לציונות...

בקונגרס למדתי הרבה על סבלם של יהודי רוסיה. אחד מהם הוכיחני על שלא הצטרפתי לתנועה הציונית. אחרי שהבעתי את חששותיי, הוא ענה: לכם, יהודי המערב, קל לדבר היות ואינכם סובלים ולכן חסרה לכם רגישות לסבלה של יהדות רוסיה. הבעיה אינה שאין לנו לחם, אנו רגילים לרעוב. אך ישיבותינו נסגרו על ידי הממשלה ומהי יהדות ללא לימוד מסודר של תלמוד?...?

דברי היהודי הפשוט נגעו ללבי, וכך שאלתי את עצמי: מדוע אנו מתנגדים לציונות בשעה שאין בה אלא יישוב הארץ בקנה מידה גדול?

...ד"ר הרצל הבטיח לי בהודעה שסוגנה מראש שהציונות לעולם לא תפגע ברגשות של איזו תנועה דתית ביהדות.

...אמנם לאומיות יהודית אינה יהדות אותנטית אך היא יכולה להתפתח לך.

הדגש בנאום הפותח של ד"ר הרצל היה במשפט המסכם: "הציונות היא החזרה ליהדות לפני החזרה לציון". הובהר לי ממגע קרוב עם ציונים שדברים אלו אינם דיבורים בעלמא.

...אצטט מדברי פרופ' שפירא מהידלברג: "האורתודוקסים עתידים ליתן דין וחשבון לפני ה' אם אינם מצטרפים לתנועה זו שתביא להתעוררות דתית, בתנאי שתונהג בדרך הנכונה".

...אם אינני לגמרי טועה, הקונגרס הציוני הזה מסמן מיפנה בהתפתחות הדתית של העם היהודי.

הרב ד"ר ארתור כהן, על תורת ישראל ויעודו, אהרון פרס, ניו יורק, 1972. תרגום מאנגלית. תודתי לפרופ' גבריאל חיים כהן, נכד המחבר, שהפני למקור זה.

ליאו מוצקין

המחשבה הייתה לאמונה

הדבר שמשך את ליבותינו ביחוד בקונגרס הראשון היה אומץ-הרוח ועוז החירות שלבשו כל הדברים שנאמרו ליהודים ולכל העולם כולו. הדם של כל הדברים היה - בת-קול מכרזת ואומרת: זהו את אשר הננו, זהו מה שאנו רוצים, זהו מה שאתם כולכם צריכים להיות, זהו מה שאתם כולכם חייבים לרצות! כל אשר דבר לו אל הציונות נסחף עם זרם ההתלהבות, ורגעים היו, רגעי התעלות נשגבה, שבהם ניטשטשו הגבולים ונתערבבו התחומים שבין היגיון ודמיון, מחשבה ואמונה, המחשבה היתה לאמונה, והאמונה - למחשבה. באותה שעה נעשו המפקפקים שבנו לחדלי-שפה, ובלתי מאמינים ראו חזון...

ספר הקונגרס עמ' 170

עמוס אילון

הקונגרס בעיני נילוס ומארק טוין

על הפרוטוקולים של זקני-ציון אמר מחברם הרוסי, הזיפן סרגיי נילוס, כי הוגשו לראשונה "בבאזל ב-1897 למועצת-הזקנים בידי תיאודור הרצל, נסיך-הגולה".

דעותיהם המוזרות של לא-יהודים על יהודים ניכרות אפילו בתגובתו טובת-המזג של מארק טוין. "אין אני השולטן התורכי ואיני מתנגד", כתב טוין על הקונגרס, "אבל אילו אמרו להכניס ריכוז כזה של המוחות הערמומיים שבעולם לארץ חפשית (חוץ מסקוטלנד), הייתי חושב שמן התבונה לאסור זאת. לא טוב להניח לעם הזה לגלות את כוחו. אילו ידעו הסוסים מה כוחם, לא חיינו רוכבים עוד".

הרצל, עם עובד, עמ' 273

פרופ' יוסף פטאי

משיח?

הידיעות על הקונגרס שעבר בהצלחה מרובה עוררו גם את רוח היהודים החרדים. רבנים, שלא זזו כל ימיהם מאהלה של תורה, שבו הביתה ובישרו את התחלת הגאולה. כשאמרו לאחד מהם, שהרצל אינו מדקדק במצוות, קפץ ממקומו וקרא בשמחה: "אשרינו שכך הוא, שאלמלי היה גם שומר מצוה, הייתי רץ ברחובות וקורא, שהוא המשיח!"

בקהילות ישראל

ד"ר ראובן בירר

בסופיה נשקו את ידיו

רק מעטים ידעו כי הרצל יעבור דרך סופיה לקונסטאנטינופול, בכל זאת באו כחמש שש מאות יהודים, רובם הגדול ספרדים, אל התחנה לקדם את פני הרצל בברכה. שמו הלך לפניו כקסם. ועלינו לשים אל ליבנו, כי היהודים הספרדים בכלל מצטיינים במורד ליבם. יראים המה להרים קולם בתור יהודים, פן ישמעו הגויים. ואם יתאסף קהל של מאות איש על התחנה לקבל פני יהודי עובר כמסע, הלא יש בזה סכנה גדולה, שצריכים להימנע ממנה! מבלי שים לב לזה באו כשש מאות יהודים ספרדים לפגוש את הרצל על התחנה, מדי עברו בה. רק הרבנים והעשירים לא באו. העניים באו כולם. כשהתקרב המסע אל התחנה בסופיה התרגש קהל הציונים והלבבות דפקו בכוח, וכשראו את הרצל עוד מרחוק התפרצה הקריאה: ברוך הבא!... הרצל יצא אל קהל הנאספים על התחנה. הד"ר ראובן בירר בירך אותו בשם הנאספים, בשם כל החושבים ומרגישים את עצמם כעברים ובשם כל הציונים. ובשם כל הנאספים הודיע לו, כי נכונים המה ללכת אחריו לקול קריאתו כאיש אחד, ובברכו אותו בברכת ההצלחה על דרכו לתשועת ישראל, ובקוראו: יחי הד"ר הרצל, יחי העם העברי! ענה הקהל לקראתו בקול גדול: "לשנה הבאה בירושלים!". אחרי כן ניגש אחד התלמידים מבית הספר הגבוה ויברך אותו בשם כל חבריו בשפה הצרפתית.

...כל הנאספים על התחנה דחקו זה את זה לנשוק את ידי הרצל כידי איש קדוש. פליטי רוסיה אחדים סיפרו להרצל את גורלם המר, ואת כל התלאות והייסורים שסבלו באותה ארץ. בשומעו דבריהם נראו דמעות בעיניו.

הנאספים התלחשו זה לזה: הרצל נוסע להתראות עם השולטן בקונסטאנטינופול...
ציון, יולי 1896, עפ"י בריינין 168-169

הרצל: נדהמתי!

כשהגיעה הרכבת לסופיה חיכו גברים, נשים וילדים, ספרדים ואשכנזים, נערים ושישים לבני זקן... נער אחד הושיט לי זר ורדים וציפורנים. בירר נאם בגרמנית. אחר-כך קרא קָלֵב הכרזה בצרפתית ובסיימו נשק את ידי על-אף סירובי. בנאומים אלה ושלאחריהם פיארונני בדברים נלהבים מדי כמנהיג, כלב ישראל וכו'... דומני שעמדתי כאיש נדהם ונוסעי רכבת האוריינט התבוננו בתימהון במחזה המוזר... לבסוף נשקתי לבירר. הכל נדחקו אליי להושיט לי יד. הם קראו "לשנה הבאה בירושלים!" הרכבת זזה. נפנוף כובעים. התרגשות.

היומן א, 17 ביוני, עמ' 272

יצחק מאור

בפטרבורג ובווילנה

...ציוני פטרבורג ערכו לכבודו של הרצל מסיבה. בנאום תשובתו על דברי הברכה המרובים הזהיר את ציוני רוסיה, שלא יתערבו בעניינים הפוליטיים של המדינה. על טענתו של חבר מ"פועלי ציון" מבין המסובים, שאמר כי בגולה היהודים צריכים לתמוך, לתועלתם הם, בתנועה הסוצי-אליסטית, השיב הרצל כי החבר טועה אותה טעות היסטורית, שטעו היהודים במערב בשעה שתמכו בליבראליזם. "החרישה בשדות זרים מביאה להכחדת היהודים והיהדות. לזרים בלבד עובדים אנו, ולא לנו. בשבילנו ישנה רק דרך אחת: זוהי הציונות!". ולגבי הציונות הסוציאליסטית הוסיף הרצל ואמר: "בארץ-ישראל, בארצנו, אם תיווצר שם מפלגה קיצונית במובן הסוציאלי, תהיה במקומה. המפלגה תעזור בוודאי לפריחתה של הארץ, ואז אני אקבע את יחסי למפלגה זו".

ב-16 באוגוסט עזב הרצל את פטרבורג בדרכו חזרה לווינה. הוא התעכב בווינה.

תיאור נאמן מביקורו של הרצל בווינה מוסר בזכרונותיו עד-ראייה, הוא העסקן הנודע של פועלי-ציון באמריקה ברוך צוקרמאן. הוא היה אז בחור-ישיבה, נער בן שש-עשרה, ולמד בווינה בבית-המדרש. ב"קלויז" של בעלי-המלאכה, שבו היה לו מקום-לינה, התיידד עם אחד המתפללים, רבי אפרים הסנלדר, יהודי קטן-קומה, צנום ורזה אך ער וזריז וממולה. כשהגיעה לווינה הידיעה על ביקורו הקרוב של הרצל, ר' אפרים נדלק ממש באש-קודש, והם נדברו ללכת יחד לראות אותו. אפרים הזריז כבר ידע באיזה מקום בעיר יתאכסן הרצל, איזו קבלת-פנים יערכו לו, ואיזה אורחים נכבדים יבואו לכאן ממינסק, מקובנה וכן מערים קטנות, כדי להשתתף בקבלת הפנים להרצל, שתיערך בשני מקומות: בניין "צדקה גדולה" - מטעם כל קהילת וילנה, ובמעון-קיץ מחוץ לעיר - מטעם ציוני וילנה.

בשעה היעודה הגיעו שני הידידים אל המלון שבו התאכסן הרצל. אלפי יהודים הציפו את הכיכר שלפני בית-המלון. חרדת-קודש אפפה את כל העדה שהיתה מצפה בכליון-עינים לאורח הגדול. מנהיגי יהודי וילנה והנכבדים שבאו משאר ערים יצאו מאכסנייתו של הרצל. כולם היו לבושים בגדי-חג וחוברים צילינדרים שחורים. גם העגלונים ואפילו הסוסים, היו מקושטים חגיגית. והנה הופיעה דמותו של הרצל. משכמו ומעלה עמד לפני מקבלי פניו. כפי הנראה היה זה בשבילו חידוש, להיפגש עם עדה גדולה כזאת של יהודים אחוזי התלהבות. כל מלוויו של הרצל התיישבו בכרכרות והתהלכה זזה. וכאן קרה דבר שחישמל את כל הקהל: ר' אפרים הסנלדר הגיע במרוצה אל מרכבתו של הרצל, אחז בידיו באחד מאופניה האחוריים בכוח רב, עד שארבעת הסוסים הרתומים למרכבה עמדו מלכת... הרצל קם, התיישר במרכבה מלוא-קומתו, לראות מה קרה כאן, וברגע שהיפנה פניו אל הקהל - קרא ר' אפרים הסנלדר בקול: "דוד מלך ישראל חי וקיים!" וכל קהל-האלפים ענה אחריו בקריאות "הידד" ו"הורא".

שני הידידים נדחקו איכשהו באורח "בלתי-ליגאלי" עם קהל הקרואים לתוך בניין ה"צדקה גדולה", שבו נערכה קבלת-הפנים. בא-כוח הקהילה מסר לאורח ספר תורה קטן בתוך ארון-עץ מחוטב, לזכר ביקורו ב"ירושלים דליטא". אולם את הרושם החזק ביותר שבכל טכס קבלת-הפנים עשתה על הנער ברוך צוקרמאן הופעתו של רבי שלמה'לה דיין, הישיש לבן-השיער-והזקן, שנשא כפיו החיוורות ובידך את הרצל ברכת-כוהנים: "יברכך ה' וישמרך".

הרצל היה נרגש מאוד מקבלת פנים זו של המוני היהודים בווינה, וכאן הופיעו פתאום שוטרים וקוזאקים, ובמהלומות אכזריות פיזרו את ההמון. הרצל היה מזועזע. ותמונה זו, של הכאת יהודים בווינה, ליוותה אותו זמן רב. התנועה הציונית ברוסיה, הספרייה הציונית - הוצאת מאגנס, י-ם תשמ"ו, עמ' 230-231

דוד ויטל

הביקור בוילנה ממבט משטרתי

במאי 1904, סיכם קצין משטרה בדרגת קולונל את כל העניין בשביל שר הפלך של וילנה:

ביקורו הקצר של ד"ר הרצל בוילנה הראה בעליל את השפעת תורת הציונות על העם היהודי. לוילנה, שיש בה מאת אלף יהודים¹³, היו אלה ימי חג. המוני יהודים לבושי חג הקבילו את פניו כהקבל פני מלך, והיה צורך בתחבולות מיוחדות מצד המשטרה כדי שביקור זה לא יגרור אחריו דמונסטרציות לאומיות מצד היהודים. המשטרה מתקשה מאוד לעקוב עכשיו אחרי התעמולה הציונית. יש להם לציונים הרבה מאד מוסדות של צדקה, הרבה בתי-מסחר וגם הרבה בתי ספר למתחילים ("תלמודי-תורה") סגורים, שהר- שות אין לה למעשה שום פיקוח עליהם. ומשום כך יכולים הם להפיץ את הציונות ותורתה ואין הם זקוקים כלל לאסיפות חשאיות, ובפרט שהמשטרה הז'נדרמרית לא שמה עד עתה לב כלל לתנועה הציונית. בתנאים אלה נקלטה הציונות בהכרתו של העם במידה כזו, שהמשטרה אינה יכולה כבר להילחם בה, ולא עוד אלא שכל מלחמה בציונות תהא שקולה כמלחמה ביהדות עצמה ותקשה מאוד על היחסים בין עם זה למוסדות הממשלה.

המהפכה הציונית, א, עם עובד - הספרייה הציונית עמ' 195

הרב יהודה לייב מיימון

הרצל והרב שלמה הכהן

כידוע, עבר הד"ר הרצל דרך ווילנה בחזירתו מפטרבורג בקיץ שנת תרס"ג. הקהילה היהודית בוילנה ערכה לו קבלת פנים צנועה, שהשתתפו בה כמאתיים איש מנכבדי העיר וחשובי הציונים, ובראשם זקן- הרבנים של ירושלים-דליטה בימים ההם, הוא רבי שלמה הכהן אשר חבש איצטלא דרבנן שלו לכבוד האורח, וקידם את פניו בברכת שלום וספר תורה בידו. הוא גם בירכהו ברכת כהנים בשעה שדמעות רוטטות היו תלויות בריסי עיניו מתוך גילה ורעדה; וכשזכיתי לקבל את פני רבי שלמה בשנה האחרונה לפני פטירתו (זה היה אחרי מות הרצל) נגעתי אגב-אורחא על אודות הרושם שעשה עליו הרצל. גאון ישיש זה שם ידיו הצנומות הרועדות על שכמי, ובקול ספוג צער ועצב ענה ואמר:

- כל אלה שקיבלו את פניו יחד איתי, נדמה היה לנו, כי מלך ישראל ביופיו תחזינה עינינו, חבל על האי שופרא דבלי בארעא!

כך היה רבי שלמה, זקן-הרבנים בוילנה מוקיר את יוצר הציונות המדינית, את הרצל, וכשהזכרתי פעם אחת את שם הרב שלמה הכהן מוילנה להד"ר הרצל, אמר לי הלה שבראותו את הרב הישיש בוילנה, ראה בפעם הראשונה רב אורתודוקסי ששכינת ישראל היתה שרויה על פניו.

שרי המאה, ו, עמ' 187-189

הרב יחיאל יעקב וויינברג

מפגש עם העם הרצל בוילנה

¹³ על פי מפקד 1897 היה מספר היהודים בעיר כ- 60 אלף, ובכל פלך וילנה כ-200,000.

...”הראו לי את העם” - קרא הרצל בתמידות אל יועציו; הללו הראו לו על היידלברג וברן... אולם הגאון שבו, ההארה הפנימית שבו הרגישה ורחשה שאת העם צריכים לבקש במקום אחר. והרצל בא לוילנה. מה שהתחרש בנשמתו היהודית האמיתית בשעת פגישה זו בין עם וגיבור - זה יכול לתאר רק ווילנאי. הרצל נשא עיניו וראה את עמו החרד, והעם נשא את עיניו וראה את הרצל שלו. מה שאירע אותה שעה בעל ערך סמלי הוא. בלילה התהלך ברחובות וילנה ובמבואותיה, פתח את הדרך למעונות המרתפים, בכל מקום בואו נעשה שותף לצער, ניחם ועודד. ולנפח יהודי עני לחץ את ידו המפוחמה השחורה: ”שלום עליכם!” (אגב, מאורע זה לא לטובתו של אותו יהודי עני נגמר. מתוך קנאה וסקרנות רדפו אחריו עד שהוכרח לעזוב את וילנה לאמריקה - כשהוא נושא את תמונת הרצל בלב).

בווילנה למד הרצל לדעת את העם. בווילנה למד העם לדעת את הרצל. וילנה החרדית והעתיקה נתנה לרגשותיה העמוקים ביטוי מלא הוד של כבוד. מורה ההוראה הזקן ונשוא הפנים בווילנה, הגאון הזקן והישיש ר' שלמה הכהן (בעולם הרבנים נקרא בשם ”הכהן הגדול”!) מסר להרצל בשם ”ירושלים דליטא” ספר תורה קטן, ובהניחו את ידי הכהן החיוורות שלו על ראש הרצל בעל ההוד שבמלכות לחשו שפתי הרבי הזקן: ”ספר תורה זה יוליך אותנו לארץ ישראל!” פני הרצל חוורו. מה שריפרף והתרקם אותה שעה בנשמתו פנימה גילו דמעותיו בעיניו. החריש. הרב הזקן עמד בקושי על רגליו, אולם לא רצה לשבת בנוכחותו של הרצל. וזה אמר: ”ישב נא רבנו תחילה. זקן הוא ממני וגם חכם!” מלים אלה צלצלו באוזני הנוכחים כסמל, סמל להשתייכותו לווילנה העתיקה והחרדית, לעם העתיק והחרד.

בשעה שראה הרצל בווילנה את מצוקת הדחקות של העם וכשנודע לו בפטרבורג שרק מעטה היא התקוה להיטיב את המצב - אז הבשילה בו ההחלטה לפרוץ ביד חזקה בחומת הנייר של הסעיפים וההחלטות. כיון שראה את עמו בדחקותו הנוראה רצה גם להביא לו תשועה בידו. בווילנה הבשילה בו החלטה זו, בבאזל נתפרסמה: אוגנדה. בלי ספק ידע הרצל שאוגנדה אינה דרך לציון כל עיקר. ואולם אולי תיסול דרך אל העם? ואז, אז חטא את החטא הגדול ביותר. מקומו בלב העם בטוח היה לו זה כבר. יותר לא היה צריך לדרוש. מעולם לא היה בדעת העם לראות אותו כגואל, וללחם מידו לא קיווה העם מעולם. בבטחונו הגדול באלוהים ידע העם להתעודד מאז ומעולם. מיד גיבורו קיווה העם רק סעד רוחני, עידוד הנפש, ולא יותר... העם היהודי קיווה לשמוע, התגעגע פשוט לשמוע שלוש מלים: עתיד, תקווה ואמונה. מפי הרצל שמע העם תכופות את המלים החמודות האלה. העם רחש אהבה עמוקה אליו משום שאין איש כמוהו שידע לעורר בקרבו את רוח החיים הפנימית שבו.¹⁴ כתבי הגאון ר' יחיאל יעקב ויינברג, ערך מלך שפירא, סקרנטון תשס”ג, עמ' 23.

בארץ

צבי מסליאנסקי

רצונך לראות את ציון אימנו!

כשנסע וולפסון עם הרצל לארץ-ישראל, הגיעה האונייה לחוף יפו באשמורת הבוקר. וולפסון ישן את שנתו בתאו. פתאום הוא שומע את קולו המקסים של הרצל: ”דוד, ישן אתה?” וולפסון פוקח את עיניו ורואה לפניו את הרצל הדור בלבושו כהולך

¹⁴ בהצופה הוסיף: תקווה לנואשים ועידוד לנחשלים, וצער - על חזון שלא נתקיים במלואו ובטהורתו.

לקבל פני מלך. "רצונך לראות את ציון אימנו?" - אמר לו הרצל - "קום וראה את האורות הקורצים אלינו מיפו עירנו". וולפסון קם, התלבש ועלה על הסיפון. בעומדו על יד הרצל נשען על המעקה ראה שתי טיפות- דמעה גדולות מזהירות בעיני הרצל ומתגלגלות ויורדות על זקנו.

יורם מיורק, עם הרצל לירושלים, ההסתדרות הציונית העולמית, עמ' 23

אלמוני: שהחינו

כשראיתי אותו, את הדמות הגאה כדמות מלך, עם הזקן הארוך, השחור, עם העיניים היפות שהתבוננו לאותה פינה שבה עמדה חבורת יהודים ירושלמים, החל ליבי לרעיד ודמעות עלו בעיניי. דמעות צצו גם בעיני היהודים הזקנים והצעירים שעמדו סביבי. כשישב עם מלווי במרכבה ונסע - נשאו יהודים את עיניהם השמימה ובקול רם בירכו ברכת "שהחינו".

שם, עמ' 28

בנס ציונה

הרצל: כשעזבנו את ראשון-לציון. יצאנו לפני הצהריים. במרחק כחצי שעה נמצא כפר היהודים ואדי-חנין [נס-ציונה]. שם קיבלו את פנינו כל בני המקום; ילדים שרו שירים, איש זקן הגיש לי לחם ומלח ויין, פרי אדמתו.

יומן, שם עמ' 40

אפרים קומרוב: בוקר. איה האמן שיוכל לצייר את היופי של הבוקר ההוא? הכול היה ספוג שירה ופיוט... יצא מבין השורות איש זקן כבן שבעים - שבקומתו היה דומה לד"ר הרצל - בעל זקן ארוך ושֵׁב ופיאות ארוכות, לבוש קפוטה עד הקרסוליים ומצנפת שעירה על ראשו, ומתחת למצנפת - על הגבחת - מצנפת לבנה, תורני ואדוק, כמעט חצי קנאי, התקרב אל האורח ובשם המושבה בירך אותו ברכה חמה על כוס יין בכל-כך הרבה רגש כבוד והשתפכות-הנפש, עד שזרם של דמעות פרץ מעיניו העמוקות. פגישה זו זעזעה את מיתרי ליבנו...

שם

ברחובות

הרצל: המשכנו בנסיעה. קבוצת פרשים באה לעברנו בסערה מן המושבה רחובות, כעשרים בחורים שערכו לפנינו מין פנטסיה והקיפו את העגלה שלנו במצהלות של שירים עבריים... עינינו מלאו דמעות בראותנו את הרוכבים הזריזים והאמיצים האלה, שלכמותם עשויים להתגלגל הצעירים שלנו מוכרי המכנסיים [דימוי אנטישמי שהיה מקובל בגרמניה]. הידד! קראו בקול ויצאו בדהרה סוערת על פני השדה, רכובים על סוסיהם הערביים הקטנים.

ברחובות - הפגנה גדולה עוד יותר; כל הכפר קידם אותי בסך. הילדים זימרו. בהתחשב באמצעיהם הדלים - קבלת-פנים מלכותית.

יום ה' 27.10.1898 אחרי הצהריים. יומן, שם, עמ' 42

משה סמילנסקי: בלילה ההוא לא ישן אף איש ברחובות. עם שקיעת החמה יצאו כל בני המושבה לנקות את החצרות ואת הרחובות. הצעירים בודקים את סוסיהם, המורים והתלמידים עורכים מקהלה. אחרי חצות הלילה נשתתקה המושבה. אבל לא נשתתקו הלבבות. האנשים מתהפכים על מיטותיהם. איך תישן וליבך ער?... הכל

מדברים ומתייעצים על הפגישה. הזקנים מתווכחים. זה אומר: רק לחם ומלח, וזה אומר: גם ספר תורה, ור' יעקב קורא: את כל ספרי התורה! הוא לבש קפוטה של סמיט שלו, אבנט המשי במותניו ומצנפת-השבת לראשו. הבוקר, בתפילת שחרית, לא אמר "תחנון": חג לנו היום - יום-טוב!

ברחוב עקרון נאספה כל המושבה. בראש עמדו חברי הוועד עם זקני המושבה. ביד אחד הזקנים לחם ומלח ושניים מחזיקים ספרי תורה. מאחורי הזקנים עמדו כל בני המושבה ובאחרונה התלמידים, שתי שורות זו לעומת זו. הרוכבים דהרו עד לעמדת הזקנים ויחצו לשתי שורות משני עברי הדרך.

מרכבת הרצל נכנסה באמצע. הוא ירד מן המרכבה ואחריו כל חבריו. ראש הוועד בירכהו והציג לפניו את חברי הוועד ואת הזקנים. הרצל הושיט ידו לכל אחד ואחד והביט מתוך סקרנות יתרה. והנה יצא מתוך הקהל ר' יעקב בקפוטתו של סמיט ואבנטו של משי, ניגש עד להרצל, הושיט אליו את ידו הקטנה והרזה, הרים את כפיו ויקרא בקול רם:

- ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה! ואל הקהל פנה ואמר:

- יום-טוב לכם, יהודים, יום-טוב!

שם, עמ' 61

ירושלים

הרצל: בנסיעה הזאת הכרנו את א"י... היו רגעים אחדים מרגשים ונוגעים עד הלב, כמו למשל הכניסה בליל ירח אל עיר הקודש ירושלים. הקונטרס של החומה העתיקה, עטופות ערפל, התנשאו אל הרקיע, ובבת אחת נעשה לנו מובן, כי מלבד הכיסופים המיסטוריים ריטטה בוודאי בתפילותיהם העתיקות של היהודים גם תשוקה ארצית לשיבה לירושלים. זו היתה עיר נהדרת היושבת נישאה וגאה בין ההרים. וכשעמדנו לאחר ימים אחדים על הר הזיתים וראינו משם את מראה העיר כולה מתחתינו, כמו שמשקיפים מעל הג'ניקולו על פני רומא, אמרנו לעצמנו בנפשנו, כי גם ירושלים יכולה עוד לשוב ולפרוח ולהיות עיר רבת תפארת בתקופה שאותה אנו מכירים.

בפני עם ועולם, כרך ב, עמ' 49-50.

שלא לחלל שבת

משה דוד שוב: בדרכנו מיפו לירושלים, מרוב הדוחק והחום ברכבת, חלה הד"ר הרצל בקדחת עזה שהפילה אותו למשכב עד יום א. משום כך, בלכתנו מן התחנה העירה, בראותי שאין לו כוח ללכת ברגל, אמרתי לו שמפני היותו חולה מותר לו לנסוע בעגלה, כי מלון קמיניץ היה מחוץ לעיר, והדרך רחוקה מאד. אבל הרצל לא רצה בשום אופן לנסוע בעגלה, שלא לחלל את השבת. למרות מה שביארתי לו כי לגבי חולה אין כאן משום חילול שבת - הוא באחת: "זו לי הפעם הראשונה בירושלים עיר הקודש, איני חפץ לנסוע".

עם הרצל לירושלים, עמ' 52

בכותל

בודנהיימר: אנחנו קרבים אל הכותל המערבי, אל הקדוש בזכרונות עברנו החי. אזכור כיום הזה:

הרצל בכה ושני אגלי דמעות ירדו על זקנו.

...הרצל והכותל המערבי - איה הצייר שיצייר זאת? איה האומן שיתן באדם הזה מה שיש לאבנים האלו ושיתן לאבנים האלו מה שהיה באדם הזה?
עם הרצל לירושלים, הארכיון הציוני: כרטא ירושלים, עמ' 61

הרצל: היינו על יד הכותל המערבי. אינני מסוגל להתרגש התרגשות עמוקה, שהרי במקום הזה רווחת פשיטת-יד מכוערת וספסרית. כך לפחות היה אמש והבוקר כשהיינו שם.

שם, עמ' 60
נ"ב: לכאורה יש כאן סתירה בין דיווח בודנהיימר ודברי הרצל ביומנו. אך ייתכן שהרצל גם כעס מהמראה המשפיל וגם התרגש מנוכחותו בכותל עד דמעות.

הרצל והסבלים

אהרן חיות: ביום ראשון קראו לי בדחיפות: "ד"ר הרצל רוצה לראותך ולשוחח עמך". הלכתי מייד אליו והוכנסתי לחדרו. מצאתיו יושב. הוא קיבלני באדיבות רבה, ואמר: "סליחה שהטרחתיו", ומייד הוסיף בסגנון של תמיהה ושאלה: "רואה אני בבית הזה ארגז ברזל שמשקלו 300 ק"ג, הגד נא לי: כיצד העלוהו לקומה השלישית?" השיבותי לו: "יש לנו כאן סבלים יהודים המסוגלים לכך בכוח גופם ושריריהם". ביקשני הרצל להזמין אליו את סבלי ירושלים היהודים כדי לצלמם. הבטחתי לו לעשות רצונו. ירדתי לרחוב וניגשתי לקבוצה של סבלים ואמרתי להם: "יודעים אתם? 'מלך היהודים' נמצא עתה בירושלים ומבקש לראותכם. לכו איפוא הביתה ולבשו בגדי שבת, ברם קחו עימכם גם את אוכפכם וחבליכם". קפצו הסבלים על "מציאה" זו ומילאו בקשתי. וכך הופיעו עד מהרה לפני הרצל. מכשהסתכל הרצל בחבורת יהודים זו, רחבי גרם וגבוהים כ"בני נפילים", ניגש אליהם מישש את שריריהם המתוחים, צילם אותם ושילם לכל אחד שני מג'די ונפטר מהם בתודה. אחר-כך העיר ד"ר הרצל: "אם נוכל להביא הנה 300,000 יהודים כאלה, תהיה כל ארץ-ישראל שלנו, אני מבטיח לכם".
שם, עמ' 63. אהרן חיות עלה מליטא ב-1890 ועסק במסחר בירושלים

פרופ' שלמה אבינרי

חוויות מירושלים

היומן מעלה נקודות השופכות אור מעניין על רגישות מורכבת למסורת (ההליכה ברגל מתחנת הרכבת מחמת השבת היא היבט אחד של מורכבות זו). הכותל וקבצניו דוחים את הרצל, ואווירת הקנאות הדתית ("שישו תרם לה", הוא מעיר באורח המבהיר שאין הכוונה רק לקנאות יהודית) מעיקה עליו. בניגוד למה שאפשר לצפות מן תרבות אירופה, שכנסיות היסטוריות מפעמות את רוחו, איננו מבקר בכנסיית הקבר, ואף איננו עולה למסגדים בהר הבית, בציינו כי אם מבקרים בהר הבית "מפירים חרם רבני". הוא מבקר בקברי המלכים ומביע תרעומת על כך שמשפחת פְּרִיָה, משפחה של בנקאים יהודים ספרדים מצרפת, שקנתה את האתר בכספה, תרמה אותו לממשלת צרפת דווקא. כל כעסו על אילי-הממון היהודים וחששותיהם

ממעורבות פוליטית עולים מן ההערה החריפה שהוא רושם ביומנו על בני משפחת פְּרִיָּה, שכנראה שלא מן הסתם "לא האמינו שליהודים תהיה אי-פעם נחלה משלהם": קברי מלכים יהודים (אפילו מלכים מחדים) לא ראוי להם להיות בשליטת ממלכה זרה.

ואולם פרט לחוג מצומצם של קרובים לעניין הציוני, בעת ביקורו בירושלים אין הרצל יוזם קשר עם יהודי ירושלים בני היישוב הישן, גם כדי לא לסבך אותם עם השלטונות, ומקפיד כי משלחתו הציונית תזוהה כישות נפרדת ממשלחת יהודי ירושלים בעת קבלת הפנים לקיסר בכניסתו לשער יפו.
מ"עניין היהודים" ל"מדינת היהודים", מבוא ליומן הרצל.

ב"ז הרצל אצל האפיפיור

הוליכו אותי אל האפיפיור. הוא קיבל אותי בעמידה והושיט לי את ידו; לא נשקתיה. ליפאי אמר לי שאני חייב, אך לא עשיתי זאת. סבורני שבכך הקדחתי את התבשיל, כי כל מי שבא אליו משתחוה ולכל הפחות מנשק את ידו.

נשיקת-יד זו גרמה לי דאגות רבות. הוקל לי מאוד אחרי שכל זה עבר. הוא התיישב בכורסה עם משענות-יד, מעין כיסא מלכות לעניינים של יום-יום. אותי הזמין לשבת סמוך מאד אליו, חייך בידידות והמתין [לדברי]. פתחתי:

"אני מודה להוד קדושתך על החסד שעשית לי בהענקת הראיון הזה" "עונג הוא לי", אמר בחביבות כמתגונן. התנצלתי על האיטלקית העלובה שלי, אך הוא אמר: "לא, אתה מיטיב לדבר, אדון קומנדאטורה" משום שבפעם הראשונה - על-פי עצתו של ליפאי - ענדתי את הסרט של אות המדז'ידיה. לכן קרא לי האפיפיור כל הזמן קומנדאטורה ["האביר"]. הוא כוהן דת כפרי טוב ובעל גוף; גם הנצרות בוותיקן היא עניין חי בעבורו. בקצרה פרסתי לפניו את מבוקשי. ואילו הוא - אולי בהשפעת אותה נשיקת-יד שסירבתי לתיתה- השיב בדבקות ובהחלטיות: "אין אנו יכולים לתמוך בתנועה הזאת. לא נוכל למנוע מן היהודים ללכת לירושלים - אך לתמוך לא נוכל לעולם. אדמת ירושלים, אם לא היתה קדושה תמיד, קודשה על-ידי חייו של ישו המשיח. אני, בתורת ראש הכנסייה, לא אוכל לומר לך דבר אחר. היהודים לא הכירו באדוננו, לכן לא נוכל להכיר בעם היהודי".

הקונפליקט בין רומא, שהוא דיבר בשמה, ובין ירושלים, שבשמה דיברתי אני, שב ונתגלע. "מקומות קדושים שאינם נתונים למשא ומתן" זה לא הרשים הרבה. "ירושלים אסור שתעבור לידי היהודים".

"והמצב הנוכחי, אב קדוש?"

"אני יודע, לא נעים שהתורכים הם הבעלים של המקומות הקדושים שלנו. אבל עלינו לסבול זאת ולהשלים. אבל לסייע ליהודים בהשגת המקומות הקדושים לא נוכל". אמרתי שנקודת המוצא שלנו היתה אך ורק צרת-היהודים, ורצינו לעקוף את שאלות הדת.

"כן, אבל אנחנו, אני בתורת ראש הכנסייה, איננו יכולים לעשות זאת. שתי דרכים באות בחשבון. או שהיהודים דבקים באמונתם וממשיכים לחכות למשיח, שבשבילנו כבר בא. ואז הם מכחישים את אלוהותו של ישו ואין אנו יכולים לעזור

להם. או שהם הולכים לשם בלא שום דת, ואז על אחת כמה וכמה אין אנו יכולים לצדד בהם. הדת היהודית היתה היסוד לדת שלנו, אבל זו שלנו באה במקומה, על-ידי תורתו של המשיח, ולא נוכל להכיר בהמשך קיומה. היהודים, שצריכים היו להיות הראשונים להכיר בישו המשיח, לא הכירו בו עד היום הזה".

על קצה לשוני עמדו המלים: "ככה זה בכל משפחה. המשפחה אינה מאמינה במשתייכים אליה". אבל במקום זה אמרתי: "ההפחדה והרדיפות אולי לא היו האמצעים הנכונים כדי להאיר את עיני היהודים".

ואולם הוא השיב, והפעם היה מופלא בפשטותו: "אדוננו בא בלי כוח. הוא היה אביון. הוא בא 'בשלוש'. הוא לא רדף איש. רדפו אותו. גם שליחיו שלו נטשו אותו. רק אחר-כך הוא גדל. רק כעבור שלוש מאות שנה התגבשה הכנסייה. ליהודים היה אפוא זמן להודות באלוהותו בלי לחץ. אבל הם לא עשו זאת, גם היום אינם עושים זאת..."

עוד יש להוסיף, על האפיפיור: הוא דיבר על בית-המקדש בירושלים. הוא נחרב לתמיד [אמר]. האם יש לשוב ולבנותו ולהקריב קורבנות כשם שנהגו בעבר?

והמשיך: "אנחנו מתפללים לשלום היהודים הלוואי ויאיר האור בליבם... וכאשר יבואו להתיישב בארץ-ישראל, נכין אנו כנסיות וכמרים להטביל את כולם."¹⁵ אילון, הרצל, עמ' 434

התכתבויות

חיה הראל

קול קורא של הרצל אל יהודי צפון אפריקה

בשנת 1900, ערב הקונגרס הציוני הרביעי, יצא הוועד הפועל הציוני בראשות הרצל, בקריאה אל יהדות צפון אפריקה להצטרף לתנועה הציונית.

קול קורא זה, המתפרסם כאן לראשונה בשפה העברית נשלח ליעדו ב-4 שפות: ערבית, עברית, לדינו וצרפתית, ובאמצעותו אפשר להדגים את יחסו של הרצל ליהודי צפון אפריקה.

במסגרת תוכניתו הציונית-מדינית שקראה לכינוסם של היהודים, שאינם יכולים או אינם רוצים להישאר בארצות מגוריהם, במסגרת מדינה ריבונית, ראה הרצל את יהדות מזרח אירופה וצפון אפריקה כבוני ומניחי התשתיות שייבנו תוך כדי תהליך המעבר והקליטה בארץ...

אל יהודי צפון אפריקה (יוני 1900)

אדון מאד נכבד!

...הלא שמעת, אם לא ידעת, ותדע הפעם גם מפי המגילות והחבורות הנשלחים לך כעת, כי התעוררה בלב עמנו האהבה הישנה לארץ אבותינו הקדושה וכי האהבה הזאת קיבלה בימים האחרונים פנים חדשים ותהי לתנועה גדולה המקפת את כל היהודים בכל ארצות פזוריהם ותתגשם ותהי לדעת מדינית מתאמצת לצאת מן

¹⁵ לדברי היינריך יורק-שטיינר, אחד מעוזריו של הרצל, הצטער האפיפיור - או לפחות אחד מעוזריו - על נוקשותו. כעבור שבועות אחדים אמר החשמן מרי דל ואל ליורק-שטיינר: "אם היהודים סבורים שהם עלולים להקל במידה רבה את מצבם בכך שיורשו להיכנס לארץ אבותיהם, נראה אנו בזאת שאלה הומניטריות. לעולם לא נשכח כי בלי היהדות לא היינו אנו ולא כלום..."

הכוח אל הפועל. עמנו בא לידי הכרה-פנימית כי רק בכוח המאמר "אם אין אני לי מי לי" יוכל להביא לו ישע ופדות מכל צרה וצוקה המתרגשות ובאות עליו, ויתעורר ויאמר לכוונן לו מושב בטוח במשפט גלוי בארץ אבותיו, לייסדו על פי דת ודין השוררים בארץ, והיה כל איש ואיש מבני עמנו אשר לא יוכל לשבת בתוך העמים האחרים בארץ גלותו, או אשר לא יאבה להישאר בתוכם וילך וישב בארץ ישראל ונתון ינתנו לו כל האמצעים למען אשר יוכל לשבת בטח תחת ממשלת השולטן השורר בארץ כאזרח נאמן לכל חוקתו.

התנועה הגדולה הזאת היא התנועה הציונית. היא תכיל יותר מאלף חברות פרטיות בכל הערים והמדינות אשר אחינו בני ישראל נחתים שם, ותמנה ותספור רב יותר ממאה אלף חברים. הוועד-הפועל החתום מטה הנהו המשתדל בדבר להוציאו אל הפועל. במשך זמן קצר עלה ביד הוועד הזה לקרוא לשלושה קונגרסים בעיר באזל אשר בארץ שווייץ, אשר נאספו שמה צירים מכל אפסי ארץ בשנות תרנ"ז, תרנ"ח ותרנ"ט, למתיק-סוד, להתווכח ולהוכיח כדת מה לעשות; כוננה "אוצר התישבות היהודים" עם קרן של 2,000,000 פ"שט אשר מרכזו הינהו בעיר לונדון ואשר בקרב הימים יחל לעשות מעשהו;

והנה עבודתנו הכי נכבדה לעת כזאת היא להשתדל בדבר אחדות היהודים בכל מקום שהם. הנה לנו לרכוש בראשונה את ליבות כל אחינו המפוזרים כי יתנו ידם לנו, וכי כל אלה אשר אהבת עמם ואהבת ארצנו הקדושה נטועה בנפשם יחסו תחת דגלנו. כי רק בעזרת כל כנסת ישראל, ורק אחרי אשר יבואו אלינו כל אחינו מכל ארצות פזוריהם

נוכל להשיג את המטרה הגדולה והקדושה אשר הצבנו לנו להציל את כל עמנו מיד נוגשיו ומנדיו. והנה גם לנו לדעת, עת נבוא אל המטרה, את מספר אחינו, למקומותיהם למושבותם ואת סדרי קהילותיהם ואופן הנהגת עדתם.

...והנה נעיר בזה את אוזני כבודך כי נחוץ הדבר למהר לעשותו, באשר כי גם בשנה הזאת קראה המפלגה הציונית קונגרס ציוני בפעם הרביעית לעיר לונדון בחודש אב ב-יח, יט, כ ו-כא בו, ומאד מאד תגל נפשנו לראות בבאים גם את צירי ישראל מארצות מאראקא, טוניס אלג'יר וכו' לוקחים חבל בההצעות ובהחלטות.

לקראת מענה כבודך נחכה מאד. אדוננו יוכל לכתוב אלינו בשפות: עברית, צרפתית, ספרדית, אנגלית או אשכנזית.

ברגשי כבוד וברכת ציון ועד הפועל של הקונגרס הציוני,	ד"ר הערצל
ד"ר א'	קאקעש
המזכיר	הנשיא

כיוונים 11-12 כסלו תשנ"ח, ההסתדרות הציונית העולמית, עמ' 79-81

מכתבו לאדמו"ר מגור בעל שפת-אמת: האם מדובר בזיוף?

בספר "רגלי מבשר" להרב דוד מושקוביץ עמ' כ', מובא המכתב הבא:

כבוד קדושת איש מורם מעם, רב וגדול בישראל.

כל אחד ואחד מבני עמנו, אם כי מאמין הוא בהשגחת השם יתברך הפרטית, לא יחדל גם מלהשתדל לעשות מה למען היטיב מצבו. השקפתי זאת, אשר לפי דעתי, לא תוכל להיות מתנגדת לדעת תורתנו האמיתית, המריצה אותי להרעיש את עולם היהודים לאסוף אסיפות ולייסד ציונות... על דגלנו, אנו עומדים, יהודים מיהודים שונים, אשר לא נוכל לקבל אחריותם עלינו בהם אלא אשר אין רוח חסידים נוחה מהם, ובהם חרדים וחסידים, רבנים יושבים על מדין, אך מטרתנו אחת היא: לדאוג כאיש אחד ולעשות מה לטובת עמנו, והשם יתברך יעזור על ידינו... בשם רבבות אלפי ישראל, אשר מתיגרת זרים מצבם יתמוטט, בשם רבבות אלפי ישראל הנגועים ברעב ושולחים ידם בכל משלוח יד למען שבר רעבונם, בשם רבבות אלפי ישראל ההולכים מדחי אל דחי... ויתערבו בגויים ויחללו שם ישראל, בשם משפטי התורה ההולכים ומתבטלים במצבנו כזה, ובשם השם המחולל בגויים, הנני מחלה פני קודשו... ואשאר מוקיר ומכבד את דברי קודשו.

בנימין זאב הרצל

נ"ב המכתב נראה חשוד. הביטוי "בשם משפטי התורה ההולכים ומתבטלים" לא מתאים לסיגנונו של הרצל. ואכן ידידי ד"ר יצחק וייס חשף שהמכתב אכן נשלח לשפת אמת, אך לא נכתב על ידי הרצל אלא על ידי ציוני קנאי שרצה לקרב את האדמו"ר מגור לציונות. כשנודע להרצל על כך, נזף בכותב על כך.

הרב מושקוביץ ורבנים אחרים, שלא ידעו שמדובר במכתב מזויף, העתיקוהו בתום לב.

ד"ר וייס מסר לי שהוא ממשיך לבדוק את הפרשה (א"ס).

מברק עידוד מקהילת ראדוץ

ד"ר תיאודור הרצל
רח' ההר 6, וינה,

האסיפה היהודית הגדולה, שהתקיימה בכ"ג ניסן, 5657 (ה'תרנ"ז) לבריאת העולם בבית הכנסת המרכזי בראדוץ, שולחת לגדול ולאמיץ בישראל, מאלפי לבבות יהודים את הכרתה והסכמתה בדרישת שלומו, יברכה ה' מציון!

השולח, טאובס.

נ"ב. לייבל טאובס היה עסקן ציוני בעיירה ראדוץ שבפולין. נכדו ליאו טאובס, שעלה ארצה מארצות-הברית, המציא את המברק לפרופ' רבקה הורביץ שתירגמה אותו מגרמנית עבור ה"דף".

הפולמוס הטריטוריאלי

ד"ר יוסף צוריאלי

הרצל ותוכניות למדינה יהודית בתימן ובקפריסין

אדוארד גלזר ביקר בתימן עד לשנת 1900 ארבע פעמים לתקופות שונות.

בשנת 1890 פנה אל הברון הירש והציע לו לאמץ את תימן כמקום ההתיישבות של היהודים. הברון הירש, שהיה מסור לרעיונו בדבר יישוב יהודים בארגנטינה, לא שעה לדברי גלזר וההצעה נשארה בגדר הצעה. הרצל כתב ביומנו (3.8.1896), כי בנסיעתו ללונדון קרא את הדו"ח של גלזר משנת 1890 ושיש לקרב את אדוארד גלזר אל התנועה הציונית. הוא אף ציין שאולי יש לראות בו אדם בעל כשרון צבאי. אבל הרעיון ליישב את היהודים בתימן לא נראה גם להרצל.

מאוחר יותר היתה חליפת מכתבים בין גלזר והרצל על אודות הקונגרס הציוני העולמי. אמנם הם לא היו תמימי דעים בשאלת הארץ המובטחת, אבל שניהם הסכימו שיש לפתור את שאלת היהודים ולמצוא להם ארץ. הרצל חשב את פלשתינה למקום רצוי ואפשרי, ואילו אדוארד גלזר ראה בתימן מקום אפשרי. מחלוקת זו הגיעה מאוחר יותר לעיתונות והרחיקה עד לשנאה פומבית.

ב-5.6.1897 פנה גלזר להרצל וביקש רשות להשתתף בקונגרס.

אשר להתנגדותו להקמת מדינה יהודית בפלשתינה, שיקוליו היו היסטוריים-פרגמטיים. לדעתו, מן הראוי שמדינה זו תקום אך ורק במקום שלא תעורר התנגדות. ובפלשתינה יתנגדו לה הן האיסלאם והן הנצרות, שמעולם לא נטו חסד ליהדות. לפיכך, הסביר גלזר, יש למצוא טריטוריה שעליה לא ינטש מאבק אידיאולוגי-דתי.

הוא אף הסביר ששיקום הסכר של מאריב בתימן עשוי לפתור את קיומם של 300-200 אלף איכרים לפחות מבלי לפגוע בזכויותיו של איש, ועשרה או חמישה עשר סכרים כאלה בתימן עשויים לספק פתרון לחמישה מיליון תושבים.

הצעתו של גלזר נדחתה על ידי הרצל, וגלזר פרסם ב-28 בדצמבר 1897 בעיתון Berliner Tageblatt מאמר חריף נגד רעיון המדינה בפלשתינה.

לטענתו, הדרישה להקמת מדינה יהודית בפלשתינה אינה אלא קנוניה בריטית שנועדה לקדם את ביתורה וחלוקתה של הממלכה התורכית. רעיון הציונות נופל על אוזניים של יהודים נרדפים ברוסיה וברומניה וטבעי הוא שאלה המחפשים הצלה מן הרדיפות מתפתים להרצל ולחבריו. גלזר מנתח במאמרו זה גם את הסיבות האסטרטגיות שבגינם תומך השלטון הבריטי בהרצל ובפעילותו למען מדינה יהודית בפלשתינה. לדעת גלזר תוכל בריטניה הגדולה לפתוח לה קו יבשתי להודו נוסף לקו הימי המצוי בשליטתה. מדינה יהודית בפלשתינה תהיה מדינת חיץ נגד כל העולם, נגד הצרפתים, נגד הרוסים ואפילו נגד התורכים עצמם. היהודים, סבור גלזר, יסבלו מכך ואילו הבריטים לא ינקפו אצבע. העולם מתנהג אחרת מכפי שחושבים עורכי Die Welt, לפיכך טוב יעשו, לדעתו, אם ישעו לעצה הנכונה, שאפשר להשיגה בלי מאבקים מיותרים והאנטישמים יסייעו לנו בזאת.

פרסום מאמרו של גלזר ב-Berliner Tageblatt עורר כעס ורוגז. עיקר הכעס, כך דומה, היה על התיזה, שהציונות חותרת תחת אושיות האימפריה העות'מאנית, ושהיא כלי שרת בידי בריטניה.

על מאמרו של גלזר ב-Berliner Tageblatt, הגיבו באותו עיתון בתאריך 4.1.1898 ד"ר הרצל וד"ר נורדאו. במאמר שנשא את הכותרת "ציונות" טען הרצל, כי ד"ר גלזר רוצה ליישב את היהודים במקום שהם אינם רוצים בו. זהו רעיון, שגלזר רוצה לכפות על צירי הוועידה ולשם כך הוא מהלך אימים על הציבור ומספר על קנוניות דמיוניות של הציונות נגד התורכים, הרוסים והצרפתים. וכך הוא כבר רואה בעיני

רוחו את הצבא היהודי, היוצא יחד עם הצבא הבריטי נגד הצבא הרוסי והצרפתי, ודומה, מוסיף הרצל, שהוא עשוי לספר לנו גם על מהלך הקרב. הרצל הדגיש, שרצונה של הציונות אינו אלא יישוב יהודי שקט ונייטרלי, והתורכים יכולים רק ליהנות מכך, כי קופתם ריקה והיישוב היהודי יזרים אליה כסף רב. על הנוצרים המסייעים לציונות כתב הרצל, כי הם ידידי אמת לרעיון הציוני.

במקביל נתעורר יהודי אמריקאי בשם דוד (דיוויס) טריטש,¹⁶ שחשב על קפריסין כמקום אידיאלי להגשמת רעיון הטריטוריה ליהודים. הוא פנה להרצל בבקשה לבחון את רכישת קפריסין מידי התורכים לשם ייסוד מושבה של היהודים. ב-29.12.1897 דחה הרצל את ההצעה בטענה שאין השעה כשרה לכך והסיכויים להתיישבות בארץ ישראל הם טובים יותר.

ב-14.1.1898 פרסם גלזר מאמר תגובה בעתון *Oesterreichische Wochenschrift* שכותרתו "חשבון וקבלה". במאמר טען גלזר, שלרעיונותיהם של הרצל ונורדאו, שלא שהו במזרח ושאינם מכירים אותו כלל, אין אחיזה במציאות. הוא אף הרחיק לכת ותיארם כפטפטנים, שאינם יודעים מה טיב דיבורם וכאנשים המוכנים לשמש כאקדוחנים נגד כל מי שאינו מסכים לדעותיהם.

במאמר זה, טען גלזר, הביא נורדאו לידיעת הקוראים, אם כי במרומז, כי הרצל הוא משיח וגלזר לועג על כך. לדבריו לאחר שנכשלו נסיונותיו להניא את הרצל מרעיונו ראה חובה לעצמו להתערב ולצאת באזהרה גלויה הן לתורכים והן לרוסים בדבר המזימות הנרקמות נגד מדינות אלו, והכל מחשש שמא יבולע ליהודים מחמת המעשים הבלתי מחושבים של הרצל וחבריו. באשר ליחסו ליהדות הצהיר גלזר שאמנם אין הוא נמנה עם היהדות האורתודוקסית וגם אינו חבר בשום בית כנסת. אולם, בנקודה זו, טען גלזר, אין הוא שונה מן המלעיגים לו, שאף הם אינם משתייכים לשום בית כנסת.

בסוף מכתבו אף העלה הרצל את האפשרות להזמין את גלזר לדו-קרב.

מספר חודשים מאוחר יותר ב-4.2.1898 כתב הרצל ביומנו כי קשה היה לו לשכנע יהודים עשירים בברלין, מאחר שדברי גלזר עשו עליהם רושם גדול.

לסיום יצויין שרעיונות נוספים נוסח רעיונו של גלזר הועלו בקרב חוגים שונים בתנועה הציונית. בשנת 1903 העלה הרצל את רעיון אוגנדה וזנגויל כתב באוקטובר של אותה שנה, כי הוא תומך ברעיון זה והוא נגד הגשמת רעיונה המרכזי של הציונות בארץ ישראל. בארץ-ישראל, הוא כתב, יהיה צורך להקים מדינה דתית ולהקריב קורבנות, ובאוגנדה תקום מדינה חילונית. ככלות הכל אל לנו לשכוח שרעיון אוגנדה שהוצע על ידי הרצל מכוון למדינה מחוץ לארץ ישראל, הגם שהיא אולי זמנית, והגם שהיא בחסות האימפריה הבריטית.

פעמים, 65

הנריאטה חנה בודנהיימר אוגנדה כאמצעי למטרה

¹⁶ דוד טריטש נולד בגרמניה ב-1870. ב-1893 היגר לניו-יורק. בשנת 1895 הגה את רעיון הצלת יהודי רוסיה, ליטא, פולין וגליציה על-ידי רכישת קפריסין מידי התורכים ויישוב היהודים שם. השתתף בקונגרסים הציוניים והיה פעיל החל מן הקונגרס הראשון. יחסו להרצל השתנה לרעה אחר הקונגרס השלישי, כאשר נודע לו כי הרצל מנסה לרכוש את סיני מידי הבריטים ללא התייעצות עמו, אחר שהוא הגה רעיון זה שנים מספר לפני הרצל. כתב ספרים רבים על בעיות הציונות. נפטר במגדיאל בשנת 1935.

למעשה [הרצל] לא חשב כלל להקים יישוב המוני באוגנדה. אי-אפשרות התוכנית הזאת צריכה היתה לפקוח את עיני הממשלה האנגלית, שתראה ותכיר, שפתרון שאלת היהודים יכול לבוא רק בדרך ארץ-ישראל.

והנה עובדה פרטית אחת קטנה, שתשמש ראייה להלך-מחשבות זה. תיכף לאחר סגירת הקונגרס קיבלתי גיליון אחד של "פטי בליי" (Petit Bleu), ששלח לי ידיד אחד מברוסל. גיליון זה הכיל מאמר קצר בדבר ההצעה האנגלית וטלגרמה מאוגנדה, שהביע התנגדות עזה ונמרצה לתוכנית האנגלית. הקולוניסטים האנגלים לא יסבלו בשום אופן את חדירת היהודים. גם הארץ אינה מתאימה כלל להתיישבותם. אפשר לדבר רק על מאות אחדות של אנשים, ועל-ידי התיישבות שכזו שאלת היהודים לא תיפתר... כשהראיתי רשימה זו להרצל הזהירו פניו משמחה: "הלא זה נהדר. אם כן הדבר, מן ההכרח הוא, שדעת המשלחת תהיה שלילית, ואז הלא השגנו את מבוקשנו".

בראשית התנועה, עמ' 303, קרית ספר, ירושלים, תשכ"ה

פרופ' שלמה אבינרי

ציון ולא אוגנדה

זיקה ממשית לארץ-ישראל מאפיינת את פעילותו גם בעת המשבר הקשה בסוגיית אוגנדה. למרות האכזבה ממגעיו עם הסולטאן ושריו, הוא ממשיך לנסות שוב ושוב להגיע לדריסת רגל בארץ-ישראל. בדצמבר 1903 הוא חוזר ושולח תזכיר, באמצעות הנספח הצבאי באוסטריה, אל שר המלחמה, ובו הוא מציע תוכנית להתיישבות מוגבלת במחוז עכו: אם צ'רטר על כל שטחה של ארץ-ישראל איננו בגדר ההישג, לפחות נוכחות, חלקית ככל שתהיה, בצפון הארץ אולי תתאפשר. לעניין זה הוא פונה אל פלוה ומבקש ממנו התערבות גם מצידה של השגרירות הרוסית בקושטא בעניין עכו, תוך כדי הקמת ועדה לעידוד הגירה מרוסיה בראשותם של ציוני רוסיה. בעיצומו של המשא ומתן עם ממשלת בריטניה בעניין אוגנדה הוא פונה אל אנשי יק"א, השולטים על כספי ירושת הברון הירש, מבקש מהם הקצבת כספים כדי לשקול את קניית אדמות עמק יזרעאל, ומדווח על מגעיו עם משפחת סורסוק הביירותית בהקשר זה.

כל זה מעיד כי הרצל היה רחוק מאותה עמדה המיוחסת לו לעיתים, כאילו ירושלים דחתה אותו, או כי נכונותו לשקול את הצעת אוגנדה נלוותה לשוויון נפש כלפי ארץ-ישראל. ארץ-ישראל וירושלים נשארו בעיני הרצל המטרות המרכזיות של הציונות, גם אם ירושלים של היישוב הישן ומריבות הדתות השונות לא עוררו בו אהדה.

... הרצל מקפיד להדגיש כי הכוונה [של הצעת אוגנדה] כי "רק למטרות חליפין, בלי לוותר על ארץ-ישראל", ומנסה לשכנע כי אם יהיה לתנועה הציונית בסיס טריטוריאלי כלשהו, יגדל כוח המיקוח שלה באשר לארץ-ישראל. כך הוא מציג את הדברים גם בקונגרס השישי וגם בעת ביקורו לאחר מכן אצל המדינאי היחיד שהופך במהלך השנים לידיד-נפש של הרצל, כנראה גם בגלל היעדר השפעה מדינית של ממש – הריהו הגרוסהרצוג מבאדן. כך רושם הרצל ביומנו בסוף אוגוסט 1903:

רגע הסתכל הנסיך הקשיש והטוב בהתפעמות כשאמרתי לו שנוותר ברצון על האדמה הטובה במזרח אפריקה תמורת זו הגרועה בארץ-ישראל. אראה בזה במיוחד

הצלת הכבוד שלנו, היהודים החמדנים, אם נוותר על הארץ העשירה למען זו הענייה.¹⁷

"מעניין היהודים ובעיית היהודים", מבוא ליומן הרצל

פרופ' יעקב צור

הציונים הדתיים ואוגנדה

...למעשה התאפיינו שנות פעולתו של הרצל בשיתוף פעולה הדוק בינו ובין הציונים הדתיים. שיתוף הפעולה הזה התקיים לפני ייסוד המזרחי ובמידה רבה נמשך אף אחר-כך. נראה שהיו שתי סיבות עיקריות לשיתוף הפעולה הזה.

(1) הרצל ראה בפריצה אל ההמונים במזרח אירופה את המשימה החשובה ביותר בדרך להשגת המטרה המיוחלת של עשיית התנועה הציונית לתנועת המונים. הוא ידע שרובו של הציבור הזה שומר מצוות, ולכן היה עליו להיזהר שלא לפגוע ברגשותיו. לאחר שנים ציין הרב ריינס שהרצל עמד תמיד לימנם של הציונים הדתיים¹⁸ היות שידע להוקיר את הציונים החרדים ואת פועלם בציונות.

(2) הניכור והמתרחקות הגוברים והולכים בין הרצל ובין הציונות הרוחנית מבית מדרשו של אחד העם שדגלה בה הסיעה הדמוקרטית, יצרו בסיס לשיתוף פעולה בינו ובין הדתיים. הדתיים היו מעוניינים בהמשך הקו המדיני הטהור, היות שראו בו את הבסיס המינימלי והמקסימלי גם יחד, שעליו אפשר לבנות קונסנסוס בין כל חלקי התנועה. והרצל היה מעוניין בקו המדיני גם משום שביקש להימנע מעימות אידיאולוגי עם הדתיים וגם משום שסבר שכל פעילות נוספת תסיח את דעתה של התנועה מן המטרה המדינית העיקרית.¹⁹

זו גם הסיבה שהרצל עשה מאמצים להימנע מדיונים ומקבלת החלטות מחייבות בקשר לפעילות תרבותית במסגרת התנועה הציונית. הציונים הדתיים לא היססו להביע את תמיכתם בעמדתו של הרצל בעניין זה: "היתה זאת זכותו המיוחדת של המנהיג הגאוני הבלתי נשכח של הקונגרס – הרצל – שידע לטפל בשאלות התרבות בצורה כה זהירה, עד שהצליח למנוע פילוג בתנועה הציונית."²⁰

הציונים הדתיים ופולמוס אוגנדה

רוב אומרי ה"לאו" לאוגנדה באו מקרב צעירי רוסיה, ובראשם הסיעה הדמוקרטית, ואילו הציונים הדתיים ורוב סיעת המזרחי תמכו בהצעותיו של הרצל בעניין אוגנדה.

¹⁷ הרעיון של חיפוש חלופה טריטוריאלית זמנית מלווה את הרצל בכל פעילותו, וחוזר ועולה כל פעם שנדמה שעניין ארץ-ישראל מתרחק ואילו מצוקת היהודים גדלה. ביולי 1898 הוא רושם ביומנו: "אני חוכך בדעתי להציב לפני התנועה יעד טריטוריאלי קרוב יותר, אם כי ציון תישאר מטרה סופית. ההמונים והעניים זקוקים לעזרה מיידית, ואילו טורקיה עדיין איננה אבודה עד כדי כך שתיענה לרצונותינו... על כן עלינו להיערך תחת דגל ציון לקראת יעד שאפשר להשיגו במהרה, תוך שמירה על כל תביעותינו ההיסטוריות. אולי אנו יכולים לדרוש מאנגליה את קפריסין, להביא בחשבון את דרום אפריקה או את אמריקה - עד שטורקיה תתפורר".

¹⁸ חיים וייצמן מתח על כך ביקורת והעלה את הטענה שעמדתו הדתית של הרצל גורמת להרחקתו של הנוער מן התנועה הציונית, "קודם כל יש כאן ההמון הגדול של המזרחי אשר לו 10,000 תומכים... דחיקת ה"מזרחי" לראש התור בצורה בולטת בקונגרסים ובעיתונות ובפעולות ההנהלה, יש בה לא רק אי הבנה גסה..." (וייצמן, איגרות, ב, עמ' 314-331. המובאה בעמ' 320).

¹⁹ מרכוס אהרנפרייז טען שהרצל לא הבין את מהותה הרוחנית של הציונות, "אך גם מחוץ לסיבות מפלגתיות מעשיות נאלץ לדחות את פעולת התרבות. הוא האמין בכוחם של הרבנים האורתודוקסים ברוסיה ובפולין, ואהדתו לריינס היתה חשובה לו יותר מהחברה לעברית לבתי הספר" (בני הדור על הרצל, עמ' 54).

²⁰ מקס ולק, המזרחי, מנוסקריפט.

הבאתה של תכנית אוגנדה להכרעתו של הקונגרס שיוותה לקונגרס אופי חדש ומכריע. לראשונה נדרשו צירי הקונגרס לנקוט עמדה בשאלה בעלת משמעות עקרונית ומעשית גם יחד. בדיונים התברר שרוב הצירים מרוסיה, ובייחוד חברי הסיעה הדמוקרטית, התנגדו להצעת אוגנדה. הם האשימו את הרצל ואת התומכים בהצעה בבגידה בתכנית בזל ובארץ-ישראל. לעומתם האשימו תומכי ההצעה את אומרי ה"לאו" בבגידה בעם ובהזנחה פושעת של צרכיו המיידים ובמצב שנוצר לאחר פרעות קישינב. לבסוף הוחלט ברוב של 295 נגד 178 קולות לתמוך בהצעתו של הרצל ולשגר משלחת למזרח אפריקה.

עם התומכים העיקריים והנלהבים ביותר בתכניתו של הרצל נמנו חברי הסיעה החדשה מזרחי, שהיה לה כוח ניכר בקונגרס²¹.

...נראה שהיו כמה שיקולים שהניעו את רוב חברי המזרחי לתמוך בהצעתו של הרצל.

(1) במידה רבה פעל הרצון לתמוך במנהיג הנערץ - הרצל. בקרב הציונים הדתיים גאתה ההערצה להרצל והתמיכה בו לממדים עצומים. בכל הטיעונים והמאמרים למען תמיכה באוגנדה נאמר שיש לתמוך בהצעה משום שזו נעשתה ביוזמתו של הרצל ויש לסמוך על כושר שיפוטו של המנהיג הדגול. דברים דומים התפרסמו ב"די ועלט". "איזו סתירה פנימית! ללכת תחילה לאפריקה כדי להשיג שם קונסטיטוציה לאומית, ואז ללכת לארץ-ישראל. אילו היה משהו אחר אומר דבר מעין זה! אך הרצל הוא המנהיג האהוב והנערץ על הכול".

לאחר הקונגרס היה מנהיג המזרחי, הרב ריינס, מן התומכים הנלהבים ביותר בקו של הרצל ברוסיה והתייצב נגד התקפותיהם של אנשי הסיעה הדמוקרטית ושל אישים כמו אוסישקין. וכך פנה ריינס אל הרצל: "... הלוחם מלחמת עמו בחירוף נפש, איש אשר עיני בני ישראל תלויות אליו, בורא הציונות והעומד בראשה. בחירוף נפש העם..." ובגוף המכתב הוסיף:

מפני שביטחוננו גדול גם בעמנו, גם בציונות וגם כמנהיגנו הנעלה... ולך אישי הנעלה והגדול אני אומר בשמי ובשם כל חברי הרבים לאמור: ידוע תדע לך, כי אתה הוא האיש, שעניי כל בית ישראל כולו למקצהו תלויות אליך... זה שמונה עשרה מאות בשנים... שלא היה לנו כל מנהיג לאומי ועובד מדיני, שיצא ובא לפני עמנו עד שקמת אתה... עד שהופעת אתה אלינו ובעוז רוחך בראת לנו את המקלט הזה.

(2) מאז הקונגרס החמישי, שבו נתקבלה החלטה בזכותה של עבודת תרבות בשם התנועה הציונית, גברה החרדה בקרב הציונים הדתיים מפני הכללתה של פעילות תרבותית ענפה בפעילות הציונית הכללית. בכך היה נשמט הבסיס לשיתוף פעולה בין כל חלקי התנועה. משום כך תמכו הדתיים בהרצל, בהנחה שהוא נכון ומסוגל לחסום את ההתפתחות הזאת, מה עוד שקינן החשש שבעטיו של המשבר במערכת היחסים בתנועה הציונית יפרוש הרצל ממנהיגותו.

(3) אחד הטיעונים החשובים ביותר שהניעו את אנשי המזרחי לתמוך בהצעתו של הרצל, היה ההכרה בצורך בעזרה מיידית בשל הנסיבות ששררו ברוסיה לאחר פרעות קישינב, שבעקבותיהן הוגברה המצוקה החומרית והנפשית. ריינס טען שיציאתם של נציגי המזרחי לקונגרס לוותה בתקוות ודמעות של שולחיהם, ולכן, כשהעם רעב, חטא הוא להתנגד, להעביר את הדיון לוועדה.

²¹ קלוזנר ("בראשית", עמ' 362) מדבר על מאתיים צירים של המזרחי. אליאב לעומתו מדבר על תשעים ושמונה צירים מתוך 592, כלומר 17%. מהם הצביעו כשישים בעד הצעת אוגנדה, שהם כ-22% מכלל אומרי ה"ה".

גם לרקע הסוציולוגי נודע משקל במערכת השיקולים. אנשי המזרחי מרוסיה, שברובם המכריע היו בני המעמד הזעיר-בורגני שחיו באזורי המצוקה ברוסיה ובפולין, היו מעורים בבעיותיהם של "עמך" והבינו שהציבור הרחב תובע פתרונות מהירים. זה היה אותו ציבור שקיבל את הרצל בוילנה בהתלהבות ובתקוות כמעט משיחיות בשעה שזעק: "דוד מלך ישראל חי וקיים!"

גם לאנשי המזרחי בגרמניה היתה המצוקה הנוראה בעקבות פרעות קישינב סיבה מכרעת לתמוך בתכנית אוגנדה. א' אדלר פנה בקול קורא ליהודי גרמניה, שבו עמד על רושמן המדכא של הידיעות שהגיעו מרוסיה, ולכן סבר שיש לראות משום "השגחה פרטית" ו"סייעתא דשמיא" בעצם הדבר שדווקא בעת הזאת הוצעה תכנית אוגנדה. אדלר סיכם את דבריו על-פי הכלל של חז"ל: "כל המקיים נפש אחת מישראל" ותבע לעשות למען הצלת אלפים מן המצוקה שבה הם שרויים.

(4) היו אישים שתמכו בקבלתה של הצעת אוגנדה מסיבה דתית:

שלח ד' לפנינו... אשר יפנה לפנינו ארץ מיוחדת במשפט שלטון פנימי, הלא יש לנו לקחתה באהבה וברצון, בתודה ובברכה ולברך את גואל ישראל כי נתן כזאת בלב הגוי המרומם ההוא. ואם אמנם כי בדבר הזה לא בא עוד הייעוד האחרון, שיבת ציון כפשוטה, הנה אתחלתא דגאולה הוא... תחילת קץ הגלות.²²

אוגנדה קיבלה אפוא משמעות דתית ונודעה לה חשיבות בזכות עצמה, בהיותה לתחנה שייעדה ההשגחה בדרך אל ציון. אנשי המזרחי טרחו להדגיש כי אוגנדה אינה סותרת את ציון ואין חשש שהיהודים ישכחו את ציון, שכן "לא נוכל גם להעלות על דעתנו כי העם היהודי הלזה ישכח את ציון וירושלים, אלה אבני היסוד בתורתנו הקדושה..."

עיקר תפקידה של אוגנדה הוא בהצלת נפשות - אבל לא הצלת נפשו של היחיד אלא הצלת העם כולו, שכן רק הצלת העם תהיה גם הצלה של ציון.

ריינס הגדיר סולם ערכים שלפיו קודם העם לארץ:

הסכמנו להצעה האפריקאית, מפני ששמנו לב לצורכי העם, החביב עלינו יותר מן הארץ - וצורכי העם ההולך ומתקלקל גם בחומר וגם ברוח דורשים מקלט בטוח בכל מקום שהוא... הסכמנו לאפריקה, מפני שעל ידה הננו מקווים להציל חלק הגון אחד מעמנו ולעשותו שלם בגופו וברוחו. בטוב לישראל וטוב גם לארצנו. אם אין ישראל בעולם אין ציון בעולם.²³

"אפריקא תהיה לנו הפרוזדור וציון לטרקלין..."

אחת ההאשמות שהוטחו נגד המזרחיים היתה השותפות בתנועה העוסקת ב"מעשי ילדים של איזה חוזים חולמים" ומתעלמת מבעיות ההווה. אחדים מקרב האורתודוקסיה הקיצונית טענו שבציונות יש משום דחיקת הקץ וכן דיברו על הבעיות שיקשו על קיום מצוות התלויות בארץ. מצוות אלו לא מחייבות בחוץ לארץ וכמובן אף לא באוגנדה. מן הבחינה הזאת באה הצעת אוגנדה וסילקה את המכשולים. וזו גם היתה הסיבה להערכה האופטימית, שעל-פיה היה בעמדה שנקט המזרחי בשאלת אוגנדה משום סיוע לציונות לפרוץ את החומה הבצורה של

²²המזרח, א (תרס"ג), עמ' 268.

²³מתוך מכתבו של ריינס אל הרצל מ-9.12.1903, מצוטט עפ"י איידלברג, "גיבוש הרעיון", עמ' קעט.

מתנגדיה. ברוח זו התבטא גם ריינס: "הננו רואים", כתב, "והנה למן היוודע ההצעה האפריקנית בעולם נהפך לב הרבה מישראל לציונות מפני שלא האמינו בכישרונה לפעול אמנם ולעשות דבר מה."

יש לנו עדויות על הצטרפות לציונות ולמזרחי בעקבות קונגרס אוגנדה. בפרנקפורט הודיעה קבוצת אישים אורתודוקסים, אף מן הקהילה הנפרדת, על הצטרפותה. וה' שטרוק כתב לא' אדלר: "אני מאמין, שהתנועה רכשה חברים רבים חדשים לאחר שנודע על המשא-ומתן עם אנגליה. בייחוד מבין אלה, שראו עד כה את מטרותיה של הציונות כאוטופיה... וכל זה רק מפני שנטלנו על עצמנו משהו מעשי."

אפשר לסכם ולומר ששיקולים שונים ומגוונים הניעו את הציונים הדתיים לתמוך בתכנית אוגנדה. מקצת השיקולים נגעו לזיקת הגומלין בין הרצל לציונים הדתיים, ומקצתם היו שיקולים פרגמטיים. השותפות עם הדתיים היתה מבוססת אף על שותפות אינטרסים מצד הרצל, שקיווה לפרוץ באמצעות האורתודוקסיה הגרמנית אל המוני היהודים ברוסיה וביתר ארצות מזרח אירופה, ואף מהכרתו שיוכל למצוא בציונים האורתודוקסים בעלי ברית שיסייעו לו לשמור על אופיה המדיני של התנועה.

בין אורתודוקסיה לציונות, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, עמ' 203-210

פטירתו

פרופ' יוסף פטאי

"נתתי את דם לבי למען עמי"

בראשון ליולי אחזהו ברונכיטיס, שנהפך לדלקת הריאה. הרצל הרגיש, ששעת קיצו קרבה לבוא.

...פתאום התעורר מתוך שיעול קשה. הוא ראה דם על השמיכה: "אהה, לא דימיתי, שככה אשפוך את דמי..."

בגן שליד הבית עומדים צעירים חיוורי-פנים ומצפים לידיעות על מצבו של מנהיגם המוטל על ערש דוי. ביום השבת ניתנה רשות רק למועטים מבין ידידיו הקרובים לגשת אל משכבו. ביניהם היה הכלר, שנשאר אצלו עד הרגע האחרון. הרצל הושיט לו את ידו: "הבא את ברכתי שלום לארץ הקדושה. הגד לה, שנתתי את דם לבי למען עמי".

ועוד הפעם זינק פרץ-דם, שקשה היה לעצרו.

הכלר מיהר בלויית סטודנטים אחדים לוינה, כדי להביא עוד הפעם אל החולה את הפרופיסור זינגר, המומחה למחלות הלב. הם לא זזו ממנו עד שהלך עמם... קודם שנכנס הפרופיסור זינגר אל חדר-החולה הניח הכלר את שתי ידיו על ראשו וברכהו: "יאיר אלהים את רוחך, למען תביא רפואה לאיש הגדול הזה, היחיד בדורו!"

כל אימת ששבה רוחו אליו השביע וציווה הרצל להאריך את חייו עד שתבוא אמו. עליו לראותה עוד הפעם.

ופתאום הזדקף כאחד האימפרטורים והחזה בידו על הצעירים, שהיו מהלכים בצעדי-חשאים מתחת לחלון חדרו וענה ואמר בקול של נביא:

"בני עמי אנשים טובים ומצויינים הם. הם יראו את הארץ וירכשוה..."

ובדברים האלה חזר ונפל אחור על הכרים.

לאחר רגעים אחדים העביר, כשהוא נטול- הכרה למחצה, את אצבעותיו על גבי השמיכה, כאילו היתה מונחת לפניו מפת- ארץ, ואמר בלחש:

"את שלוש חלקות-האדמה צריכה לרכוש הקרן הקימת!"

בסיוע של סמי-חיזוק וזריקות-כפור חדשות הצליח הדבר להאריך את חייו למשך שעות קצרות אחדות.

פתאום נפתחה הדלת וגברת לבושת-שחורים נכנסה החדרה - אמו. רעד חלף את גופו של הגווע: בכוח שלמעלה מכוחו של בשר ודם התנשא במיטה ובירך אותה בשלום כשהוא מחייך: "יפה עשית, אמי היקרה, שמיהרת לבוא. מראיך טוב. מראי אני אינו טוב כל צרכו, אבל עוד מעט וירוח לי".

האם משלה ברוחה ודיכאה את מכאובה בכוח. הבן נשק לה ושלח אותה ברמיזות של אהבה מן החדר, כדי שלא תראה בעיניה את אחרית הקרב.

"הנה כי כן, אהובת נפשי, ראינו זה את זה, עתה הנני רוצה לנוח" - אמר אליה וחזר ונפל על הכרים.

כשרוחו שבה אליו עוד הפעם, ביקש שיביאו לפניו את בנו, ובקול, שהלך ודעך, אמר אליו בלחש: "אחיך מפוזרים על פני כל הארץ. אם תרצה, תמצאם. גם אני מצאתים, משום שביקשתי אותם. זכור ואל תשכח, כי עמך צריך לכוחות רעננים ובריאים וכי אתה הנך יורש השם הרצל".

באחד בשבת, בעשרים לחדש תמוז שנת תרס"ד (ברביעי ליולי שנת 1904) בחמש שעות אחר הצהריים יצאה נשמתו של הרצל ונכנסה אל גנזי חיי הנצח. "אלהים משבר את הכלים, שהוא משתמש בהם", כתב פעם אחת בספר-הזיכרון שלו.

בשביעי ליולי הובל לקבורות בווינה. אותו היום לא יישכח מליבות הבריות שראוהו. מכל בתי הנתיבות באו יומם ולילה המונים המונים של בני אדם. הם נהרו לכאן מכל הארצות, ממזרח וממערב, יהודי רוסי ויהודי תורכיה. מן המחוזות הנידחים, מן העיירות הקטנות שבקטנות, מכל פינה ועבר נקבצו ובאו הלום ובלהות האסון הנורא על פניהם. גדולה וארוכה היתה תהלכות-האבל לבלי מצרים.

הרצל עמ' 270-271

אלכס ביין

סיום

ללווייתו של הרצל הגיעו אישים מעולם הספרות והעיתונות, מדינאים, הכלר הנאמן, באי-כוח הקהילה היהודית ומוסדות יהודיים אחרים בווינה, אחריהם משלחות הציונים מווינה, מכל ערי אוסטריה, מכל ארצות אירופה, מאנגליה,

גרמניה, צרפת, שווייץ, רוסיה, פולין, רומניה ובולגריה, ואחריהם רבים-רבים שבאו בשליחות של ליבם בלבד, צעירים וזקנים, חופשיים וחרדים, סוציאליסטים, אתיאיסטים, אנשים פשוטים ורמי-מעלה, מחנה גדול מאוד - ההודעה של "די ואלט" מדברת על ששת אלפים איש. לוויה כזאת לא נערכה עד אז מעולם ליהודי. ומשהורד הארון אל הקבר ווולפסון סיים את שבועת-האמונים שלו באותו פסוק, שהרצל אמר אותו בנעילת הקונגרס הששי: "אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני", ומשקרא האנס בקולו הילדותי הרך את הקדיש, עלתה בכייה והתייפחות מתוך קהל הנאספים. דומה היה, היהודים אבלים על מות אביהם.

תיאודור הרצל, הוצאת מ' ניומן, תשכ"א, עמ' 410.

הרב מאיר בר אילן בחיינו היה לאגדה

גדולה אמיתית, אישית, יש להכיר במידה יתירה אצל אישים, שבחייהם הם כאגדה, שבזמן שהם מתהלכים עם אנשים, הרואים את מעלותיהם ומגרעותיהם כמו אצל כל בני-אדם, בכל-זאת מתייחסים אליהם כאל משהו שאינו רגיל, לא כאל איש, כי-אם כאל פרק היסטוריה. לדבר הזה זכה הרצל. אגדות עטפו אותו עוד בהיותו צעיר ורענן, בריא וחזק, לפחות חשבו, כי בריא וחזק הוא. כאשר נשמע, כי הרצל חולה, לא האמין איש. קשה היה להאמין, כי האיש, שהגשים בקרבו לא רק חיים אלא תחייה, חולה הוא! את הרצל היו מתארים בדמיון כמאורע היסטורי ולא כאדם רגיל, וכיצד יהיה הוא חולה, ועוד חולה אנוש? זה לא כבר ראו ושמעו, כי הוא, הרצל, עבר ביעף כמה ערים יהודיות ועד פטרבורג הגיע, ועל נסיעתו היו מדברים, יותר נכון: מתלחשים, כעל משהו יוצא מגדר הרגיל. כל מה שעשה הרצל ולכל מקום שנע, לקונסטאנטינופול או לירושלים, לרומא או ללונדון, היו דורשים הכל על פי פרד"ס (פשט, רמז, דרוש, סוד). ידוע ידעו, כי נסיעתו לפליווה (שר הפנים ברוסיה) בפטרבורג היתה קשורה גם בקשיים גופניים וגם ברוחניים, אבל הוא עמד בכל אלה. ופתאום, הנה הוא חולה.

כפי הנראה, לא רק "ההמונים הרחבים" סירבו להאמין במחלתו של הרצל - או שכפרו בה בכלל, או שאמרו כי "מחלה פוליטית" היא - אלא גם האנשים שעמדו עמו במגע קרוב לא האמינו הרבה, כי הרצל עלול להיות חולה מסוכן וללכת לעולמו כעבור זמן מועט. אדם אחד שלא זכה לראות את פני הרצל ועד אז לא היה עוד בשום קונגרס ציוני, אך קשור היה בכל נפשו ומאודו עם הציונות, עד שהשמועות על מחלת הרצל לא נתנו לו מנוחה, פנה טלגרפית בעניין זה לד"ר קצנלסון בליבובי, שהיה ידיד קרוב להרצל והוא שנלווה עמו בביקורו בפטרבורג והיה אז אחד מן המנהיגים הציוניים החשובים והאחראיים ביותר, ובוודאי ידוע לו יפה מה מצב בריאותו של הרצל. על שאלתו של האיש נתקבלה, מקצנלסון, תשובה טלגרפית: "הרצל חולה, אבל אין סכנה צפויה". וזה היה יומיים לפני מותו!

דמעות

את הרושם שעשתה על האוכלוסים היהודים השמועה, כי הרצל מת... אפשר היה לראות באופן בולט בפניו של "היהודי מן הרחוב" בערים ובעיירות. ...והנה הולך אדם בבוקר להתפלל, ופוגש ביציאה מבית-הכנסת יהודי ועיניו רטובות מדמעה. לא עלה על לב, כי יהודי זה יש לו עסק עם צרות-הכלל, לא באה המחשבה, כי אותו היהודי שרוי בצער בשל עניין שאינו נוגע אל עצמו ובשרו; בנוסף לכך היה האיש דווקא מאותם המכונים "קבצנים עליזים", אדם שאוהב ללעוג לעצמו ולעולם כולו, וכשרואים אדם כזה הולך ובוכה, שואלים אותו:

--רבי יצחק-זאב, מה אירע? מה הצרה?

והיהודי עונה מתוך דמעות כבושות:

--כלום לא שמע כבודו? הוא מת!

מי זה "הוא" לא היה צריך לשאול עוד. הדבר היה מובן מאליו, כי הכוונה היא, שהרצל איננו עוד בין החיים. הידיעה המדאיבה אושרה עד מהרה, והאבילות העמוקה, הפנימית, הקיפה את כל האוכלוסים היהודיים. שוחחו על כך בין אדם לחברו, וברבים, בכל מקום שעמדו שני יהודים היתה שיחתם: הרצל. התאספו לאסיפות, קראו כל ידיעה קטנה שיש לה קשר כלשהו עם שם הרצל. אבל הרגש העז ביותר, הרושם הגדול ביותר, שנשאר מן הימים ההם היה: מה ואיך הביע את תוגתו "היהודי הפשוט". הוא בכה לא כעל מות מנהיג נעלה, אלא כאשר יתאבל בן על מות אביו.

חסרי ישע

וזו היתה גדולתו של הרצל. גם בחייו וגם במותו הרגישו, כי בידו להושיע את עם ישראל מאין כמוהו. האמינו, כי בכוחו של הרצל לחולל דברים, שאחר לא יוכל לעשותם. בכל נסיעותיו וכל שיחותיו עם השולטן, עם האפיפיור, עם ווילהלם או עם פליווה לא עמדה השאלה: מה התועלת שהביא בזה, אלא קודם-כל: כיצד הגיע לכך ומהיכן שאב את העוז ואת הכוח לדבר עם אישים כאלה על דברים כאלה, ששום איש לפניו לא הצליח להעלותם? על-ידי-כך נוצרה ההרגשה, כי עם הרצל יש לנו למה לקוות, בלי הרצל אנו כולנו חסרי-ישע. ההמון הגדול של היהודים, שהאמין בציונות, הרגש שבליבם להרצל היה לא כאל מנהיג גדול, הטוב והחרוץ מאחרים, אלא כרגש שבלב ילדים קטנים לאביהם. הוא יכול לעשות מה שאיש אחר אינו יכול. וכאשר מת הרצל נשארו יתומים...

לימדו עולם זכות

גם החוגים הדתיים, שלא היו עויינים את הציונות בתור תנועה, אך הביטו בעיני-זעם על המנהיגים הציוניים, הוציאו את הרצל מן הכלל. לא בלבד שהוא נחשב ל"מקורב למלכות" באמת, ולפיכך "מחלו" לו כמה דברים, אלא אף לא פקפקו ברצונו הטוב "לשוב אל היהדות לפני השיבה לציון", כפי המימרה היפה שהתהלכה אז. בו בזמן שהאמינו בדיפלומאטיה העליונה של הרצל במה שנוגע למשא-ומתן עם "מלכים ושרים", היו סבורים, כי בכותבו מכתב לרב ריינס שבו הביע את חיבתו למזרחי, אף נדב מכיסו סכום מסויים לטובת התעמולה של מזרחי, לא היה זה מעשה דיפלומאטיה ופוליטיקה, אלא דבר היוצא מן הלב. הצטערו רק על כך, שאין הוא מכיר במידה מספקת את חיי ישראל ואת תורת ישראל; שאילו ידע זאת - היו בדעה אחת כל אלה שרצו להאמין בכך - וודאי שהיה עומד על ההשקפה הדתית-הלאומית.

אחרי מותו של הרצל אמרו רבים, כי הוא הצליח במפעלו הגדול, משום שלא ידע שני דברים: לא ידע את ארץ-ישראל ולא הכיר את עם ישראל. אילו ידע את שני הדברים האלה - אמרו - כי אז לא היו לו הביטחון והעוז להתחיל ולהמשיך בפעולתו. אפשר שבפאראדוקס זה, כמו בכמה דעות פאראדוקסאליות, יש מקצת אמת, אבל דבר זה ברי, כי חוסר-הידיעה של הרצל עמד לו הרבה וסייע לו הרבה גם ברחוב היהודי...

סיפרו אחרי מיטתו הרבה אניקדוטות ואפיזודות, וכמה מהן אמנם אישרו, כי עד כמה שהכיר וידע התאמץ שלא לעורר מה שיכול לגרום צער ליהדות הדתית. תמיד היו לנגד עיניו ענייני הציונות וסבור היה, כי לטובתם מותר לאדם להטיל על עצמו כפיות וקשיים. ולא כדעת מנהיגים ציוניים אחרים מסוג ידוע...

אצל הרצל לא היה "אחרי מות - קדושים", כי גם בחייו היו דנים אותו לכף-זכות בדברים, שלגבי אחר היו מתייחסים בחומר הדין. אכן, צריך אדם באמת להיות זכאי גדול, שהכל יהיו מלמדים זכות עליו...

הקונגרס הציוני השביעי

הקונגרס הציוני השביעי בבאזל (אוגוסט 1905), היה אחד הקונגרסים הקשים ביותר בתולדות הציונות החדשה. זה היה הקונגרס הראשון בלי הרצל. אנשים לא יכלו לתאר לעצמם, היאך יתכנס קונגרס כשהרצל לא יהיה מנהיגו. בכל הקונגרסים הקודמים, היה הרצל לא רק עומד במרכז העניינים וראש המדברים בוועדות, אלא המנצח על כל מה שנעשה שם. הוא היה היושב-ראש, הוא היה המציע במה וכיצד יש לדון בקונגרס, אף הוא היה האיש, אשר בנאום פתיחתו התווה את הקו הפוליטי של הציונות באותה שעה.

.. כאשר באתי אל הקונגרס נדמה היה, כי טעות היא שחשבו, כי הרצל מת: בכל מקום שהולכים רואים את הרצל. פה תמונה, שם אנדרטה, כאן ספר, וכאן מאמר. הרצל בכל. תמונת פניו בצורות לעשרות, דעותיו בכל מיני ביטויים. בכל מקום שעומדים מספרים על הרצל, ובכל מקום שיושבים מתווכחים על הרצל. אי-אפשר לתאר, שאיש חי תהא לו השפעה כזו על המחשבות ואופני-הדיבור, כמו שהיתה להרצל המת... וכמובן, סובבות כל השיחות מסביב לעניין אוגאנדה. אין רואים עוד את הרצל כאחד הצדדים בשאלה זו, אלא כל איש מושך את הרצל על צידו. האוגאנדאים הרי וודאי שמדברים בשם הרצל; הטריטוריאליסטים - שהרחיקו ללכת מבחינה אידיאולוגית מן האוגאנדאים - מדברים בשמו של הרצל; ו"ציוני-ציון" אף הם אומרים, שאילו היה הרצל חי כעת בזמן הקונגרס השביעי, היה הוא עצמו חוזר בו מדעותיו ומהצעתו בקונגרס הששי, הוא היה מכיר בטעותו, ולפיכך גם הרעיון של "ציוני ציון" הריהו בהתאם לרוחו של הרצל. אילו היה הרצל חי, היה איזה חלק מן הקונגרס מוכרח להיות מאוכזב, אולם עכשיו שהרצל איננו בין החיים, הכל מסכימים לו וכל מפלגה מסתמכת עליו והוא נשאר בשביל הכל, המנהיג כיום, כחי הוא מתהלך בקרבם...

מולוז'ין עד ירושלים, עמ' 337-349

עליו

ד"ר יוסף שפירא

הרב ריינס: הרצל שליח ההשגחה

במחציתם השנייה של שנות התשעים חלה הופעתו המטאורית של הרצל, וזו הפליגה והלהיבה בלב הרב ריינס את האוטופיה הלאומית. הוא רואה בהרצל את מהותו של המלאך שליח ההשגחה, שכן 'גם בהטבע יש אלוהות כמו בהנס', ולפיכך

ניתן לייחס להרצל את המושג נצחיות, כי גם אחרי מותו ניכרת פעולתו. בהתפשטותה המהירה של הציונות המדינית בקרב העם רואה הרב ריינס כמו אתחלתא דגאולה כי נתקיים בנו 'והשיב לב אבות על בנים'. אמנם, לא מיד עם הופעתו של הרצל נתפס הרב ריינס בקסמו - כשנתיים ימים התלבט עד שהחליט להצטרף לפעילות מלאה בתנועה הציונית, ורק בקונגרס השלישי (תרנ"ט) החל להשתתף באורח פעיל. שם הוקסם מדמותו של הרצל ומרוח האחדות ששררה בקונגרס, ובהתלהבותו הריהו מזמין את רוחו של רבי יהודה הלוי למעמד מרומם זה: 'מי יתן ופקחת עיניך משורר אלוהי לראות את המראה הגדול הזה'; שם ראה הרב ריינס עין בעין את הקשר האמיץ שבין בני ישראל לארצם.

מאה שנות ציונות דתית, עורכים אבי שגיא ודב שוורץ, אוניברסיטת בר אילן

הרב יצחק יעקב ריינס אתה הוא האיש

...הלוחם מלחמת עמו בחירוף נפש. איש אשר עיני בני ישראל תלויות אליו. בורא הציונות והעומד בראשה. בחיר נפש העם... מפני שבטחוננו גדול גם בעמנו, גם בציונות וגם במנהיגנו הנעלה... ולכך אישי הנעלה והגדול אני אומר, בשמי ובשם כל חברי הרבים, לאמור: ידוע תדע לך, כי אתה הוא האיש שעניי כל בית ישראל כולו למקצהו תלויות אליך... זה שמונה עשרה מאות שנים... שלא היה לנו כל מנהיג לאומי ועובד מדיני, שיצא ובא לפני עמנו עד שקמת אתה... עד שהופעת אתה אלינו ובעוז רוחך בראת לנו את המקלט הזה.

מכתב אל הרצל, 9.12.1903 הארכיון הציוני

הרב אברהם יצחק הכהן קוק המספד בירושלים בפטירת הד"ר בנימין זאב הרצל ז"ל, כ תמוז תרס"ד

"ביום ההוא יגדל המספד בירושלים כמספד הדדרימון בבקעת מגדון"²⁴ תרגומו:
"כמספד אחאב שְׁהָרְגוּ פִרְעָה בִּבְקַעַת מַגִּידוֹ".

והנה חז"ל אמרו²⁵ שהספד זה יהיה על משיח-בן-יוסף שנהרג, וצריך להבין בכלל למה אנו צריכים לשני משיחים, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד, והרי התכלית המכוון הוא שנשיא אחד יהיה לכולם, ודוד עבדי נשיא להם לעולם²⁶! אמנם כשם שיצר השי"ת באדם הגוף והנשמה. כן הכין בישראל ביחוד שני אלה הכוחות, הכוח המקביל לערך הגוף האנושי, השוקק לטובת האומה במעמדה ושכלולה החומרי, שהוא הבסיס הנכון לכל התכניות הגדולות והקדושות שישראל מצויינים בהן, להיות עם קדוש לד' אלוהי ישראל. ולהיות גוי אחד בארץ²⁷ לאור גוים²⁸, והצד השני עצם הכוח לשכלול הרוחניות בעצמה. וההבדל שביניהם, שלהצד הראשון יש דוגמא בין כל עמי הארץ לישראל, כמו שאנו שוים להם בגופניות כאשר האדם שוה בכוח החיים שבו לאחד הבעלי-חיים, והצד השני הוא העניין המתייחד לישראל עצמם, מצד תורת ד' והקדושה העליונה המיוחדת לישראל עם קודש.

²⁴זכריה יב, יא.

²⁵סוכה נב

²⁶יחזקאל לז.

²⁷שמואל ב ז; יחזקאל לז.

²⁸ישעיה מב; מט.

והנה מתחילה הוכנו שני הכוחות הכלליות בשני השבטים שהוכנו למלוך בישראל, אפרים ויהודה, שהוא כלל יוסף ויהודה. וכמו בתחילה מעשי אבות סימן לבנים: יוסף היה המשביר, ששלח אותו אלוהים לפליטה גדולה להחיות עם רב, וידע שבעים לשון²⁹, שהוא מורה על הצדדים שיש יחס שיווי בין ישראל לעמים כולם, ומכל מקום ידע כוח קדושתו, ויהודה מיוחד לכוח ישראל המיוחד, "היתה יהודה לקדשו"³⁰. והנה תכלית בחירת מלכות בית דוד היה שיהיו שני הכוחות נכללים כאחד, לתוקף עם וממלכה גדולה, עם העילוי הרוחני היותר מרום וקדוש. ולולא שנחלקה האומה, היה הכל מאוחד בכוח אחד ע"י עץ יהודה³¹ שהיה כולל ג"כ כוחו של יוסף, וע"י קיבוץ שני הכוחות יחדיו היו שניהם מתעלים, הכוח החומרי היה מתעדן ומתקדש והכוח הרוחני היה מתחזק ומתאמץ בכוח חיים מלא ואדיר כדי לגלות הודו ותפארתו על ישראל.

המשבר

אמנם, נתחלקה מלכות בית דוד וכל אחד מן הכוחות השניים, התחיל להתפתח בפני עצמו כאילו דבר אין לו עם משנהו ומזה יצא מה שיצא להפסד כללי לשני העניינים. אפרים, שנוסד ע"י ירבעם, פנה לגמרי מהקדושה העליונה המיוחדת לישראל, ומזה יצא הסילון הממאיר, חטא עבודה זרה ויהודה בחסור לו הצד המעודדו בחומריותו, היה צריך להשלמה רוחנית גדולה ואדירה, שתספיק להמציא גם כן את הצד החסר החומרי, וכיון שלא עלה למעלה זו נתבזבז הכוח הרוחני גם כן עד שלא החזיק מעמד. והנה גם אחרי הפירוד, אם היו מתאחדים לדעת שכל אחד יסגל לו את נטייתו הפרטית, אבל באופן שיקבלו זה מזה את הצדדים הטובים: יהודה יקבל מאפרים את הדרכים והנטיות המוכשרות בו לשכלול האומה בתוקף חומריותה ואנושיותה הכללית, ואפרים יקבל מיהודה את הכוח העליון המיוחד לישראל בדרכי קדושה, היה המחץ הולך ומתרפא. אלא שכיון שנחלקו חילוק ממלכה, נמשכה השלשלת של צרותיהן של ישראל ופיזורם עד עת קץ. על-כן עומד בכל משך זמן הגלות המצב הכללי של האומה בדרך ניגודי של אלה שני הכוחות. וכשהם משתמשים בערבובייה הם חבלי משיח, הכוללים חבלי שני משיחים, והנה, פעולת משיח בן יוסף, שתהיה ההכשרה הכוללת, (אע"פ שוודאי תהיה עם זה ממולאת בדעת ויראת ד' שנמצאת הרבה גם כן), לתכלית הכשרת כלל האנושיות, מכל מקום כיון שהיסוד העיקרי המרובה באיכותו, שהוא התיחדות הצורה הפרטית הישראלית בהתגברה אינו בולט בו כל כך, אי אפשר לו להתקיים, על כן עתיד משיח בן יוסף להיות נהרג. אמנם כשיהרג יכירו הכל העיוות, יתבוננו הכל שבאמת אין כאן כוחות מתנגדות, ושראו להכניס הכל בחוברת אחת ולסדר דרכי האומה, באופן שכל שכלול כללי יהיה בסיס לשכלול הישראלי המיוחד, ותהיה ההכרה בחסרון ההצטרפות משני הצדדים בין מן הנוטים אחרי החומריות והכלליות, בין מהנוטים אחרי הרוחניות והפרטיות. על כן יהיה המספד גדול משני הצדדים, שיכירו שיש טעות ביסוד הנטיות לחבל איש מעשה רעהו.

חזיון הציונות בימינו

והנה, בתור עיקבא דמשיח בן יוסף, נתגלה חזיון הציונות בדורנו, הנוטה לצד הכללי ביותר, ומצד חסרון הכשרתו אין הכוחות מתאחדים, להשכיל מעבר מזה איך שההכשר הכללי לישראל אינו כי אם בסיס ליסודו המיוחד, ועל כן צריך שתהיה ההנהגה מכוונת לתכלית ההתעלות המיוחדת, ולהיות מושפעת הרבה מהסגולה של

²⁹ סוטה לו.

³⁰ תהלים קיד.

³¹ יחזקאל לז.

יחידי הדור צדיקים וחכמי תורה, ולעומת זה ההכרה שהחפץ לחזקם של ישראל והתנערותם בתור אומה חיה, עם כל צרכיה החומריים, שהוא דבר נכון כשמצטרף לכל התכונה הראויה, גרמה עד כה שלא הצליחה במעשיה, עד שחסרון ההצלחה גרם לסכסוכי דעות וריב אחים, שהלכו בדרך מסוכנה כזאת עד שהמנהיג הראשי נפל חלל מעוצר רעה ויגון. על כן ראוי לנו לשים אל לב להשתדל לנטיית ההתאחדות של עץ יוסף ועץ יהודה, לשמוח בהתנערות חפץ חיים הבריאים החומריים המפעם בכלל באומה, ואם חסר לו השלמתו הרוחנית, עלינו להשתדל על התרבות אור הדעת ויראת ד' במעלה רמה, עד שיוכל לכבוש ביותר כוח חיים אדיר ולהיבנות ממנו, אז יתקיים בנו מקרא שכתוב "ונתתי בציון תשועה לישראל תפארת³²" כי הכנת התשובה הלא צריכה להיות מצדנו, ואין התשובה מתקיימת באמת, כי אם כשהכוחות המצויות באומה ושאפשר להם להיות נמצאים, יהיו בכל תוקפם, ועם עוז החיים יהיו מוסבים אל הטוב, להשתמש בכל הכוחות היותר גסות לצד הטוב והקדושה היחידית שנתעטרו בה ישראל.

סיני כרך מז: מאמרי הראיה, א', עמ' 94-99

דרך ההנהגה הראויה עם בני היישוב החדש

ב"ה, פעה"ק יפו ת"ו. יום כט חודש תמוז תרס"ד

מבין המצרים יאירו אורים. לכ' מ"ח (מורי חמי) גאון תפארת ישראל מורנו הרב ר' אברהם דוד [האד"רת] שליט"א ולכבוד בני ביתו היקרים שי', ובתי היקרה תחי' לאורך ימים טובים.

...הלאוני בימים האלה דברי המאורעות, שמהם נוכחתי את אשר כבר ידעתי מראש, כמה כבד הוא ללכת בדרך השי"ת הטובה והישרה רק למען שמו ית' ואהבתו, ביותר במקום שכבר קדמו דברי ריבות וחילוקי דיעות שונות המרגישים לבבות, כמו שהוא בעוה"ר באה"ק (בעוונותינו הרבים בארץ הקודש) בכלל ובעי"ק ירושת"ו (ובעיר קודשו ירושלים תיבנה ותיכונן) בפרט, מכל מקום עם ידיעתי בכבוד העניין, חלילה לי מחטא לד' ולסור מדרך הסלולה שסללו לנו חז"ל בדרכה של תורה, להיות מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום את הבריות ומקרבן לתורה, שבזה בחרתי מנעורי.

והנה באו אלי שני נכבדים... וביקשו ממני.... באשר הם מתאספים בבית הבאנק פה לעשות כבוד לד"ר הרצל, והם מוצאים שגם המתנגדים על הציונות לא כיחשו כי מחשבות לטובה על ישראל היו בליבו, ואע"פ שלדאבון לבבינו לא מצא הדרך הישרה, מכל מקום אי אפשר לקפח אפילו שכר שיחה נאה, ואין מהנימוס שלא לעשות זכר של אבל לכבודו בבית של פומבי כהבאנק אנגליא פלשתינא דפה. - על כן הבטחתי לבוא. ממילא מובן שאחרי ההסכם לבוא, לא חפצתי כלל לסרב מלדבר שמה איזה דברים, כי חשבתי למשפט כי בדבריי יהיה תועלת בעזרת ה', שלא יעיוז יתר המדברים לדבר סרה על השי"ת ותורתו ועל חכמי ישראל... ודיברתי דבריי כמובן בנחת ובנימוס, אבל גיליתי את היסוד של חסרון ההצלחה שבכל המבוקש שלהם, מפני שאינם שמים את יסוד היסודות בראש, קדושת השי"ת ושמו הגדול, שהוא הכוח המקיים את ישראל.

...ועכשיו אם הייתי פונה אליהם עורף, היה זה גורם לביטול כוח ההשפעה לגמרי חלילה, לבני העיר שרובם נמשכים אחרי הציונות, ולבני המושבות בפרט. ואיך

³²ישעיה מו.

אפשר לי להפקיר נפשות רבות עם קדוש בארץ הקודש, שעניינו נשואות עליהם שיתנחלו על אדמת קודשנו, באופן שלא תוכל להועיל אח"כ שום תוכחה והדרכה חלילה, שהעיקר תלוי ביחס האהבה שבין המדריך להמודרכים, וכל זה היה עלי לעשות רק בשביל כבוד המדומה, שלא יבואו אנשים שאינם מכירים מחשבותי הטובות והשלימות בחסדי השי"ת, עמו ית' ועם תורתו, וימעטו בכבודי. חלילה לי ממחשבת פיגול כזאת. ובוטח אני בחסדי השי"ת שהוא יודע לבבי וכל ישעי וחפצי, וחלילה חלילה לנו לפסוק ע"פ אומדנא המונית על כל איש שנראה בו שמץ דופי בין במעשים בין בדיעות, שהוא כבר יצא מכלל אחוה ושכבר אין אנו חייבים באחריות נשמתו, ועוד להיות נהפך לשונא לו ורודפו, דבר זה הוא טעות גמור ומוחלט שאין אנו רשאים לקבלו משום אדם... השי"ת הוא יודע מה יוכל דבר זה לגרום!

...בדבריי לא סיפרתי כלל בשבחו של ד"ר הרצל מצד עצמו, רק אמרתי, כי מחשבה כזאת של הטבת מצבם של ישראל בארץ-ישראל, כדאי, אם היינו מוכשרים לה, בין מצד התשובה אל השי"ת בכלל קיום תורתנו הקדושה וכבודה, וההסכמה להיות יסוד הכל מיוסד על כוח התורה, והתשובה משנאת חינוך, ודרישת השלום מלב שלם כמו שאנו מחוייבים, היתה הולכת בהצלחה מפני שהיתה קרובה לחפץ השי"ת. ועלינו לתקן הדבר על להבא להיות כוח קדושת התורה עומד בראש התכלית, שיהי' זה בבן ישי בראש, והרצון של ההטבה החומרית תהיה נסמכת עליו, ולא הוב שלומן וכבודן ואהבתן של ישראל באמת, אז יאר ד' פניו אלינו ויצליחנו בכל מענו, בתחילה בישועה קמעא קמעא כדברי רבינו הקדושים בירושלמי על אילת השחר, ואח"כ באור גדול ומפליא כימי צאתנו מארץ מצרים.

אח"כ באו אלי אחרים ואמרו שאחדים גילו פנים בדברי שלא ככוונתי. – ועם השימוש בשכל טוב ובמידות טובות נועיל הרבה יותר מבצעקות ובקללות חלילה. ומה אעשה שלדברים נכונים כמו אלה נמצאים אחדים שחושבים שהם סניגורין חלילה לדברי רשעים, אמנם בטחתי בשמו ית' שכל יראי ד' יכירו וידעו כי דרך השלום היא דרך ד' האמיתית שבה נצליח.

אברהם יצחק ה"ק (הכהן קוק), גנזי הראי"ה, עמ' 70-72

מרים דגל תחיית האומה

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו. אייר תרע"ן (תר"ע)

לכבוד הועד המסדר "יובל הרצל", שלום.

את הזמנתם ע"י מר י"ד פרייער להשתתף עם החוגגים, לשם זכר כבודו של מרים דגל תחיית האומה, ד"ר הרצל ז"ל, ליום מלאת יובל שנים להולדתו, קיבלתי. והנני נכון למלא את דרישתם בכל רגשי אהבת אחים, משותפים בשאיפה לתחיית האומה על ארצה ההיסטורית.

והנני מתגעגע לדעת את כל דייקנות המשא ומתן של הפרטים החביבים, בחיבת הזכר הכללי וכבודו. ברגשי כבוד וברכת התחיה הלאומית, בשם אלוהי מערכות ישראל,

הק' אברהם יצחק ה"ק קוק אגרות הראי"ה, א עמ' של"ה

הרב אליהו פאניז'ל, ראשון לציון

הלב הגדול

אדם גדול, בעל לב גדול של יהודי, המלא על כל גדותיו, אך אהבת עמו וארצו, ואשר ראשו מקיף ומסבב את כל העם כולו בכל ארצו פזוריו; איש אשר עלה בידו לאחד חלק גדול של כל העם המפוזר והמפורד לדעה אחת, לתנועה אחת, למהלך אחד ולנטייה אחת...

הרצל מת ואלפי עיניים נהפכו לנחלים ולמעיינות מים, אות הוא כי כל כך היה חביב ורצוי, כל כך היה כבר נשרש בלב העם, כל כך היה שלוב בחבלי אהבה עם כל נפשה של האומה עד כי עתה, בבוא המוות ויקטפהו מאיתנו, לא נוכל לצייר לעצמו איך אפשר בכלל לחשוב, ולקוות, לפעול ולעשות עוד, בעוד אשר הלב הגדול של נשיאנו... נדמה לנצח.

השקפה (בעריכת אליעזר בן יהודה), שנה ה', גיליון מ"ג (תרס"ד).

הרב צבי יהודה הכהן קוק להצדיק צדיקים

בהמשך יום עליית נשמתו של מעוררנו הגדול בנימין זאב הרצל ז"ל

בכתביו של בנימין זאב הרצל ז"ל אין דברי אפיקורסות. בכתבי יומנו כתוב: "אין אומתנו אומה אלא באמונתה". מי שחושב, מדבר וכותב ככה הוא איש-אמונה ולא אפיקורס. והדברים חוזרים אל קדושת גזע מחצבתו: מאת הגאון הקדוש ר' יוסף טאייטאצק ז"ל (ע"פ הידיעה מאת ר' אהרן מרקוס ז"ל). בכתביו של מקס (מאיר שמחה) נורדוי ז"ל, אשר לפני התקופה הציונית, יש דברי כפירה וחירוץ-גידוף גסים. והוא היה גם בעל-גויה. אבל הוא היה בעל-תשובה במלוא מובן המלה. אחרי מות הרצל ז"ל פנו אליו שהוא יקבל על עצמו הנשיאות לציונות, והוא דחה את זה באומרו כי יש לו כתם בחייו, שאיננו מאפשר לו לקבל עליו נשיאות בישראל, (משום אשתו הגויה), וקיימים דברי חז"ל הקדושים (ברכות יב:): העושה דבר עבירה ומתבייש בה מוחלין לו על כל עוונותיו. נתפרסמו ממנו דברי מוסר ותוכחה חריפים נגד חילול שבת. אמר: הלואי שאזכה לראות כשהסנהדרין ישוב ויתכונן, ואפילו על מנת להיות נדון בה. (ע"פ הידיעה מאת ר' אהרן מרקוס ז"ל). לפני מותו, בדעה צלולה, ציוה לעוטפו בטלית ולקוברו כדן מסורת ישראל. ובאחרית ימי חייו התפלל ביום-כיפור בבית-הכנסת במדריד.

מופלא שבגאוני שאלוניקי - סבו של הרצל

את ר' יוסף טאייטאצק, בן דורם של ר' יוסף קארו בעל "שולחן ערוך" וגדולים בדורו, אשר חי בסאלוניקי מכנה בעל סדר הדורות - נשיא בסאלוניקי.

גדולתו בתורה ניכרת ביותר מהעובדה שמרן מביאו ב"בית-יוסף", דבר שאינו עושה בדברי גאוני דורו, מלבד המיוחדים שבהם, "רבינו הגדול" - מהר"י אבוהב ו"מורי" - מהר"י בירב.

והחיד"א ב"שם הגדולים" מספר "וכתב בויוכחו עם מהר"ש חכם הלוי [=ר' שלמה אלקבץ] שיש לו יותר מעשרים תלמידים בעלי הוראה, ראויים לראשי ישיבות" (ע' לד, ב).

על התנהגותו מספר החיד"א "ארבעים שנה לא ישן במיטה והיה ישן על גבי תיבה ורגליו תלויות וקם בחצות. ונודע זה אחר פטירתו והיה לו מגיד על-דרך שהיה למרן".

ועוד שכתב הרב "חי נפשי, בכל כ"ד שעות איני נהנה מהם לחיי גופי רק שש שעות, וכל ה"ח שעות אני צריך לתלמידין כהלכתן. ומהשש שעות אני צריך להוציא בדברים הבאים מהחוג".

להשלמת ההופעה של הדמות המופלאה הזו להמשך דורותינו, מצטרפת הידיעה שנמסרה על ידי ר' אהרן מרקוס (בעל הספר הגדול על החסידות ועוד כמה ספרים פילוסופיים). אשר בתחילת הצינונות, מתוך התלהבותו האידיאליסטית, היה מקורב מאד לבנימין זאב הרצל, ופירסם בעיתון שהוציא משך כמה חודשים לתעמולה דתית ציונית שנודע לו מתוך בירור שלשלת היוחסין של משפחת הרצל, שהרצל הוא מגזע מהר"י טאייטאצק, זצ"ל.

אוצר יהודי ספרד כרך ו, 1963.

הרב צבי פרץ חיות הקול הנבואי

אילולי באה בשביל תיאודור הרצל שנת 1895, אילולי קרעה שערוריית דרייפוס את הלוט, שהיה מכסה בכל זאת על עיניו הבהירות והחודרות, אילולי שמע בליבו את קול האלוהים, שציווה לו להתקרב למעיינות העם הטהורים ולהיות דברה ומנהיגה של אומה זו היו אולי היום, עשר שנים לאחר פטירתו, רק כמה ידידים וחברים-לעבודה מספרים בשבחו.

תיאודור הרצל היה הקול הנבואי, שעורר לחיים את המגמות, הכיסופים והמאויים הרדומים או הנסתרים של ישראל. הוא הוציאם מסתרי-הזוויות של הגיטו לאור שמשו המבהיק של העולם הגדול, הוא פשט מהם את לבושי ימי-הביניים, כדי לעשותם יסוד חזק של החיים החדשים. היודעים אתם את סיפור-המעשה על החליל המכושף של מינכהאוזן? בחליל הזה היו בימות החורף הצלילים העריבים ביותר קפואים ודוממים, וכשהפשיר שמש האביב את הקרח, נבעו מתוכו מאליהן המנגינות הנעימות ביותר. תיאודור הרצל היה השמש, שהמס את הקרח של ההווה והקר את מנגינתה היפה של תקוות ישראל.

...הוא היה, מאז חורבן המדינה היהודית ועד עתה, המדינאי היהודי הראשון ועד עתה היחיד. ...הוא היה כביכול שגרירה של מדינה שלא היתה קיימת, ושל עם שעדיין לא מצא את ליכודו הלאומי. כל-כך גדול היה הקסם, שנבע מתוך נשמתו, כל-כך גדול היה היופי האלוהי של מבטו הנבואי, כל-כך גדול היה ההוד המלכותי של אישיותו, שכל בני-האדם למן הגדולים ביותר ועד לקטנים ביותר, נכנעו לקסמו. מלך איטליה לא הניח שום הזדמנות לדבר על הרושם הגדול, שנתרשם מביקורו של הרצל אצלו; ועוד לפני זמן מועט, בעת ביקורי בארץ-ישראל, נאלץ אחד, שהתנגד התנגדות נמרצת בתוך המפלגה לשלבו המדיני האחרון של מנהיגו, להודות לי בגלוי: "רק מרחוק יכולנו להתנגד לו; כשהייתי עמו לבדי, פנים אל פנים, נתון לאש של עיניו החודרות, הייתי אנוס להישמע לו בעינים עצומות, כהישמע הטוראי לאלוף שלו".

סוד הצלחתו הגדולה של פעלו של הרצל, ... שהוא הקנה לרבים כל-כך מבני-עמנו את רגש הכבוד היהודי. עתה אנו רשאים סוף-סוף לומר כדברי הכתוב: "היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם" (יהושע ה, ט), את חרפת הגלות. היום יש לנו סוף-סוף אלפים ורבבות ומאות-אלפים אחים, המדברים לא רק בבת-כנסיות ובסימטאות הגיטו, אלא גם קבל כל העולם כולו ולפני כל העמים על זכויותיו ההיסטוריות של עם ישראל, ולמען זכויות אלו הם גם נכונים להילחם ולמות. על-כך שרומם ועודד נפשות-אחים מדוכאות ורצועות מעול השיעבוד, על-כך שהשיב לליבות נואשים ומאוכזבים את חזוננו ואת תקוותנו בת אלפי-השנים, והראה לאחים כל-כך רבים ורחוקים את דרך התשובה, שהוא עצמו עבר בה באופן כל-כך אציל - על כל אלה הטעמים זכאי הוא תיאודור הרצל להיות לבן-אלמוות וראוי להכרת-תודתנו העליונה.

תיאודור הרצל הושיב את שאלת-היהודים על האוכף; ועתה מוטל עלינו ללמוד לרכוב ולמוד נלמד. יחד עם הנביא העכו"מי, שאת חזונו קראנו בפרשת השבוע, אנו אומרים: "אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב"³³ (במדבר כד, יז). אולם אנחנו למדנו עתה להכיר ולדעת את כוחותינו, החילוננו לעורר את מקורות-המרץ השמורים בנו ומאמצינו יביאו עמם בהכרח את הנצחון "וישראל עושה חיל" (שם, יח).

עמך, תיאודור הרצל, לא יוכל לעולם לשכוח, כי אתה היית האיש שנטע באלפי ליבות יגעים ויבשים את הוודאות של הניצחון הסופי. עמך לא יוכל לשכוח לעולם, כי אתה, תיאודור הרצל, היית האיש, שלימד אלפים ומיליונים מתוכנו את ההימנון החדש של תקוותנו העליונה, וכי ממך למדו להרגיש בלב ובנפש ולהכריז בקול גדול באוזני העולם: "עוד לא אבדה תקוותנו".

טראיסטי, 10 ביולי 1914 בסוד עמי, הארכיון הציוני, תשכ"ב

משה והרצל

למה נועד דווקא משה להביא את הגאולה?

...אדם שידע את העבודות מבשרו, לעולם לא היה מעז לדרוש מידי פרעה את הכול, את השיחרור הגמור, את היציאה ממצרים. לכך מסוגל היה רק משה, שחי את כל חייו עד עתה כבן-חורין גמור, בלתי-תלוי בדעת אחרים, שלא טעם טעם עבודות, החודרת כליות ולב, הכובשת את הבשר ואת הרוח, האיש שהבין את החירות הבנה שלימה.

וכך גם הרצל.

בקרב יהודי אירופה המזרחית היו בלי שום ספק אנשי-רוח גדולים למדי, שידעו את נפש היהודי והיהדות כל-צורכה, ושנועדו לכאורה במידה הרבה יותר גדולה לבצע את המעשה הגדול שנעשה בידי הרצל. אבל דווקא הרצל ניטל עליו לבצעו, דווקא הרצל, שהיה זר מאוד לעמו, שלא חי עוד את חיי עמו ואת סבלותיהם לא סבל, בן החברה המערב-אירופית המשוחררת לחלוטין, דווקא הוא יכול היה לדרוש דרישה שלימה, את הכול, את מדינת-היהודים. יהודי גיטואי, שידע מבשרו את כל סבלות עמו, היה מרהיב עוז לכל היותר להשיג צעד בצעד את שיווי-הזכויות, את האוטונומיה, ואולי אפילו את ייסודן של מושבות גדולות-יותר. אבל לעולם לא היה מהין לשוות לנגדו מטרה מרחיקה-לכת כל-כך ולשאת את עיניו לגדולות.

³³ המחבר ז"ל מצטט באופן חופשי לאמור: אנו יכולים כבר עתה לראות את עתידו האיתן ורב-הנצחונות של עם-עולם, אם-כי עתיד זה אינו לכאורה קרוב כמשאלת ליבנו. [המתרגם]

לפיכך מן ההכרח היה, כי דווקא הרצל, כמו משה בשעתו, יהיה נועד למפעל- השיחרור ההיסטורי הזה, למפעל-השיחרור הנוגע לא רק לעמנו, אלא לכל האנושות כולה.

א של פסח תרפ"א, שם הרב צ"פ חיות שימש כרבה של וינה

פרופ' יוסף פטאי שונא בצע

זנגוויל עורר כמה פעמים את השאלה לקבוע למנהיג שכר או פרס-כבוד אחר, שיהא שרוי במנוחה, בלתי תלוי בדעת אחרים, ושלא יהא אנוס לשבת בווינה בשעה שהמלאכות שלו קוראה לו למקום אחר. אם הדוכוס מדיוונשייר ולורד צ'מברלין מקבלים שכר על עבודתם המדינית, מה פחיתות-כבוד יש בתשלום שכר בעד העבודה לטובת הציונות? מדינה, שאינה קיימת עדיין, מצריכה אימוץ-כוח מרובה ממדינה קיימת. ואולם הרצל דחה בהחלט את הרעיון בדבר קבלת שכר. "אפשר לסדר את הדבר באופן שיהא נעלם מכל אדם", אמר זנגוויל. והרצל השיב לו במנוחה: "איש אחד ודאי ידע זאת, ואני הוא האיש - ודי לי בכך".

את שנאת-הבצע הזאת, את ההתמכרות הזאת דרש גם מאת כל עוזריו.

בקונגרס החמישי השמיע הרצל את הדברים האלה: "לדעתי אסור לחבר הוועד הפועל הציוני לקבל שכר או להפיק מן התנועה תועלת חומרית אחרת. אפשר שיבוא זמן והדבר הזה אפשר יהיה. אבל אז לא יהא הוא עצמו יושב עוד בוועד הפועל. הציונות אינה מקור-פרנסה שבכל יום".

לאחר ימים אחדים כתב בספר-הזכרונות שלו בווינה לאמר: "הציונות היתה השבת של ימי חיי. סבור אני, שהשפעתי כמנהיג יש לתלות בסיבה, שאני, אשר כאדם וכסופר הנני בלתי-מושלם כל כך ועשיתי הרבה מישגות ומעשי-שטות, עבדתי את עבודת הציונות בלב תמים ובלי פנייה עצמית כלשהי".

במגירה של שולחן-הכתיבה שלו הניח זמן קצר קודם לכן מכתב סגור ערוך אל וולפסון ועל גבו הכתובת "לפתוח אחרי מותי". "רק דבר אחד מעציב אותי - עתידות ילדיי. זה כמה שנים שהקרבותי קורבנות הרבה יותר מדי לטובת האידיאה שלנו והמעטתי יותר מדי לתת לבי לגורל ילדיי. והני מצוה לך צוואה קדושה: אם זכרי יהיה עדיין חדש בלב היהודים שעמלתי לטובתם, תערוך מיד לאחר מיתתי מגבית לאומית כללית ושמה: תרומה לאומית לטובת ילדיו של דר' הרצל".

הרצל, שם

הרצל על עברית ותרבות

בקונגרס החמישי החליטו לייסד את הוועד לענייני התרבות. דבר זה היה ויתור מצדו של הרצל לבני סיעתו של אחד-העם, אשר יחד עם עבודת-היישוב דרשו להתעסק גם בפיתוח התרבות העברית. הרצל נהג בעניין זה זהירות יתירה, כדי למנוע כל מיני סכסוכים, שמקורם בדת ובהשקפת העולם, אבל בנאום-הפתיחה שלו לקונגרס החמישי הכריז בעצמו בגאון על התחייה הרוחנית של היהדות, שבאה בעקב הציונות.

אין ספק בדבר, שמראשית פעולתו היה הרצל מצפה לכך, שהתנועה הציונית תביא לידי תחייה רוחנית, אלא מאחר שידיעתו בחוכמת ישראל היתה מועטה, לא היה מכיר כל צורכו את דרכה ומהותה של תחייה זו. הוא לא נתן את דעתו לתחיית הלשון העברית בארץ ישראל, ואולם בקונגרסים נוכח לדעת, שהלשון העברית כוחה איתה להיעשות לשון חיה. והוא היה מספר בהתלהבות על הצלחת ילדיו בלימוד העברית. ד"ר ווינשטיין, שהיה מורה את הלשון העברית לילדי הרצל, מספר את הדברים האלה: יום יום נכנסו הילדים לחצי שעה לחדר-העבודה של אביהם, והרצל היה משחק עמם. משעבר חצי-השעה, הוציא את שעונו מכיסו, והילדים ידעו, שאביהם צריך לחזור לעבודתו. פעם אחת סירב האנס הקטן לציית, וכשראה שסירובו לא יועיל לו, אמר בעברית: "לא אלך!" אז חיבק הרצל את העברי הקטן והאריך את המרגוע שלו עוד לחצי שעה.

האידיאל של התשובה אל היהדות הלך ותפס מקום מרובה בחיי הרצל. הרצל היה מתאוה, שנתן בירנבאום יכתוב את ההיסטוריה היהודית מנקודת ההשקפה הלאומית. חיבור זה יהיה המפעל הראשון של ועד-התרבות, "יהודי, שאינו יודע את דברי ימי עמו ואת לשון אבותיו הקדושה, אינו אדם משכיל". פתגם זה נאמר על ידי אחד הנואמים בקונגרס והרצל הסכים לו. ולא עוד אלא שאפילו הלשון היהודית המדוברת היתה חשובה בעיניו. כשהודיע לו אביו, שהוציא עד עתה על ה"ולט" 26,000 גולדנים, ביקש ממנו לעגל את הסכום עד כדי שלושים אלף גולדנים ולתת ארבעת אלפים גולדנים לצורכי העיתון בלשון היהודית, שעמד להיווסד באותו הזמן (ה"יוד" בקראקא). לפייטנים היהודים אמר: "הציונות הריהי שיבת המשוררים היהודים אל כינור-ציון". בכל מקום שהיתה ידו מגעת היה תומך באומנות היהודית, מעורר ומזרז אותה ליצירות חדשות.

הרצל, עמ' 211.

הרב יהודה לייב צירלסון

לחגיגת ח"י כסלו, תרע"ח, לרגלי הופעת ההצהרה הבלפורית

שומעיי הנכבדים, בני העם הזקן-הצעיר!

מאושר היותר גדול הנני הפעם, בזכותי להביע לכם ברכתי, לרגלי בשורה טובה כזו, שהינה היחידה במינה בכל משך גלותנו הארוכה.

...זאת היא הפעם הראשונה, שמתוך הערפל החלו לבקוע אלינו קרני אור ממשי בתור חוק השר בלפור, - הוא האור, העלול להתפשט ולהתפשט, עד האירו לישראל בכל מושבותיו.

והחוק הזה הוא קול-הקורא, שנשמע מסוף העולם ועד סופו, שהוציאה ממשלת אנגליה האדירה והנאורה לאמור: "כל ממלכת ארץ פלשתינא נתן לי ה' אלוהי השמים, לכן היה תהיה לבית לאומי לבעליה הקדומים - לישראל סבא".

....אכן חדשה נהייתה בדורנו, כי על דורשי ציון הרבנים הגאונים ר' צבי הירש קאלישער, ר' אליהו מגריידיץ, ר' שמואל מוהליבר ור' נתן פרידלענדער נלוו גם גדולי החופשים, כמו המבקר משה העס, הרופא המהולל פינסקער הדוקטור הערצל ועוד, שבכל חום ליבם הרימו דגל השאיפה הציונית, שנתפתחה היום בתור תנועה חזקה בעלת זרמים שונים.

בְּהֶקֶף אַפּוּא הַשְּׂמֵחָה אֶת כָּל חַלְלוֹ שֶׁל הָעוֹלָם הַיְהוּדִי, הַנְּנִי מֵתַכְבֵּד לְהַבִּיעַ לָכֶם, לָכֶם כָּל הַנְּאֻסִּים פֶּה בְּלִי הַבְּדֵל מִפְּלִגּוֹת: "חַג טוֹב"!

אבל בל תדמו, אחים, כי זו היא הברכה התדירה, שאנו רגילים לברך איש את רעהו בחגים; לא-חדשה היא, ראשונה היא לנו בכל תקופת גלותנו: תמיד מביעים אנו אותה בצאתנו מבית הכנסת אל הרחוב, והיום - הנה משונה לגמרי בתכונתה, בהביענו אותה בכניסתנו מהרחוב אל בית הכנסת.

הסיבה לזה היא: מקודם לא היה לנו במלוא העולם רחוב שלנו: בהרחוב הזר לנו היו משסים בנו את הכלבים ומעפרים עלינו בעפר. מדינתנו היחידה אפוא היא בית הכנסת; לכן בצאתנו ממדינתנו, מבית הכנסת, היינו זקוקים להשאיר שם את ה"חג הטוב", שאין לו כל מקום ברחוב הרדיפות. לא כן כעת. בשעה שיש לנו שם, שם במזרח, רחוב שלנו, ב"ארץ הלאומית" שלנו, הלא ישורר ה"חג הטוב" ברחוב שהוא שלנו, לכן אנו מכניסים אותו לבית הכנסת מהרחוב ההוא הארץ-ישראלי.

הוא ה"חג הטוב", שראשיתו מיצערה לעומת אחריתו, שהיא הגאולה השלימה, שהגואל, ב"ה, ישגיא אותה למעלה, מעלה מהטבע!

הגיון לב, עמ' רפט-רצב
המחבר היה חבר במועצת גדולי התורה ושימש
יושב ראש קבוע של הכנסיות הגדולות של אגודת ישראל.

ד"ר ראובן מאמו

בנימין זאב הרצל בכתבי רבי משה כלפון הכהן זצ"ל

רבי משה כלפון הכהן זצ"ל נולד באי ג'רבה שבטונסיה בי"ב בשבט התרל"ד (1874). רבי משה כלפון חיבר שורה ארוכה של ספרים, חלק מהם יצאו לאור ואחרים עדיין בכתב יד. ספריו הקיפו נושאים ותחומים רבים³⁴. רבי משה כלפון שימש ברבנות שנים רבות ופעילותו ניכרת על כל בני קהילתו. הוא תיקן תקנות, פסק הלכות, הביע עמדות והשיב לכל פונה בכל נושא בהלכה ובענייני השעה. משנת תרצ"ה (1935) שימש כאב בית דין בג'רבה עד יום פטירתו בח"י בטבת תש"י (1950). פעילותו הציונית ואהבתו לארץ ישראל באו לידי ביטוי בכתביו השונים ובערגתו לעלות לארץ ולהתיישב בה. במאמרי³⁵ הצגתי את חזונו בהקמת מדינת ישראל על סמך שלושה כתבים: א. קונטרס "גאולת משה" מאמרים ורעיונות לישוב ארץ ישראל, מכתב ששלח רבי משה כלפון אל "אחינו ראשי ומנהיגי הציונים" מיום כח' אדר עטר"ת 18 למרץ 1920 מג'רבה. ב. מכתב שנישלח לנציב העליון הרברט סמואל מיום 25 חשוון 5681 מתאים ל-7 דיסמבר. ג. דרשה על פרשת "ניצבים" מספרו "ספר דרכי משה" שנכתבה ביום כז' בתמוז התרצ"ה.

שתי הארות שמשתקפות מכתביו: א. רבי משה כלפון היה מצוי בכל מה שאירע את יהדות העולם והיה לו קשר עם מנהיגי הציונות והרברט סמואל, הנציב העליון בחליפת מכתבים. ב. קהילת יהודי ג'רבה עקבה אחר ההתרחשויות הפוליטיות

³⁴ בתחילת ספרו "דרש משה" מובאת רשימה של עשרים ושמונה ספרים שחיבר. להלן רשימה חלקית מספריו להתרשמותו של הקורא: באר שבע, חידושים על ארבעת חלקי שולחן ערוך, ברית כהונה, מנהגי יהודי ג'רבה, ארבעת כרכים על ארבעת חלקי הש"ע. ספר זה לא מש משולחנם של יוצאי קהילת ג'רבה. גאולת משה, רעיונות ומאמרים בענייני ישוב הארץ. הלכה למשה, כללי פוסקים וכללי הוראה, נדפס בתש"א ובתשל"ט. עיני משה, הלכות גיטין. קול משה, חידושים על הש"ס, בשנות תש"ט יצא לאור חידושים על מסכת ביצה. שאול ונשאל, ש"ת, חמישה חלקים. נכלל בפרוייקט הש"ת של בר-אילן.

³⁵ ראה מאמרי: מדינת ישראל בחזונו של רבי משה כלפון הכהן זצ"ל - בתוך: המאיר לארץ, עלון ישיבת המאירי לתלמידי המשרתים בצה"ל - טבת התשס"ב.

בעולם בייחס למדינה שבדרך ועל שולחנו של רבי משה כלפון היו מצויים עיתוני "הארץ" "העולם" ו"התורן".

רבי משה כלפון הוקיר וכיבד את הרצל ופועלו, להלן התייחסות ממקור אחד³⁶ בו מתייחס רבי משה כלפון להרצל:

ראשית והתחלת הגאולה

דרוש דרשתי ביום שבת קודש סדר נשא י"ב לחודש סיון שנת ה'תר"ף לפ"ג על אשר הסכימו רבי ושרי המדינות באגודת העמים "בסאן רימו" להיות ארץ ישראל לישראל. וקבלה אנגליה הסוכנות על זה.

והנושא בא. "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ". ידוע הדבר ומפורסם העניין כי... יציאת מצרים היתה בנסים וניפלאות ... ובגבולי ארץ ישראל עשה עמנו נסים ונפלאות גדולים ועצומים והכה מלכים אדירים ועצומים ונתן לנו ארצם לנחלה ושם עמדנו ארבע מאות ועשר שנים בתכלית הטובה מצד הגשמי ומצד הרוחני: מצד הגשמי, ארץ זבת חלב ודבש. ומצד הרוחני, כי הופיע ה' את רוח קודשו והקים מבנינו לנביאים וחוזים. והנביאים בראותם כי נטו ישראל מדרכי התורה הכתובה והמסורה הוכיחונו על פנינו כפעם בפעם ... עד אשר... העמיד ה' עלינו את טיטוס הרשע והחריב עירנו והגלנו לרומא ופיזרנו בארבע קצות התבל. ומאז ועד עתה כאלפים שנה הננו פזורים בגולה בכל ארבע כנפות הארץ עם צרות ומצוקות ורדיפות ושבי ובזה אשר אין דומה לנו בזה.

ומקרוב בימינו אלה הופיע בקרבנו איש רם המעלה, זך השכל וחד הרעיון בנימין תיאודור הרצל שמו אשר עמד על דרכי וחוקי העמים והכיר כי לפי חוקי המדינות אין להשבית ולבטל כללות האומה, תהיה איך שתהיה, ולהיות אומה נחוץ מנין מה אוכלוסיא. ומזה המציא רעיון נכבד להיות כל איש הבא להסתופף בצל חברה הציונית בשם ציוני יקרא יהיה משלם פרנק' ורבע שזה נקרא "שקל". ועל ידי זה מצא לו מניין רב מאחינו הדורשים זאת. ודפק על פתחי מלכים ורוזנים לקחת מהם משפט כתוב גלוי להיות ארץ ישראל לנו כמלפנים וככתוב בתורה. למען לא ישבת מאנוש זכר אומתינו ולבלתי התבולל והתבלע בין האומות. ויש מהם קרבוהו ויש מהם רחקהו. ובמותו עמדו ממלאי מקומו מרכז הציונים בלונדון ובעת היתה אסיפת אגודת השלום בצרפת אחרי מלחמת התבל הכללית כארבעה שנים, הלכו לשם באי כוח הציונים והציעו בקשתם ונתקבלה. ושוב ביום ששי לחודש אייר ה'תר"ף נחתמה ההסכמה בזה ולהיות ממשלת אנגליא היא האפוטרופה לזה, ומעתה אין ספק כי זהו ראשית והתחלת הגאולה ...

... ועתה אשובה אל הנושא "השבעתי אתכם" וגו' והוא בהקדם מה שידוע דמראשית הויית והתגלות רעיונו של "הרצל" רבים אמרו לו: אין זה אלא דברי אגדה. כי לא האמינו שיש אפשרות לזה בעולם. והוא השיב להם: אם אתם רוצים אין זה דברי הגדה, והכוונה היא במה שאקדים כי הטעם לחוק אשר חקקו המלכים לבלתי בטל אומה ולא להשביתה. כי הרצון הוא דבר חזק מאד ואין לך דבר שעומד בפני הרצון...

הרב אברהם אליהו קפלן

³⁶ רבי משה כלפון הכהן. מטה משה, דרושים, דרוש ה', ג'רבה.

מורנו

הוא לא לימדנו תורת משה, אך הוא לימדנו לומר שתי מלים, בהזדמנויות כאלה אשר עד לו - לא העזנו ולא יכולנו לאמרן: עברי אנכי! - אכן, בבית המדרש ליד העמוד יכולנו לומר זאת תמיד. - יכולנו אפילו לכתוב ולקרוא זאת בכל ספרינו ומאמרינו, בכל עיתונינו וחוברותנו, יכולנו להכריז על עצמנו כעל עם בכל מקום שתמצו, רק לא במקום אחד, באותו מקום בו מיוצגים ביתר-שאת כל אומות העולם - במדיניות העולמית!³⁷

...מדוע לא עלה דבר זה על דעתו של איש, עד להרצל, לקרוא ולאסוף צירים יהודים מארבע כנפות הארץ, ולהציג את השאלה: - מה איתנו? מה מקומנו בעולם? מה עלינו לעשות? - לכאורה, דבר פשוט הוא - ומדוע לא עשאהו איש עד לו? הידעתם מדוע, רבותי? - אענה לכם אף אני בשאלה, כדרכו של יהודי: כשמצויים מאות אסירים במחנה-הסגר וסובלים צרות, מדוע אינם קוראים לאסיפה בינם לבין עצמם, להיוועץ על מר גורלם? - משום שחושבים הם בליבם: - מה תועיל אסיפתנו? כלום שולטים אנו על-עצמנו? - הן אסירים אנחנו! - וכך חשב בליבו העם היהודי בכל שנות-הגלות: כלום שולטים אנו על עצמנו? - הן אסירים אנו כאן בגלות, ומה תועלנה אסיפותינו והתייעצויותינו? - אז בא לפתע הרצל, וקרא: "אסירים, צאו! אשר בחושך, היגלו!" - היכן כבליכם? היכן שלשלאותיכם? - מחולדות הן שלשלאו-תיכם זה מאות בשנים, הניעו בידכם - ותיפולנה! אף כבליכם יפתחו!"

...מצער הדבר, שלא נזדמן לו להרצל להופיע בפני בית-דין כזה, כשנפתח אך זה עתה, לאחר מלחמת-העולם הגדולה, חמש-עשרה שנה לאחר מותו בלא-עת. אך מה שלא הספיק הוא עצמו לעשות, לימד אותנו - להיות מסוגלים לכך ולעשות כך - בשעת הצורך. אם שלוחינו בפרזיז אומרים עתה מה שפשוט וברור לכולנו, שעם ישראל תובע להשיב לו את ארץ-ישראל, אשר לא חדלה מלהיות שלו משום שאי-הצדק של היותה גזולה מאתו נמשך 1800 שנה, ולא רק כמה מאות שנים, כפי שהוא מצב-הדברים אצל עמים גזולים אחרים, ואם מהלך-מחשבות זה, אשר זה לא כבר, עם צעדיו הראשונים של הרצל, לא היה יותר מאשר חלום, אוטופיה, הוכר עתה בבית-דינה של המדיניות העולמית, על ידי רוב גדולי-מדינאי העולם כהנחה חוקית וריאלית, והנחה זו בוארה בפירוש בחוזה השלום עם תורכיה, כי ארץ ישראל מושבת - ולא ניתנת כמתנת חסד - אלא מושבת לעמנו, כאבידה שנאבדה לו, לשם בית לאומי, - אם קרה כל זה בימינו, לעינינו, ואנו ידענו בעזר ד' להעלות את ענייננו הכללי לדרגה כזו, הרי - לולא לימדנו הרצל את מהלך-מחשבותיו, הרי כל העובר עתה עלינו, על עם ישראל - בדרך הטבע, בלא נסים ונפלאות - לא היה קורה. כלום לא היו לנו, דרך-משל, בקונגרס-השלום הברליני, לפני כמה עשרות שנים, יהודים גדולים כל-כך, כמו שהיו בוועידת-השלום הפריזאית דהשתא? - שם היה לנו גדול מהם. גם שם היה אחד בשם "בנימין", אשר יכול היה להשתוות בכשרונותיו הדפלומטיים והאומנותיים לבנימין הרצל, ואולי גם לעלות עליו - זה היה בנימין דיזראלי. - השומעים אתם! שם עברי-לאומי מצויין מאין כמוהו, משהו יותר מתיאודור הרצל - בנימין הישראלי, ומה לנו עוד? אבל - היתה לו תוספת קטנה לשם עברי זה. שמו היה גם: לורד ביקונספילד, והוא היה מיניסטר באנגליה, והיה לו כוח-השפעה רב בבית דינה של המדיניות העולמית, ופעולתו למען ישראל עמו באותו קונגרס-השלום, היתה לא פחות ולא יותר מאשר אותה הבטחה ידועה על-גבי הנייר, מאת הממשלה הרומנית הרחמנית, על אודות זכויות-היהודים. וכאשר לא קיימה זאת רומניה אחר-כך, לא העז לומר אף מלה אחת. ומדוע? שמא לא היה "יהודי לאומי" כלל? - לא! - הוא הבין והרגיש לשאיפות החירות היהודיות מאין

³⁷מתוך נאום באסיפה בטלז (ליטא) בשנת תרע"ט. תורגם מאידיש ע"י בנו, הרב צבי קפלן.

כמוהו. הוא יצר לנו יצירת נשגבה, בה משורר הוא בלבביות כל-כך, ובחמימות כל-כך, את שירת תנועת-החירות הישראלית, שפסקה קודם זמנה, אשר קמה במאה ה-13 על ידי דוד אלרואי. - ובמה הוא החיסרון, רבותי? מדוע לא תבע הוא, יחד עם אחרים מגדולי-עמו, ויחד עם כל המוני-העם המאורגנים כולם - כאשר עשה הרצל - לכל הפחות, חירות ליהודים במובן התרבותי, בכל ארצות גלותם? - מהי נקודת התורפה כאן? - נקודת התורפה היא בזה שכבר אמרתיו תחילה, בזה שהוא נתגלה בכל גודלו ורום-קומתו, לא בשמו העצמי, בנימין דיזראלי, אלא בתוספת לשם זה - לורד ביקונספילד, המיניסטר האנגלי ולא מנהיג- היהודים. למען יהודיו זרק רק מטבע מצלצלת אל תוך קופסת-הצדקה אשר להם, הבטחה מאת רומניה לעשות עמהם חסד - ובזה יצא ידי חובתו. בנימין הישראלי האמיתי - היה בנימין הרצל! הוא לימדנו את אשר יודעים אנו היום, לעמוד בגאון ובקומה זקופה בפני בית-דינה של המדיניות העולמית, כבני העם היהודי הדורשים להשיב להם את ביתם היהודי.

...ויודע אני, כי כשם שמוכרחה היתה לבוא תחיית רוח-הלאום היהודי, כן מוכרחה תהיה לבוא סוף-כל-סוף, בעתיד הבלתי-נראה לעין, תחיית רוח-תורתנו. והאלהים אשר ישיבנו לציון - ישיבנו גם לתורה מציון.

-אני מאמין!-

וככל שגדלה אמונתו באלהים - גדלה שייכותו לציונות.

בעיקבות היראה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ח,
עמ' פה-צא. תורגם מידיש ע"י בנו הרב צבי קפלן.
המחבר שימש כראש בית המדרש לרבנים בברלין.

הרב יונה מרצבך

על הרב קפלן

...מעתה היה ר' יונה [מרצבך] הולך לאורו של אותו גאון פלאי, רבי אברהם אליהו קפלן, ושותה בצמא את דבריו. ר' אברהם אליהו הכיר בערכו המיוחד של תלמידו ר' יונה והראה לו חיבה יתירה, חיבה שהשפיעה מאוד על התמדתו בלימוד, גם למד עמו באופן פרטי, כדי לקדמו בלימוד ולהשלים לו את הידיעות שחסרו לו מנעוריו.

כה שמח ר' יונה על שזכה לשבת לרגליו של אותו גאון, וכמה גדול היה שברו, כאשר נפטר פתאום בדמי ימיו, בליל ט"ו באייר תרפ"ד. ברתת ובגעגועים היה מעלה את זכרו, וברבות הימים סייע להביא לדפוס את ספרו "דברי תלמוד".

* * *

בספר אחר של ר' אברהם אליהו קפלן בעיקבות היראה (ירושלים תש"ך), נמצא מאמר הערכה על תיאודור הרצל, שהפליא את אחד מנכדיו של רבינו. הנכד, הרה"ג ר' אליהו פרידלנדר שליט"א, הביע את פליאתו במכתב אל רבינו, אשר לא אחר להשיב לו את הדברים המאלפים דלהלן:

"שאלתני על מאמרו של מורי ורבי, אותו גאון, שהיה קשור באהבה מיוחדת לר' יחזקאל סרנא זצ"ל ותלמידו המובהק של הרב מפוניבז' זצ"ל, איש שגדלותו הן בתורה הן במוסר ויראת שמים עלתה כגודלו של ענק, איש האשכולות. בנפשו הסוערת, שראתה הטוב והמזהיר בכל דבר ודבר כתב הוא המאמר (דרך אגב: אף

יצחק ברויאר זצ"ל כתב כעין זה על הרצל) בראותו האופק הגדול של מאורעות הזמן, ואין זה מתנגד למה שראו גדולים את הסכנה של הציונות החילונית, ואנו לצערנו רואים שצדקו בזה. זוכר אני את דבריו המלהיבים של הרב מפוניבז' בכנסייה הגדולה השנייה שמדינת היהודים שתקום היא כמו בלון ניסיון נשלח מאת ה' שמנסים בו אם יכול להתרומם למעלה. אוי לנו שנכשלנו, אך אל לנו, קצרי האופק וקטני הראייה לזלזל גם דבר זה, מה שראא"ק (שרבי אברהם אליהו קפלן) זצ"ל ראה את גדלות הראייה של הפעם הראשונה שעם ישראל נכנס כעם להיסטוריה עולם, והוכר מהאומות (אשר פיהם דיבר שוא ורוצים כיום שוב להכחיש) וההפתעה שלא חלמו על כך מאות שנים שגדולה היתה. לא היתה רשות לבנו ותלמידיו להעלים את המאמר הזה שהרבה מאד נשגבה בו, ואין לנו להיות צנזורים לגדולי ישראל ולדברי קודשם, ואל לנו [שרואים את האסון שהרצל הביא מצד אחד (מאידיך על ידי כל זה בעקיפין נתרבו ישיבות ותורה. בארץ ישראל, והקב"ה הנהיגנו) ואת הסכנה של השמדת ישראל ח"ו שרק המשיח ימנע אותה] להקטין גודל חשיבות ספרו... מפני מאמר זה".

הרב יונה מרצבך, פרקי חיים - דרכו ופעליו. מכון מורשת אשכנז, בני ברק תשס"ד, עמ' 23-24. הרב יונה מרצבך נמנה על ראשי ישיבת קול תורה.

הרב יחיאל יעקב ויינברג הרצל איש-הדת

...פעלה השפעת הרבנים שהמוני העם הרחבים לא נגררו אחרי דעתו של הרצל. אולם שום כוח לא היה יכול לעכב בעד מלה יחידה זו "הרצל" להכות שורש בנשמת האומה. צלילה של מלה זו לבדו היו לעורר בלב כל איש ואיש מישראל זרם של רגשי החיאה פנימית...

"הרצל" - בשם זה הרגישה האומה כל כך הרבה. מהו הקסם השפוך על פני שם בלתי עברי זה?

סבורני שאת הרמז הנכון נמצא בתשובה שהשיב אחד מרבתי, גאון מפורסם וצדיק, לאחד מזוללי הציונים בחמת קנאתם? "הרצל בעל תשובה הוא". אמנם את הדרך הנכונה עוד לא מצא. ואולם הראה שצפון בו כוח של בעל תשובה אמיתי. איש כזה עלול בוודאי לתעות עת חפשו את הדרך הנכונה ואולם בהכרח ימצאנה כן, בשביל עם ישראל היה הרצל בעל תשובה גדול, חלוצה של תקופת-תשובה גדולה ביהדות.

"והיה ביום ההוא ובאו האובדים מארץ אשור והנדחים מארץ מצרים" - הנה עוד מעט והגיעה השעה שישובו כל הנדחים. הצעירים יתאספו מסביב לדגל אבותיהם. כן, עוד מעט יבואו כולם. הגדול שבהם כבר בא! לעם ישראל שימש הרצל הגשמתו של רעיון התשובה, שזרח עליו כמעט בהוד הזוהר אשר לגיבור דתי. כי תשובה אמיתית הלא היא: החזרה הפנימית, לפנות עורף לרעיונות ואופני מחשבה רגילים. נפשו של הרצל נארגה באריג המסתורין הדתי. כולו ובתוך-תוכו היה טבעו דתי. האידיאליזמוס שלו היה נובע ממקור הדתיות העמוקה. דבר זה קבע את כיוון מהותו, אופן מחשבתו ומנהג חייו. נזכרים אנו באמונו העמוק באדם, רוח רגשו ואהבתו לילדים, דבקותו הילדותית באימו. ביתר בהירות מזהרת דתיותו של הרצל ממעשהו לפני צאתו לנסיעתו הידועה לרוסיה כדי להתראות עם המיניסטר פליווה. זמן מועט לפני צאת הרכבת נעלם הרצל: רצה להשתטח מתחילה על קברו של אביו. איזה דיפלומט אירופאי היה מתכוון לצעד דיפלומטי רציני כזה הכנה "סנטימנטלית" כזו?!

רב מפורסם שהשתתף בקונגרס השני שב משם (והוא אנטי-ציוני קנאי) תיאר בספרו את הרושם העמוק שעשה עליו הרצל בבית הכנסת הבזילאי. הרצל נקרא ל"שלישי". בירך את ברכתו בקול הנוח. מעשה זה שהכל רגילים בו - עשה על הנאספים רושם מזעזע כל כך שבעיני כולם עמדו דמעות.

מה פירושו של דבר זה? הווה אומר: שהעם דימה או התגעגע לראות את הרצל יהודי כשר ומאמין. ונזכר אני בעובדה דלהלן מימי ילדותי בעיירה קטנה:

בכנופייה קטנה של יושבי בית המדרש ששוחחו כנהוג מאחורי התנור, סיפר ציוני אחד על טובו ונדבת ליבו של הרצל: פעם אחת ישב עם בני משפחתו על הגזוזטרה, ראה יהודי אביון ושלח לו על ידי אחד הילדים מטבע של זהב, ולולא זאת, אמר, לא היה לאל ידו "לבלוע את לגימתו". העיר על סיפור זה איש למדן וזקן: "ובהכרח הוא איש טוב". הנה המשיך אותו ציוני לספר על חסידותו של הרצל, איך רגיל היה לדקדק באמירת קדיש אחרי אביו ובהדלקת נר של חנוכה, ואז נענה אותו למדן וזקן: "מי יודע, אולי 'נסתר' הוא, אחד מל"ו!" היה בזה כמובן הרבה מן התמימות של למדן בן עיירה קטנה... ואולם... בעיני האומה היה מקור עוז נובע מריקבון ההתבוללות, פורץ כסופת שלג וסוחף הכל בדרכו. והאמינו סוף סוף שהוא יפנה את הדרך לתשובה גמורה, יטהר את האויר המורעל בטהרת ליבו, בישרנותו ההגיונית שהראה את כוחה שלא להתבייש בפני ליצני אירופה העלובה והמתבוללת.

...לא הבטחותיו של הרצל, אלא אמונתו האישית והעמוקה היא היא שהדליקה בעם את האש הקדושה. העם החרד, שנשמתו המאמינה נעשתה יותר ויותר חדורת יאוש ומפח נפש, כמהה למלה האחת: "אמונה"! התגעגעה פשוט לאיש שיכלה באש אמונתו האישית כל ספק מן הנשמה, שיפזר את ענני האנוכיות המגושמת וילהיב ללהבת אש את הניצוצות העמומים. לעם ישראל, לסוכן נעלה ובטוח זה של אוצרות האנושיות הרוחניים-דתיים, הנטייה לאמונה היא הגורם הכי חשוב בחייו הנפשיים. ובאמת, אותה אישיות היודעת לעורר את נטייתו זו ולהוציאה אל הפועל יכולה למשול בעם ישראל. לעם הדת יש תמיד אוזן קשבת לכל דיבור בלב שלם הנובע מעמקי נפש מאמינה.

...רגש של אימון עמוק לו למאמין ולחולם. הרצל היה מאמין וחולם יחד!

"ציונות זו היא שיבה ליהדות לפני השיבה לארץ היהודים." שיבה ליהדות ושיבה לארץ היהודים! החלק השני של אימרה זו יצר את המפלגה, אולם החלק הראשון רכש את העם.

והרצל בעצמו? פה צריכים אנו למשוך קו מבדיל בין המדינאי ובין הפייטן, בין הרצל החיצוני שבימות החול ובין הרצל החגיגי האמיתי. מעשיו ורצונו שייכים לגבול התופעות החיצוניות. ברם פנימיותו, געגועיו, כולם שורשיהם נעוצים עמוק ברגש הדתיות האמיתית...

עובדה זו שהרצל היה בפנימיותו כולו דתי מבארת לנו באור נכון את הניגודים שבינו ובין בני דורו ומפלגתו. הרצל לא היה לאומי במשמעותה האירופאית של מלה זו. הסגולה המיוחדת של לאומיותו דתית היא בעיקרה. ...נראה שמכאן גם ביאורים לעובדה המפליאה שאיש אירופאי כהרצל נמנע בתמידות להעמיד לזוויכוח את "שאלת התרבות". כידוע באו הציונים התרבותיים בתלונות קשות על הרצל בגלל עמדתו הקרירה ביותר לגבי שאלת התרבות... ואולם "יהודי מערב מתבולל" זה מתמול הרגיש בנפשו ובליבו הרבה יותר עמוק את מהותה של שאלת התרבות העברית ממקצת תלמידי חכמים אלה. בשעה שהאחרונים רגילים היו תמיד לתפוס

את הדבר תפיסה חיצונית, סלל לו מבטו הנבואי של הרצל דרך למעמקי נשמת האומה האין סופיים. תמיד שאף והשתדל מתוך יסוד קדום ועמוק זה לתפוס את גרעינה הפנימי של מהות הלאומיות היהודית. ומה הפלא איפוא, שבחפשו הפנה גם הוא, הרצל, את מבטו בהכרח ליסוד הדתי בתוך יסוד ראשון ומכריע?

אמנם כן, חוסר ידיעות עבריות הנהו בלי ספק ה"פגם" הגדול באישיותו היהודית של הרצל. ואולם עין הפייטן שלו ורוחו המחונן בדתיות עמוקה ודקת הרגש היו ביותר ויותר קרובים לנצחי שביהדות מקצת מאותם שנתגדלו בסביבה יהודית ונתחנכו על ברכי תרבות-רוחנית עברית חדשה. כי לא הידיעות לכשעצמן ממלאות תפקיד בעל ערך, אלא הרוח החודר וזורם דרך הידיעות כזרם חי. הרצל הצטיין בכשרון גאוני של הארה פנימית. ואע"פ שידע רק במעט את תוכן היהדות הרוחנית. כתבי הרב ווינברג, מהדורת מלך שפירא, סקרנטון, עמ' רצח-שא

ראובן בריינין

הרצל נשמר מתדמית דתית

באותם הימים, שהחל הרצל לשים ליבו לציון בתור מדינה יהודית, החל גם לשים לב אל האישיות ההיסטורית של שבתי צבי, משיח השקר. עד אותה השנה לא ידע הרצל כמעט מאומה על אודות התקופה של שבתי צבי, ועל אודות איש הפלאי הזה בעצמו. אבל אחרי אשר הגיעה לאוזניו ההברה, שנפלה בחוגי חברה ידועים, ומשם גם נתפשטה בעיתונים אחרים, כי גם הוא, הרצל, אינו אלא אחד ממשיחי השקר, שקמו לישראל בדורות החושך והרדיפות הנוראות, מין שבתי צבי חדש, אז החל הרצל ללמוד ולחקור כל צורכו את אותו החיזיון בדברי ימינו, הנקרא בשם "שבתי צבי", ומני אז התאמץ להבליט לעיני הבריות את ההבדל הרב והניגוד הפנימי שבין איש המדינה שבו ובין שבתי צבי ההוזה הדתי. ומטעם זה היה מטעים לפעמים בנאומיו הראשונים וגם במכתביו הראשונים, שאין הוא בא אל אחיו בשם האמונה ובשם אחד מחלומותיה העתיקים והיפים, כי אם בשם רעיון מדיני שיש ביד כל אדם ויהודי לבחון אותו, להכירו ולהשיגו, בשם רעיון מדיני שיש צו הצלה להעם היהודי ושיש בו תועלת, רום ויופי גם בעד כל האנושות.

חיי הרצל 177-178

פרופ' ברוך קורצווייל

אחד העם וברויאר

מי שעושה הקבלה בין כתבי אחד העם לכתבי ברויאר יגיע למסקנות חשובות: א. השכלתו הפילוסופית העמוקה של ברויאר עולה על זו של אחד העם, כשם שהפילוסופיה של קאנט עולה על זו של ספנסר; ב. ניתן להבין באופן יסודי את מהותה של הציונות מתוך כתבי ברויאר, חרף גישתו השלילית, יותר מאשר מתוך מאמריו של אחד העם, את המיפנה המהפכני שבציונות לגבי היהדות המסורתית לא הבין שום סופר באותה חריפות כפי שהיא מצויה בספר "בעיית היהודים" לברויאר. פולמוסו של אחד העם למען "המרכז הרוחני" - שהוא לאמיתו של דבר שריד דל של היהדות המסורתית לאחר שהוכנסה לתהליך הסיקולאריזאציה - לעומת ציוניותו המדינית של הרצל, אינו מגיע לרמה אינטלקטואלית של מאבקו של ברויאר בציונות. שום סופר יהודי ואף לא אחד העם, לא מיצה את מהותו הנפשית האמיתית של הרצל, כפי שעשה ברויאר בעמודים ספורים בספרו "בעיית היהודים". לנוכח המבוכה הרוחנית של דורנו, 121-124

ארבעה הספדים על תיאודור הרצל מפרי עטו של יריב³⁸

כאיש צעיר, בשנות העשור השני לחייו, נשתרש בתודעתו של אבי-מורי הניגוד הקוטבי בין ציונות ליהדות של תורה, והיתה זאת סתירה שלא הומתקה ולא נפתרה כל ימי חייו. אולם בו בזמן נפעם עד עמקי נפשו מהופעתו של תיאודור הרצל, שעשה עליו רושם אדיר, הן באישיותו הן בהכרזתו החד-משמעית שהיהודים הם אומה.

לאחר מות הרצל פירסם אבי-מורי את "הספדו" הראשון עליו בשם "אפילוג" והרי תמצית דבריו. גם אם הציונות תאבד - והיא אבוד תאבד - תהילתו של הרצל לא תיפגע בשל כך. הרצל היה אולי הציוני היחיד שהיה משוכנע בצידקת דרכו ופעל אך ורק מתוך שיכנוע זה ולא משום שיקולים זרים. הוא היה שלם עם חלומותיו והקריב למענם את בריאותו, את רכושו, את הקריירה שלו ואת הווייתו האומנותית. בצוואתו כתב, כדרך שציווה יוסף הצדיק, כי העם היהודי השב אל מולדתו יקח עמו את עצמותיו שלו. אבל בעולמו של הרצל לא היה מקום לאמונה דתית ולהבטחה א-לוהית; את מקומם של כל אלה מילאה הציונות. לפיכך אורתודוקסיה וציונות הן תרתי דסתרי, שני הפכים המבטלים זה את זה. רוחו היתה כולה מנוכרת מן היהדות, ליבו היה לב יהודי בכל נימיו - מתוך סתירה פנימית זו נולדה הציונות בנפשו של הרצל. הוא היה אדם אצילי מכף רגל ועד ראש, אידיאליסט גדול, אבל לאסונו היה - יהודי. יהודי, במלוא מובן המלה, הוא מי שמקיים את מצוות ה'. זוהי התהום הבוקעת בינינו לבין הציונות לעולם ועד, ומעליה אין גשר. בעיני הציונות כל אדם, שיש בליבו רגש של שותפות בגורלו של עמו, הוא יהודי, הדת היא עניין פרטי. הציונות, המושתתת על טעות זו, אין לה קיום. והמחבר מסיים: איזה יהודי גדול היה הרצל יכול להיות.

* * *

אנחנו רואים כי עם כל ההערכה להרצל כאישיות, ההתנגדות לציונות היא עקרונית וללא פשרה. לציונות אין עתיד ואין קיום והיא תעבור מן העולם, כי היא מסלפת את מהות עם ישראל ולסילוף אין קיום. אנחנו נראה כי בכל הפירסומים הבאים שלו על הציונות תישאר האידיאליזציה של דמותו האנושית של הרצל הנקודה הקונסטנטית, אם כי ההתייחסות אליו היא אמביוולנטית: אדם גדול - יהודי קטן; הוא רצה את הטוב ביותר - ועשה את הרע ביותר; ברוחו - נכרי לגמרי ליהדות, בליבו - כולו יהודי; ואילו הערכת הציונות תעבור שינויים וגלגולים מפתיעים.

הרצל ומלחמת העולם המשיחית

פרצה מלחמת העולם הראשונה. מהלכה, סיומה ותוצאותיה הרשימו את אבי-מורי עד לעמקי נשמתו. הוא כינה אותה כעבור שנים בשם "מלחמת העולם המשיחית הראשונה", הצהרת בלפור וכינון המשטר המנדטורי בארץ-ישראל; הללו הם מעשי ההשגחה האלוהית, אמר, והוסיף: "הקב"ה העניק את אישורו לציונות. מה שהיה נראה כחלום, הפך בלפור למציאות".

³⁸ ליום השנה החמישים לפטירתו של ד"ר יצחק ברויאר ז"ל.

בשלהי המלחמה כתב את ספרו "בעיית היהודים" ובו מוקדש פרק לתיאודור הרצל דרכו של הרצל אל עמו זוכה להארה פיוטית ממש. ספרו מדינת היהודים מתואר כיצירה גאונית. בניגוד ל"אפילוג" מדובר כאן רק בהרצל הגיבור, ללא "אילר" ו"הלואי". "באי- ידיעתו הגמורה את הדת הישראלית ובאהבתו אין קץ לאדם היהודי היה הוא היהודי הלאומי הראשון". הרצל פנה אל בני עמו: "אכן אני אומר לכם: סבוֹל - גבורה, אך פֶּעוּל - עולה עליה". והרי כמה משפטים מתוך פסקת הסיום של הפרק: "ותיאודור הרצל פונה אל אומות העולם ומדבר אליהן בשפה חדשה... מה זה עוללתם ליהודים שלי?... עקרתם אותם משורש והפיצתם אותם אל כל רוח... כל בשרם חרוש צלקות מידכם ואתם מתעבים אותם בגלל הצלקות האלה. גועל נפשכם הוא שאלת היהודים שלכם כפי שאתם מבינים אותה. וכדי לפותרה זרקתם לפני היהודים כנדבת יד עלובה את שוויון הזכויות... ואולם, הא לכם את מתנת ידכם. את שוויון הזכויות האומלל שלכם, אין לנו חפץ בו, אין אנו צריכים לו, אין אנו מקבלים נדבה עוד, אלא את זכותנו אנו תובעים! אם נותר בכם עוד קורטוב של בושה אזי היטיבו ותקנו את אשר עוותם לנו ולאבותינו! השיבו לנו את ארצנו אשר חמסתם ממנו... אנו מחכים לארץ והארץ מחכה לנו, ואתם מחכים ללכתנו... תנונו איפוא ללכת והראיתם: עוד היום טפילים טורדים וכבר מחר תשלח לכם ברכתה מהררי ציון אומה בת חורין ומכירה תודה! - כה אמר, כה כתב תיאודור הרצל. כמלך היהודים צעד ועבר בארץ אך עטרת מלך היהודים עודנה עטרת קוצים עד היום".

לא היתה זאת הפעם הראשונה שמישהו כינה להרצל את התואר "מלך היהודים". סטיפאן צווייג סיפר שקארל קראוס, הסטיריקן הווינאי היהודי, פירסם פמפלט על הרצל בשם "מלך היהודים" והתואר נדבק בו עד סוף חייו. כשנכנס הרצל אל אולם התיאטרון בהופעתו האריסטוקראטית, לחשו הנוכחים זה אל זה: "מלך היהודים הגיע", "הוד מלכותו הגיע". התואר האירוני הזה ליווה אותו בכל אשר הלך. ואילו בהספדו של אבי-מורי לא היתה בו בתואר הזה שום נימה אירונית. כל-שכן שאיזכור "עטרת הקוצים" מתמיה אף מרתיע. הרי זה רמז ברור למי שהומת בידי נציב רומי כשמעליו מתנוסס התואר "מלך היהודים" ללעג ולקלס. סיפר לי ד"ר נפתלי זון שאבא אמר לו, כי את "עטרת הקוצים" מוטב להשמיט במהדורה חדשה של הספר.

....באותה מידה שזיכה בדין את הרצל האיש לאורך כל חייו, כן לא משה מפיו גנותה של הציונות במשמעותה החילונית- המהפכנית.

הציונות - חזרה בתשובה

בשניים מספריו האחרונים, שחיבר אותם בארץ ישראל, חזר והספיד את הרצל. בספרו מוריה, הראשון שכתב אותו כולו בעברית בעת זקנתו, עלה רושם הופעתו של הרצל כאילו מתמול שלשום: "זכורני עוד מימי נעוריי את הרושם המזעזע שעשתה השפה החדשה [של הרצל] על כל יהודי בעל רגש היסטורי... שפה חדשה באמת! מן החורבן ועד הרצל לא נשמע קול עם ישראל כעם בין הגויים, נשמע רק קול הנרדפים והאומללים בבקשה ובתחנונים: תנו לנו לחיות בתוכם. והנה... מדבר [הרצל] אל הגויים כנציגו המיוחס של כל עם ישראל". בדברו על הציונות מעיר המחבר לזכותה: "רבים מנעה הציונות מן הצעד האחרון של התבוללות: ההתנצרות".

ואלה דברי המחבר בזכרונותיו: "לא זמן רב נסתר הדבר מעיני הרצל, שתוכניתו לפתרון בעיית היהודים, השאובה מהכרת ההיסטוריה הכללית, השיבה אל ארץ היהודים, חפפה בצורה מופלאה את געגועיו בני האלפיים של העם היהודי. חפיפה זו הציתה את תחושתו היהודית, אשר עד כה ליוותה את שלבי הכרתו רק בכוח ולא

בפועל, והיא זעזעה אותו זעזוע עמוק ביותר. בחפיפה זו חווה את "שיבתו הוא אל היהדות", וכך נעשתה לו, על סמך חוויה זאת, "ציונותו" ל"שיבתו אל היהדות עוד לפני השיבה אל הארץ", וזאת ללא כל מליצה, ללא כל העמדת פנים, ללא כל הגזמה. במידה ידועה יש כאן חידוש לעומת הדברים על הציונות בכתביו המוקדמים של המחבר. עד כה לא נדונה הציונות כשלב של חזרה בתשובה, להיפך, הודגש כי הציונות הציעה את עצמה כתחליף וכתחנה אחרונה של חזרה בתשובה.

האמפאתיה להרצל ולציונות הגיעה כאן לעוצמה שלא שיערנו אותה עד כה. זאת הפעם הראשונה שאבי-מורי העלה על נס לא רק את הרצל כאדם אלא אף את מקצת היהדות שנזרקה בו בכוחו של החלום הציוני.

דימוי הילד מופיע בזכרונות ביחס להרצל עצמו:

"לתבוע מן המעצמות... למסור את ארצנו הלאומית לאומה שדודת-המולדת..." – רק בראשו של אדם המנוכר כליל לסגנון החיים היהודיים, לתלמוד, לתולדות העם היהודי, יכול היה לצוץ רעיון מטורף כזה... היה זה כאילו ילד יהודי שנולד הרבה לפני חורבן המדינה היהודית ואשר עדיין לא ידע מיהדותו דבר חוץ מן העובדה שארץ ישראל היא מולדתו, שקע בתרדמה של אלפיים שנה... ועתה הוא מתעורר לפתע, משפשף את עיניו ותר סביבר: "איה אני? לאן הובילו אותי?... השיבו לי את המולדת שגזלתם ממני! תנו לי ואחזור הביתה... אני רוצה הביתה! רק ילד יכול היה לדבר כך, או - גאון. אך שמא כל גאון הוא ילד".

סיכום

ניתן לסכם את הערכת הציונות במשנתו של אבי-מורי כהליך בן שלושה שלבים. בשלב הראשון ראה את הציונות כתופעה חולפת וכהזיה שאופייה האוטופי יתגלה לעיני כל אדם נבון בעתיד הקרוב. כך ראו אותה כל יהודי גרמניה, להוציא מיעוט קטנטן, אלא שלחרדים היתה סיבה נוספת משלהם לזלזל בציונות, שכן בעיניהם נגדה כמה מיסודותיה של מהות היהדות ואין קיום לדבר שהוא אסור ופסול מעיקרו.

בשלב השני נתגבשה ההכרה שהציונות אינה תנועה בת חלוף והיא חלק מסדר עולמי חדש המלווה היערכות חדשה בעם היהודי.

בשלב השלישי נתפסה הציונות והישגיה המעשיים כתוצאה של רצון ההשגחה הא-לוהית. פעילותו הציבורית של אבי-מורי, ובייחוד עלייתו והתערותו בארץ ישראל, הגבירו בליבו את אהבת העם והארץ וחישלו את רצונו ונכונותו לשיתוף פעולה עם ההנהגה הציונית של היישוב בכל שטחי החיים.

המעין, תמוז תשנ"ו

הרב מרדכי ברויאר

עם התורה או עם ה'

בשלושה פרקים חזה יצחק ברויאר את כשלון התנועה הציונית. הפעם הראשונה היתה בשנת 1904 - לאחר פטירתו של הרצל. במאמר הערכה שכתב לזכרו הגדיר את הציונות כאוטופיה; עם מותו של הרצל עתידה גם היא להתבטל.

אולם בשנת 1917 ידע יצחק ברויאר, שהערכתו לא התגשמה במלואה. המוני יהודים הלכו שולל אחרי דמיון-התעתועים הציוני. הלכו והקימו אומה חדשה בכוח תודעה לאומית שנבראה יש מאין. אך באותה השנה עדיין לא הוקם חבר-הלאומים, ואומות העולם טרם אמרו את דברן. משום כך יכול היה להעלות על הדעת, שכנס-השלום שלאחר המלחמה לא יקבל את הטיעון הציוני; שכן... "אם ירצה כנס השלום לדון בעם ישראל, עליו לשמוע את קולה האמיתי של האומה היהודית", ואילו "הציונות איננה רשאית לדבר בשם עם ישראל"; "אף אין היא יכולה לטעון בשם עקרון ההגדרה הלאומית; שהרי עיקרון זה רק מגן על תרבות לאומית קיימת, אך אין הוא עוסק בייסוד תרבות חדשה".

גם הערכה זו נתגלתה כטעות. בשנת 1925 כבר ידע יצחק ברויאר שטענתו לא נתקבלה על דעת האומות. אף הן הלכו שולל אחר דמיון-התעתועים הציוני, והן הכירו בעם, שהוקם בידי הציונים, ואף הסכימו להקים לו בית לאומי.

באותה התקופה ביקר יצחק ברויאר בארץ. בביקורו ראה גם את ההתיישבות החדשה של החלוצים. "חלוצים אלה הם טיפוס מוזר. עוד אבותיהם היו ברובם נאמנים לתורה. אך בהם כבר ניכרת פעולת החינוך הציוני... בהתמסרותם הקנאית לאדמה עלולים הם להניח יסוד לעם חדש - עם ארץ-ישראלי. אולי אף יפתחו תרבות חדשה - מן ההתחלה הפרימיטיבית של הווי איכרים, אך שוב לא יהיה זה עם יהודי, ולא תהיה זו תרבות יהודית, כי הבית הלאומי יהיה סוף העם היהודי".

כאן חזה יצחק ברויאר את הפתרון "הכנעני" של החלום הציוני.

אולם גם הערכה זו נתגלתה כטעות. כי הרעיון הכנעני לא היכה שורשים לא בבית היהודי ולא במדינת ישראל.

יצחק ברויאר ידע בסוף ימיו, שגם תחזיתו "הכנענית" על עתיד הציונות נחלה כישלון חרוץ. רק בהתרגשות אפשר לקרוא את הדברים שהוא כתב בספרו האחרון על עתיד התורה ב"בית הלאומי":

אין גבול לאופטימיות שלי באשר לעתידו הרוחני של הבית הלאומי. אפילו את השפה כשלעצמה אי אפשר לנתק מהתורה ומספרי הנביאים והכתובים, והיא מהווה אגד בל יינתק גם בין הבנים התועים של התורה ובין אמם הנצחית. פסוק מכתבי הקודש הנקרא בשפה המקורית עשוי לחדש את הקשר הזה בכל יום. כאשר יהיה נקלט בלב שהורעב מבחינה תרבותית, הוא ישלח ויזניק למעלה את הגעגועים אל א-לוהי התורה, (דרכי, עמ' 191).

הרי כאן הודאה בטעות של אדם גדול. אכן העם של הבית הלאומי איננו לא עם כנעני ולא עם ציוני, אלא עם יהודי דווקא - שרק הורעב מבחינה תרבותית, אך עתיד להתמלא געגועים לא-לוהי התורה.

יצחק ברויאר הבין את הסתירה שבין משנתו העיונית ובין העובדות שבמציאות - אך לא היה לאל ידו ליישב את הסתירה. אולם אנחנו איננו פטורים מלהתמודד עם הסתירה ולנסות למצוא היכן הטעות.

הרצל וחזונו

הרצל ידע שהוא יהודי - ובכך לא נשתנה מרבבות אלפי יהודים מתבוללים כמותו. אולם באינטואיציה הגאונית שלו הוא גם ידע מה משמעות הדבר הזה: להיות יהודי פירושו: להיות בן לעם גדול ועתיק שגלה מארצו לפני אלפיים שנה, ועדיין הוא

מרגיש שארץ ישראל היא מולדתו. ואין לך בשורה אמיתית יותר ויהודית יותר מהבשורה "הציונית" הזאת.

מובן מאליו, שהרצל לא היה יכול לדעת, על שום מה הוא מרגיש, שארץ ישראל היא מולדתו, ומה קושר אותו אל הארץ הזאת. שהרי מעולם לא ישב בארץ הזאת – לא הוא ולא אבותיו. בוודאי לא היה מקבל את ההסבר על הזיכרון הפנומנלי של העם היהודי. שהרי "הסבר" זה איננו מסביר כלום, וכל עצמו איננו אלא לא-הסבר מוחלט. אף לא היה יכול לתלות את קשריו אל הארץ הזאת בהבטחת ה' לאבות אבות אבותיו. שהרי הבטחה זו לא היתה ידועה לו או לא היתה נאמנה עליו. נשאר אפוא רק העובדה הפשוטה, שאיננה ניתנת להכחשה: הוא חש שהוא יהודי ושארץ ישראל היא מולדתו - אף על פי שלא ידע כלל על שם מה הוא חש כן, ועל מה תחושתו מבוססת. וזו היתה כל גדלותו של הרצל: הוא הכיר בעובדות, אף על פי שלא היה לאל ידו להסביר אותן, והוא לא סילף את המציאות, כדי שיהיה לה פשר. ועל כורחו נאלץ להכיר בעובדות, שהרי הן ניכרות בסבל היהודי ובתחושת הניכור שבין היהודים ובין הגויים. וכך הוא הבין מדעתו את מה שהקב"ה כבר כתב בתורתו על עמו: בגויים ההם לא ירגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלו, עד שלא יצא מארצות הנכר וישוב לארץ מולדתו.

נמצא, שהרצל ביטא את הפלא של הקיום היהודי לא פחות מכל היהודים הנאמנים לתורה. שהרי יהדותם של אלה היא תוצאה טבעית של אמונתם בהבטחת ה'; ואילו יהדותו של הרצל היא תוצאה ניסית ישירה של עצם הבטחת ה'. והעובדה, שהרצל לא הבין את הדבר הזה איננה עושה את בשורתו ליהודית פחות, אלא רק לניסית יותר - ודווקא משום כך ליהודית יותר.

לפי זה שוב אין להתפלא על שהמוני יהודים הלכו שבי אחרי בשורתו של הרצל. כולם ידעו שהם יהודים, אך לא ידעו במה הם יהודים. הרצל פתר להם את החידה: הם יהודים, משום שהם חשים, שארץ ישראל היא מולדתם. האמת הגדולה הזאת הציתה את ליבותיהם, והם הלכו אחריה מוקסמים. אכן כולם הרגישו, שארץ ישראל היא מולדתם - אף על פי שלא ידעו כלל, על שום מה הם מרגישים כן, ומה קושר אותם אל הארץ הזאת. אולם חוסר היכולת להסביר את התחושה לא היה יכול לבטל את התחושה. ולפיכך במסירות נפש הלכו ויישבו את חורבות ארצם, בנו בה בתים ונטעו בה כרמים וחירפו את נפשם על הגנתה מפני צר ואויב - כדרכו של כל עם היושב בארץ מולדתו. ורק משום שבשורתו של הרצל היתה אמת לאמיתה היא הצליחה לחולל את הפלא הזה.

המעין, ניסן תשנ"ז

הרב יעקב שכטר

כבוד לישראל בחותם דתי³⁹

כאשר המתבוללים שחשבו את עצמם כאנגלים או כצרפתים, או כגרמנים, בני דת משה, הבטיחו לו תמיכה כספית בתנאי שלא יעשה פירסום מופרז לאידיאולוגיה שלו, הגיב בדברי ישעיהו "על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך מבשרת ירושלם הרימי אל תיראי", והוא הוא שהוציא את הבעיה היהודית מרשות היחיד של העם היהודי לרשות הרבים של העולם המדיני הרחב. היה טבוע בו חותם דתי -

³⁹מתוך נאום בבית הכנסת "ישורון" ירושלים, בש"ק פרשת אחרי-מות-קדושים (תש"כ) - ליום הולדתו המאה של ד"ר הרצל.

במובן מיסתורי ופיוטי, ומהרגשה טבעית זו נבעה הכרזתו המפורסמת כי "שיבה אל היהדות קודמת לשיבה לארץ ישראל".

הוא התייחס בכבוד לשומרי מסורת, ונזהר מלפגוע ברגשותיהם, וכאשר נתעוררה השאלה על דבר הצורך ב"היתר עיסקא" בתיקון מהר"ם ז"ל, באנגלו פלסטיין באנק, הביע את צערו על כך שלא הודיעו לו חבריו על צורך זה. מובנים איפוא יחסי החיבה ורגשי ההוקרה שרחש לו הרב שמואל מוהליבר ז"ל, כפי שאנו קוראים באחד ממכתביו אל מנחם אוסישקין ז"ל, בשנת תרנ"ו, שנה אחת לפני כינוס הקונגרס הראשון:

"הנני מחבק אותו (ד"ר הרצל) מרחוק על פעולותיו הגדולות, אקוה כי הוא ורעיו לא ינומו ולא ישקוטו עד אשר ירימו כבוד ישראל בגוים לישב שאנן על נחלתו והשם אלקי ישראל יהי' בעזרו".

דברים לדור, הוצאת המחבר, ירושלים 1966. המחבר שימש כרב בבבלפסט ומנצ'סטר.

פרופ' יוסף קלויזנר

בהתחדש עם

כשאני זוכר את חיבת-ציון ואני משווה את הרוח של אותם הימים - הרוח של שלושת ימי הקונגרס ושל הימים שבאו אחריהם - אין שום השוואה ביניהם. לא שהרעיונות היו גדולים יותר, אבל לא היתה בהם אותה הרוח. זכורני איך חובבי-ציון נבהלו מפני העזה גדולה זו. השגתם היתה של 100,000 רובל לשנה (10,000 לירות) זו היתה ההשגה העליונה, יותר מזה לא השיגו, על יותר לא חשבו. אבל מה היתה ההשגה של החבורה הגדולה הזאת ושל אותו זמן? - ננהל מו"מ עם תורכיה. אם השולטן התורכי יסכים - אנו נייסד יותר מושבות. זכורני - בא אלי פעם צעיר אחד ואמר לי: שמעתי ממזכרת משה בשורה טובה; בגדרה בנו שני בתים. על שני בתים אלה שלחו חוזר מיוחד. היתה זאת גאולת ישראל, היהדות נגאלה מפני שנבנו שני בתים בגדרה. אלה היו ההשגות. והנה בא הרצל ואמר: כך אומה אינה נבנית, כך מדינה אינה מתייסדת, פתאום פרש נשר גדול את כנפיו והיתה רוח אחרת מסביב. יש ביטוי נפלא באיוב שאין לחקות אותו: "כמו רוח עברה ותטהרם". רוח חדשה טיהרה את הכל, הגדילה את הכל. מאות ואלפים צעירים שבאופן אחר היו הולכים לאיבוד בשביל היהדות, שהיו הולכים אל מפלגות ואומות זרות ועובדים בשבילם, חזרו אל היהדות, חזרו אל ציון, אל א"י. על ידי מה? על ידי הסיסמה הגדולה, על ידי הרוח הגדולה, על ידי הדברים הקטנים, שהרצל הבין אותם: דגל, שקל, ועד פועל גדול, הסתדרות ציונית. כל זה שינה את הכל מעיקרו.

ספר הקונגרס, הקונגרס בעיני משתתפיו עמ' 225-226

הרב ד"ר יעקב הרצוג

הרצל ובני דורו: דו-שיח פרדוקסלי

הרצל הגיע למושג של ציונות מדינית בניסיון למוצא ראציונלי לדילמה של הקיום היהודי כפי שנראה לו באירופה בסוף המאה שעברה. הוא כפר בתקיפותו של תהליך האמנציפציה, והוא דיבר וכתב על כך, שהעם היהודי יגיע למעמד נורמלי בקרב אומות העולם. אך לגבי ההמונים, שנתפסו לבשורתו והכירו במנהיגותו, לא הנורמליות היתה המטרה אלא הגאולה: הרגש והדחף שאין להגדירם, שנשארו בתומתם ובחביון נפשותיהם במרוצת הדורות.

לפיכך היה דו-השיח של הרצל עמהם בלתי מאוזן. הוא דיבר על שיחרור, עצמאות ומעמד נורמלי במונחים של המליצה המדינית המקובלת. הם ענו לו במונחים של נבואת-נצח, אמונת-עולם וייעוד היסטורי. באחדות שהתפתחה מתוך דו-השיח הזה - דו-שיח שמעולם לא נהגה במלים ולא הועלה על הנייר אך מובלע היה בעצם קבלתו של הרצל על-ידי המוני אחיו - רותק החיבור בין התקופה היוצאת לתקופה הבאה. הרצל הוא אשר קיבל את התיזה של ההמונים. בהקשר זה גושר פער-הזמן - פער של קרוב לאלפיים שנה - בין מלכות ישראל השנייה והשלישית. חזר ונתאשר הטבע הנצחי של החוויה והחזון; האחדות המחודשת היתה רק אישור להתמד ולשותפות-גורל שנגזרו וצוו למן שחר ההיסטוריה. שילוב זה של שתי התקופות הוא מטבע ההרמוניה של ההמשכיות ביניהן.

דבר זה יש לו נגיעה לא רק לניתוח ההיסטורי. הוא נוגע בעצם השורשים של עוד דו-שיח שבין ישראל המתחדשת לאומות העולם. אלה הכופרים מבחינה מוסרית בתוקפה של המלכות השלישית כהליך היסטורי, אלה המבקשים לפגוע בחיותו של הקשר בין אמונה, עם וארץ, הללו מבקשים בראש-וראשונה להפריד בין התקופות ולשלול מהן את צד ההמשכיות.

הרצל התדפק על שערי הגורל היהודי. המוני היהודים, שהיו שומרי השערים, פתחו אותם לפניו לרווחה. אכן הוא חש אינסטינקטיבית שעתידים הם לפתוח לו. במכתבו אל הברון הירש ב-1895, זמן קצר לאחר שניצת בו חזונו, הוא כותב: "למען המהירות רציתי לרכוש אותך, הברון הירש, כמו גם את הכוח הידוע. אבל אתה נועדת להיות רק הכוח שבו הייתי מתחיל. בסופו של דבר, ועל הכל, ישנם ההמונים היהודים, שאליהם אפנה כדי למצוא את הדרך".

זוכר אני איך סיפר סבי זכרונו-לברכה על המראה שחזה בו כאשר הריעו יהודי וילנה להרצל. היה הדבר ב-1903. בדרך שובו מפטרבורג לווילנה. רבבות יהודים קידמו את פניו, ובראשם הרבנים שלהם וספרי-תורה בידיהם. איזו פגישה! וילנה, משכן דיני היהדות, מחשבת ההלכה ומנהגיה; רבניה של זו, יורשיו של הגאון מווילנה, מכירים ביהודי מן המערב, עיתונאי מווילנה, אדם הספוג תרבות אירופית-מערבית. היה זה פרדוקס רק בעיני אלה שאינם יודעים את הנימה המרכזית של אחדות יהודית ואת צפונות הגורל היהודי. בפגישה ההיא רואים אנו את החיבור שרותק על-דרך הסמל בין שתי התקופות.

עם לבדד ישכון, ספריית מעריב 1975, ירושלים,
עמ' 123-128; המדינה בהגות היהודית, עמ' 99-104

פרופ' שמואל אלמוג

הרצל והכבוד היהודי

הרצל, שפתח בצרת היהודים ושדחף את הציונות למציאת פתרונות מדיניים, היה בעצמו שותף לנקודת-המוצא של שיקום הכבוד היהודי. עצם המיפנה מרעיון ההמרה ההמונית (שהגה לפי עדותו ב-1893 בערך) אל מדינת היהודים היה מושפע כנראה גם מחשש שהמרת הדת "תיראה כפחדנות או כשאפתנות". משמע, אין ההמרה רצויה, כי היא כרוכה באובדן הכבוד, לפחות למראית-עין.

בדומה לחוויה שעברה על הרצל, היתה אף השפעתו שלו על אנשים אחרים, שהתרחקו מן היהדות וזכו, הודות לו, למצוא אובייקט להזדהות חדשה. מעיד על כך מכס נורדאו, זמן קצר לאחר המעשה בפרשים היהודים בארץ-ישראל, בפני סטודנטים יהודים, שהוא רואה בהם עצמם דוגמה ליהודים החדשים: "הודות לידידי

היקר, מנהיגנו הרצל, שבאישיותו התקרבה אלי האידיאה הציונית בהתגלמותה השלימה, הכרתי יהדות אחרת, שממנה שאבתי את השלמתי עם עצמי ועם גזעיי".

בתוך סוגיית הכבוד היהודי יש ערך מיוחד להשוואה עם עמים אחרים ועם התנועות הלאומיות שלהם. לעבר יש תפקיד ספציפי בטיעון המקובל על התנועות הלאומיות. מאז אביב העמים היה מקובל להבחין בין אומות היסטוריות לבין אומות בלתי-היסטוריות, בהנחה שראויים לעצמאות רק עמים אשר איבדו את עצמאותם, כמו היוונים או הפולנים. כנגד זה הביאו האומות המכוננות בלתי-היסטוריות, כגון הסלובקים או הסרבים, ראיות לכך שיש גם להם ישות לאומית בעלת שורשים היסטוריים. היהודים נקלעו תכופות לתוך סבך הניגודים בין התנועות הלאומיות השונות, במיוחד באוסטריה-הונגריה ולמדו אגב כך פרק בהתארגנות לאומית ובחיפוש אחרי לגיטימציה היסטורית.

העבר איננו, איפוא, רק מקור לסיפוק יצר הכבוד, כי-אם גם בסיס להוכחת הטיעון הלאומי כלפי חוץ. היהודים מסתכלים על סביבותיהם ומגלים שאינם נופלים מעמים אחרים, הטוענים מצדם להכרה בלאומיותם. מומנט זה אופייני לרקע האוסטרו-הונגרי ומוצא ביטוי מיוחד בדבריהם של ציונים בגליציה. לדוגמה: אחד מראשי התומכים בהרצל, שאול רפאל לנדא, תושב וינה שמוצאו מקרקוב, כתב בשנת הופעתה של מדינת היהודים: "עמים קטנים מאתנו, עמים שהיו חצאי-פראים, בלא תרבות ובלא ציביליזציה, כמו למשל הסרבים והבולגרים, היו במשך מאות בשנים תחת כיבוש זר ופתאום התנערו ונעשו עצמאיים ואנו לא נהיה מסוגלים לעשות זאת?"

אחד מן האחים מרמורק הארכיטקט אוסקר, נתבקש על-ידי הרצל לפתח רעיונות לבנייה בארץ-ישראל. הוא כותב ביוזמת הרצל מאמר על בניית בית-המקדש וקובע אגב כך, שהמאה ה-י"ט היא "המאה של תחיית העמים", בהזכירו את הגרמנים, האיטלקים, הרומנים, הסרבים, הבולגרים והיוונים, שזכו לעצמאות, ואת הארמנים הנאבקים עליה עדיין. אף הוא שואל: "האם היהודים נחותים מעמים אלה מבחינה מספרית ורוחנית?" הרצל אינו אומר די בשאלה הריטורית. לגבי דידו נעלה מכל ספק, שהיהודים הם עם מפותח ותרבותי, העולה על היוונים, הרומנים, הסרבים והבולגרים - "רועים דלים וציידיים, שהפכו למייסדי מדינות". הרצל מחזיר את הדין בבהירות לנקודת-המוצא שלו, באומרו: "אפס לנו לא היה עד עכשיו ביטחון-עצמי. ביום שנאמין בעצמנו, תסתיים הצרה המוסרית שלנו".

ציונות והיסטוריה, הוצאת מאגנס ירושלים, תשמ"ב עמ' 22-25

פרופ' שלמה אבינרי

הפריצה אל דעת הקהל

הרצל היה הראשון שפרץ את מחסום דעת הקהל, היהודית והעולמית, והפך את עניין הפתרון הלאומי לשאלת היהודים...

לעניינה של דעת הקהל העולמית. מתופעת שוליים של חיי היהודים בפאתי תחום המושב העמיד הרצל את הפתרון הציוני על מפת העולם.

במפעל זה של הפריצה אל דעת הקהל עמד הרצל כמעט יחיד ובודד. מה שעמד לו להרצל במפעל זה היתה עובדה ביוגרפית פשוטה, שהזניקה אותו למרכז של דעת הקהל: היותו עיתונאי מבריק וקולח, תאב-פרסומת ואמון על מלאכת יחסי-ציבור.

משעה שהגיע הרצל למסקנתו בדבר הצורך בפתרון מדיני-לאומי לשאלת היהודית, הכיר כי מאמציו של עם חלש ומדוכא יוכתרו בהצלחה רק אם יבאו ישירות, ללא מתווך, במצח נחושה, אל פיסגות הצמרת של עוצמות השלטון והממון העולמיים. הוא- תיאודור הרצל, עיתונאי מפורסם אך חסר- פרוטה - הוא ינהל משא-ומתן עם השולטן על השגת צ'ארטר לארץ-ישראל; הוא, היהודי הרחוק ממסורת ישראל, ימצא מסילות ללב האפיפיור; הוא, שקולמוסו הוא נשקו היחיד, ישכנע את הקיסר, את ממשלת בריטניה, את שר הפנים של רוסיה הצארית, את כל גדולי עולם.

מאז הופעתו המטיאורית של הרצל, השתנתה לבלי-הכר דמותה של הציונות. לא רק שנוסד ארגון, שבסופו של דבר היה בתחילת דרכו חלש ועני ממעש וסייע אך בקושי להתיישבות המעשית בארץ-ישראל, אלא שהציונות פרצה מקרן זוית אל אור הזרקורים.

נצמצם עצמנו בהערכת דמותה של החברה היהודית המתוקנת המוצעת על-ידי הרצל בשני ספריו הפרוגרמטיים - מדינת היהודים (1896) ואלטנוילנד (1902). לפי צורתם, שונים ספרים אלו זה מזה תכלית שינוי: החיבור מדינת היהודים כתוב כתזכיר משפטי, דווקני ודקדקני, ואילו אלטנוילנד הוא רומן אוטופי, חלק מכוח המשיכה של הסיפור הוא התיאור החי והרוטט של חידוש יישובה של ארץ-ישראל - לא עוד ספקות באשר למיקומה של המולדת החדשה, אלא השתכנעות כי תחיותו של עם ישראל תיתכן רק בארצו הישנה-חדשה.

עם זאת, ישנו היבט עיקרי שהוא משותף לשני חיבורים אלה, כבר במדינת היהודים מובהר כי הקרקע תהיה לאומית ורק תוחכר לעולים ולמתיישבים; ובאלטנוילנד מפתח הרצל את הרעיון כי חוקי שנת היובל המסורתיים יחודשו בארגון דמות הבעלות על הקרקע בארץ-ישראל ולא ייווצר קניין קרקעי פרטי לצמיתות בארץ - הסדר שנתקבל ברבות הימים עם הקמת הקרן- הקיימת-לישראל.

הרעיון הציוני לגונוני, עם עובד, 1991, עמ' 105-112

נחום סוקולוב

פנימיותו

הוא היה איש טוב ומיטיב, חונן נדבן ומשפיע וצדיק גמור מטבעו... הוא הכניס את הטוב לתוך ציוניותו, לתוך נקודת המרכז של שאיפותיו.

יכול הייתי לספר אלפי דברים על אודות קרבנותיו, נדבותיו ועזרתו, יום יום, לבני אדם שוחר עצתו ומבקשי ישעו, שעשוהו כנאד לדמעותיהם, וכמפוח לקלוט את אנחותיהם. הרבים, אשר הושבו ריקם מפני ההכרח. לא ידעו כמה נענה ונדכא היה הנדבן, אחרי שמצצו את לשד כוחו, וגזלו את זמנו, וחנו עליו, וגזלו את מנוחתו, שהיתה נחוצה לו לעבודתו המדינית והספרותית.

הרצל היה מריק את כל כיסו, ומסיר את טבעתו מעל ידו, ומוסר אותו לעני שהפציר בו, וכשבא אחר כך עני אחר כבר לא היה בידו מאומה לתת לעני החדש. הוא בזבז את כוחו ואת הונו בלי כל חשבון.

המנוח ד"ר ליאופולד כהן ומר וולפסון, זכרונם לברכה, ואני, השפענו הרבה על הרצל, שיקרא וישוב ויקרא את התנ"ך; והוא קרא ושנה, ואילו לא קיפדה מחלה כבדה את פתיל חייו, בטוח אני שהיה נכנס לפני ולפנים לתוך היהדות; אבל היום היה קצר, וממה שקרא לא נדבקו אלא החלקים האנושיים, ולא הריטואליים

הפרטיים. טבעו היה טבע דתי בכל עומקו, במובן המסתורי והפיוטי; אבל את הדינים לא ידע ולא הבין. היה לו כבוד גדול ל"קדושים אשר בארץ המה"; אבל לא הבין את האורתודוכסיה של הדינים, ועוד פחות מזה את האפיקורסות המשכילית שכנגדה. פעם אחת, אחרי קריאה מרובה בתנ"ך, אמר לד"ר ליאופולד כהן:

"זאת היא התמדת הקיבוץ, שהיהודים נעזרים ונבנים קצתם מקצתם, ומה שחלק אחד הוא קצר-ידיים מהשיגו, החלק השני עוזר לו, ועל כן החלש יאמר 'גיבור אני'. במידה זו של אחווה שלמה בין בני האומה תלויות כל המצוות, כמו צדקה וגמילות חסדים וההלוואה לעני בשעת דחק, ושלא לנגוש אותו, ושלא נעבוד בו בפרך, ושלא נעמוד על דם רענו, ומזה 'אלמנה ויתום לא תענון', 'ואהבתם את הגר', 'ואהבת לרעך כמוך'. ועל כן נכון הדבר שאמרו חכמים, שבני אברהם יצחק ויעקב היו ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים. לא אמרו: יהודים, בעלמא, אלא בני אברהם, יצחק ויעקב, לרמוז, שהמידות הטובות הללו הן נטועות בטבע גזעם, בין משקיבלו את התורה, בין קודם שקיבלוה, הם מצויינים במידות האלה בתור גזע-קודש, מפותח יותר בתרבות מידתית".

זוהי ה"תורה" האחת, שנודעה לי כהערתו של הרצל מתוך קריאתו בתנ"ך – לא שמעתיה מפיו, אלא מפי הד"ר כהן ומפי כתבו. אבל דיברתי אתו הרבה פעמים, וביארתי לו את ענייני דתנו. הוא הבין את הדברים האלוהיים הנשגבים, גם הבין תכלית הבנה את המצוות שבין אדם לחברו, ואת החגים הלאומיים-היסטוריים. אבל את המצוות המעשיות לא הבין, אלא התייחס בכבוד לשומרים אותן, ולא רצה לפגוע בהרגשתם.

הצופה לבית ישראל, הספרייה הציונית, ערך: ג' קרסל, ירושלים תשכ"א, עמ' 435-438

מנחם בגין

זיכרון להרצל

לפני חמישים שנה הופיע האיש ובידו הדבר הפשוט ביותר והגדול ביותר: דגל - דגל חופש. בעזרת הדגל הזה, שנשאהו ברמה כל עוד רוח באפיו, עשה הרצל במשך שבע שנים בלבד מהפכה - את אחת המהפכות הגדולות בדברי ימי האנושות. הוא הפך קהל אביונים לעם והעלהו - אחרי שבעים דורות של נדודים ושחיתות - על הדרך ההיסטורית ממצרים העולמית לציון היחידה.

מדי זוכרנו את האיש שהוציאנו מן העבדות הרוחנית לחירות נפשית הקודמת לחירות מדינית, מדי זוכרנו את בדידותו ואת ייסוריו, ואת אמונתו ואת אהבתו ואת פעלו - הננו שואבים אמונה וביטחון בצדקת הדרך - דרך המלחמה והייסורים - שעליה עלינו ובניצחון הרעיון, שלו הקדשנו את חיינו. כי מה בידינו? - דגל. ומה בליבנו - רעיון. ומה בדמנו? - אהבת העם ואהבת המולדת אבל - את זאת לימדנו הרצל - באלה משנים את דרכי ההיסטוריה; באלה עושים מהפכות; באלה מנצחים מעטים את הרבים.

שידור מיום ד, כא תמוז התש"ז (9.7.47) ב"קול ציון הלוחמת"

הרצל וז'בוטינסקי⁴⁰

בחודש תמוז הלכו לעולמם תיאודור הרצל⁴¹ וז'בוטינסקי⁴², ובחודש אב מבכה העם את חורבנו ההיסטורי - מקור כל אסונותיו בדרך חייו הארוכה.

⁴⁰ כרוז אצ"ל אל העם (1944)

אין אנו מיסטיים. בקרבת הזמן שבין ימי האבל הללו אין אנו רואים יותר ממה שיש בה: מקרה, אולם התקופה שלנו, תקופת החורבן החדש, הופכת את המקרה הגורלי לסמל. כי גם להרצל וגם לז'בוטינסקי היתה בעצם תעודה אחת, הם נשלחו כדי להציל את עם ישראל. הם הופיעו כדי להציל מכיליון פיזי את דורם, אשר הועמד על סף הכיליון, עקב מסיבות שהיו ברורות ונהירות להם ונשארו נסתרות לעיני הדור עצמו. הם באו ערב החורבן ובהרגישם בכל נימי נשמתם את שליחותם ואחריותם ההיסטורית, ניסו להקים גשר על פני התהום, ולהוליך בו את הנידונים, על מנת להעבירם לעבר השני, לחוף-מבטחים...

אבל שניהם נעלמו לפני חודש אב. לא הספיקו. לא השלימו. דורם היה מוכה בסנוורים, חולה בשליות, עיוורון הנידונים קירב את קיצם ומותם, קירב את קץ הנידונים...

תעודה אחת וגם גודל משותף היו לשניהם, זוהי תעודתו וגורלו של ד"ר שטוקמן⁴³. הזוכרים אתם את הדרמה הידועה של איבסן? באחת העיירות הצפוניות מתגלים מי-מרפא. המוני חולים נוהרים אליהם, על מנת למצוא ריפוי לחולים. העיירה נהנית ממקור הכנסה חדש, ומתעשרת, אולם פתאום קורה אסון: אחד הרופאים המקומיים, ד"ר שטוקמן, מגלה כי בתוך המים ה"מצילים" ישנו רעל, ולא בלבד שלא יביאו ריפוי לחולים אלא יסכנו את חייהם. הרופא הצעיר מחליט לפרסם מיד את תגליתו, על מנת להזהיר את האזרחים ולהציל את חייהם. אבל לתמהונו הרב הוא נתקל בהתנגדות מצד נכבדי העיר וראשיה. איך תפרסם את תגליתך? הרי ייסתם מקור ההכנסה של עיירתנו, הרי תמיט אסון על האוכלוסייה המקומית, על בני עירך! אלו היו הטענות של ה"ריאליסטים", שדאגו לשלום העיר ולהתפתחותה. אולם ד"ר שטוקמן אינו נכנע. הוא מרגיש, כי אסור לו לשתוק ואסור לו לוותר: יש לו שליחות. ומן היום בו גילה את האמת, שומה עליו להילחם עליה אף אם יהיה אחד נגד כולם. הוא נלחם, אבל גם אבות העיר אינם מוותרים והם, כמובן, חזקים ממנו. לרשותם עומדת הביורוקרטיה המקומית, העיתונות וההסתה. נואמים וסופרים מכריזים כי ד"ר שטוקמן הוא "אויב העם"...

הרצל בזמנו וגם ז'בוטינסקי בתקופתו הרגישו כי ה"בארות" שלנו מלאות רעל אף על פי שהן נותנות "פרנסה" ועושר, אם בגולה ואם במולדת, ומן היום בו גילו את האמת, לא מצאו מנוחה לנפשם. הם נישאו - אם אפשר להגיד כך - על כנפי תעודתם ונלחמו - יחידים וגלמודים - נגד נכבדי העם וראשיו, אשר ניסו להסתיר את האמת ואשר לרשותם עמדה תמיד הביורוקרטיה, העיתונות וההסתה; "אויב העם" - מילים אלה שמע הרצל לא פעם מבני דורו ואת ז'בוטינסקי הן ליוו בכלל - החל מימי הגדודים ועד לימי ה"אבקואציה"⁴⁴ ועד בכלל...

הרצל יצר את הציונות ואת המדיניות הציונית. ז'בוטינסקי חידש את שתיהן, מתוך מלחמה מתמדת נגד מסלפים ותבוסתנים. זו היא זכותו ההיסטורית של ז'בוטינסקי, והכתר של יורש הרצל העטיר בצדק את ראשו. אבל פעולת חייו אינה מסתיימת בחידוש הציונות המדינית ובהתאמת דרכיה לתקופה חדשה, תקופת המנדט הבריטי,

⁴¹ י באייר תר"כ (2 במאי 1860) - כ בתמוז תרס"ד (3 ביולי 1904).

⁴² יב בחשוון תרמ"א (9 באוקטובר 1880) - כט בתמוז ת"ש (4 באוגוסט 1940).

⁴³ גיבור המחזה "אויב העם" שכתב המחזאי הנורבגי יוהן איבסן (1828-1906).

⁴⁴ "אבקואציה" (תרגום מילולי: פינוי, הרקה) היה שמה של תוכנית ז'בוטינסקי, במחצית שנות השלושים, להעברה מיידית של מאות אלפי יהודים ובהם "של כל דלת ישראל, של סופרינו הגדולים, של סופרינו הכשרוניים ושל כל אנשי עמך, הפשוטים" אל ארץ-ישראל בעזרת המדינות שבהן שכנו אז היהודים, ובעיקר פולין. רצוננו להציל את האוכלוסייה שלנו מן הלבנה המתקרבת" הסביר ז'בוטינסקי את תוכניתו (ראה נאומים [1927, 1940], עמ' 197-212). בשל תוכניהו הותקף ז'בוטינסקי בחמת זעם לא רק ע"י השמאל הלא ציוני אלא גם ע"י נופים יהודיים וציוניים.

העלייה, הבניין וה"מאורעות"⁴⁵. יוצר הגדודים העבריים מילא תפקיד נוסף בהיסטוריה העברית: הוא חינך והקים דור של לוחמים עבריים. אמנם גם הרצל השפיע ומוסיף להשפיע על הנוער העברי, וליבנו מתמלא אהבה עמוקה, בקוראנו את יומנו ובזוכרנו את פרשת העפלתו של איש זה, אשר חזר לעמו והחזיר לו את התקוה הגדולה... כן, הרצל עדיין משפיע עלינו ברעיונותיו, בנשמתו האצילה, באופיו המלכותי, כי הרי אלמוות הוא האיש... אבל זהו ההבדל בין שני שליחי האומה ואין לשכוח אותו: הרצל השפיע על הנוער העברי, ז'בוטינסקי חינך באופן ישיר "דור לוחמים וגיבורים". "אלט נויילנד"⁴⁶ - מול "שמשון"⁴⁷; "המנורה" מול "אויפן פריפעטשאק"⁴⁸.

תודה לישראל מידד ממכון מורשת בגין שהפנני למקורות הנ"ל.

עם אחד אנחנו

את הפרוטוקולים של הקונגרסים הציוניים, החל מן הראשון שבהם, קראתי בימי נעורי. נפעמתי. אלה היו מעשי בראשית. הרצל יצר יש מאין. נורדאו הרעיד לבבות, בתארו את "צרת היהודים", כלומר, את סבלם של בני עמנו בתפוצות הגולה, אשר עליה ייסד הרצל את השאיפה לגאולה, לשיבה לארץ-ישראל. יש להשתמש במילים פשוטות, אמר הרצל בקונגרס הראשון, כי עניין גדול אינו סובל אלא מילים פשוטות. כך הוא תיאר גם את סבלו של העם וגם את אמונתו בציון.

נורדאו העלה את החלום של "יהדות השרירים", היהדות המחודשת, היודעת להגן על כבודה ועל חייה. תמימה היתה האמונה של הראשונים. לא היו להם שום ספיקות. הם באו לקונגרסים הציוניים כאל פרלמנט של העם היהודי, קיבלו על עצמם דרכי ויכוח פרלמנטרי כאילו היה טבעי ומקובל, בחייהם של יוצאי גיטאות, נרדפים ומושפלים. כל מי שיקרא עתה, עשרות שנים לאחר המאורעות, את הנאומים והקריאות, ירגיש בוודאי אף הוא את מעשה ההתחדשות שהיה טמון בהתכנסויות בין-לאומיות יהודיות אלו.

...בדרך זו הלכו האבות המייסדים בהופיעם בפני העולם כולו בראש מורם - אומה אנחנו.

ואיך הרצל הוסיף: "עם אחד אנחנו". אלה היו החידושים, זאת היתה מלחמה בתורת ההתבוללות, בהשלמה עם הגורל. הסבל גבר והלך, אך עמו גם האמונה. דבר ראש הממשלה, מתוך מבוא לספר הקונגרס הציוני הראשון, תשל"ח.

חגי בן ארצי

השיבה אל היהדות

⁴⁵ בשם "מאורעות" (או "פרעות") נקראו המלחמות שערכו ערביי ארץ-ישראל (כיום הם נקראים "פלשתינים") ביהודי ארץ-ישראל אחת לזמן מה: ב-1920, ב-1921, ב-1929, ובשנים 1936-1939.

⁴⁶ רומאן ארץ-ישראלי פרי עטו של הרצל. ראה אור בשנת 1902. נחום סוקולוב תירגם את הרומאן לעברית וקראו "תל-אביב", (יחזקאל ג, טו), ומכאן שם העיר העברית החדשה שנוסדה מצפון ליפו.

⁴⁷ רומאן תנ"כי שפירסם ז'בוטינסקי. לעברית תורגם פעמיים: תחילה בידי ברוך קרוא (קרופניק) ואח"כ בידי יצחק נאדל (אורן).

⁴⁸ השם באידיש של המאמר "על האח (האל"ף כ"ת החדש)" שראה אור ב-1931 ובו קובע ז'בוטינסקי "שמכל התנאים להתחדשות מדינית, הידיעה לירות, היא לצערנו התנאי החשוב ביותר" וקורא לבני הנוער: "צעירים, למדו לירות"!

מלאת מאה שנה לפטירתו של ד"ר בנימין זאב הרצל, הוא הזדמנות להפריך את הפרשנות כאילו דגל חוזה המדינה בהפרדת הדת מהמדינה. כתביו מלמדים את ההיפך.

במרכז נאומו של הרצל בקונגרס הציוני הראשון, עמדה ההכרזה: "אנו הבנים השבים הביתה". שיבה זו הוסברה על ידי הרצל: "הציונות היא שיבה אל היהדות עוד לפני השיבה אל ארץ היהודים". הרצל מסביר שהציונות לא באה ליצור עם חדש וגם לא להעלות רעיונות חדשים, אלא להגשים חלום ישן של עם עתיק, לשוב למולדתו ולבנות בה מחדש את חייו על בסיס תרבותו המקורית.

את מבחנה העליון של הציונות רואה הרצל ביכולתה "ליצור קשר הדוק בין היסודות המודרניים ביותר של היהדות עם השמרניים ביותר". כלומר, לא משהו חדש ומנותק אלא בניין שיש בו המשכיות ורציפות. גם בספרו 'מדינת היהודים' מדגיש הרצל את מקומה של היהדות ואת תפקידם של הרבנים בהתפתחותה של התנועה הציונית ובעיצובה של מדינת היהודים: "כל אגודה ציונית תתלכד מסביב לרב. כמספר הרבנים כן מספר האגודות הציוניות. הרבנים יהיו הראשונים שיבינו את הרעיון הציוני וילהיבו בשמו את קהילותיהם" (עמ' 56).

תפיסתו את הרבנים כמרכז הכובד של המהלך הציוני נובעת מהשקפתו הכוללת של הרצל על העם היהודי. שוב ושוב הוא חוזר על המשפט: "אנו מזהים את עצמנו כמשתייכים יחד רק לפי אמונת אבותינו" (שם, עמ' 77). כלומר, רק האמונה היהודית והנגזרת הדתית שלה הן שמגדירות את העם היהודי כעם ומזכות אותו בזכות להקים מדינה לאומית. המסקנה המתבקשת מתפיסה זו היא שגם במדינת היהודים על הדת לעמוד במרכז ההווה הלאומית. ואכן, כשהרצל מתאר את היישובים החדשים שיוקמו בארץ-ישראל על ידי ההסתדרות הציונית, הוא מתאר מבנה קהילתי, שבמרכזו בית הכנסת, וסביבו בתי הספר וגני הילדים, שישאבו ממנו את השראתם (שם, עמ' 36).

תפקידם של הרבנים אליבא דהרצל הוא כה חשוב ומרכזי, שמתבקשת השאלה: "ובכן, האם תהיה לנו לבסוף תיאוקרטיה?" (שם, עמ' 77). תיאוקרטיה היא, כידוע, שלטון של כוהני דת שאינם נבחרים בדרך דמוקרטית. ומשיב הרצל, תומך ידוע של משטר רפובליקני-דמוקרטי אשר נבחר על ידי העם: "האמונה אכן מלכדת אותנו, אך לא ניתן למגמות התיאוקרטיות של אנשי הדת להרים ראש" (שם). התנגדותו למגמות תיאוקרטיות אין פירושה, כמובן, שלילת תפקידם החשוב של הרבנים, שאינם פחות חשוב מזה של אנשי הצבא והביטחון: "הרבנים וקציני הצבא יכולים מאוד, כדרוש וכראוי לתפקידיהם הנכבדים. אך כשם שנחזיק את צבא הקבע במחנות צבאיים (ולא ניתן להם להשתלט על המדינה וליצור משטר צבאי לא-דמוקרטי), כך נחזיק את הרבנים בבתי הכנסת (ולא ניתן להם ליצור משטר תיאוקרטי שאיננו דמוקרטי)" (שם).

מתברר אפוא שהציטוט המפורסם המובא בשמו של הרצל, כאילו דגל בהפרדת הדת מהמדינה - מוצא מהקשרו. בניגוד למודל המערבי, שרואה את הדת כעניינו של הפרט, חוזר הרצל ומדגיש את תפקידה הלאומי של הדת היהודית. ללא "אמונת אבותינו" אנחנו איננו עם. התנגדותו ממוקדת מול משטר בלתי דמוקרטי, בין אם הוא מבוסס על מימסד רבני ובין אם הוא מבוסס על מימסד צבאי (ואפשר גם להמשיך: ובין אם הוא מבוסס על מימסד משפטי).

המשותף להרצל ולכל אבות הציונות האחרים: ברל כצנלסון, זאב ז'בוטינסקי, דוד בן-גוריון - הוא ראיית התרבות היהודית, שבמרכזה התנ"ך, כיסוד החיים הלאומיים וכתנאי לקיומה ולהתפתחותה של המדינה היהודית. יתרונו של הרצל היה בכך שהוא דיבר לא רק על "תרבות" אלא בעיקר על "אמונת אבותינו".

הרב ישעיה שטיינברגר הרצל והזוית הדתית תורנית

חוזה המדינה הציע ביומניו את הפיתרון ל"בעיה היהודית", כחמש שנים לפני כתיבת "מדינת היהודים", באמצעות התנצרות המונית. לכאורה לדעת מתנגדי הציונות, זה אומר הכל על האיש וגישתו.

ואעפ"כ, טעות לעשות דימוניזציה ל"תינוק שנשבה" ש"חזר בתשובה" והמיר את התמיכה בהתבוללות, בציונות.

למרות ריחוקו מיהדות, הרצל הזדקק לרבנים והבין, לפחות ברמה המעשית, חשיבותה של הדת. הוא ביקש את עצת ד"ר זיגמן, רבה הראשי האורתודוקסי של וינה. עמד בקשרים עם הרב צדוק כהן מפריז והתארח אצל רב הממלכה המאוחדת ד"ר אדלר בלונדון. הקונגרס הציוני הראשון בבזל נעלל בנאומו של ד"ר ארתור כהן, המרא דאתרא.

הרבנים, מאידך גיסא, נחלקו בגישתם כלפי הרצל ובשורתו. רבני מערב אירופה, אורתודוקסים ורפורמים כאחד, הסתייגו בחריפות מהתגבשות הציונות המדינית. הם ראו בה איום למעמד הקהילות ולתדמית נאמנותם למולדת שהעניקה להם, כביכול, שוויון זכויות. הרבנים החרדים בגרמניה, תלמידי הרש"ר הירש, סירבו עקרונית לשתף פעולה עם חילוניים וחששו, בין היתר, מהיסחפות למשיחיות נוסח שבתאי צבי. רבני מינכן הצליחו למנוע בעד הרצל לקיים בעירם, כתוכניתו המקורית, את הקונגרס הציוני הראשון.

גם במזרח אירופה רוב החרדים התנגדו נמרצות להרצל. אבל דווקא שם נמצא מיעוט דתי, כולל גם רבנים, שהפכו לתומכיו. הסיבות לכך היו רבות. הרעיון הציוני היכה שם שורשים כבר עם תנועת "חובבי ציון" הדתית בעיקרה. הפרעות והפוגרומים, כ"סופות בנגב", חייבו פיתרון דחוף. בחבלי ארץ אלו לא זכו היהודים אפילו לאשליה של שוויון זכויות. בניגוד לאחיהם במערב, חלקם הגדול היה ממשוטי עם תמימים ועניים, שלא היה להם מה להפסיד. רבים חיו בכפרים וחלמו על נופי התנ"ך. גם האמונה בגאולה, בנסים ובבעלי מופתים - פירות התפשטות החסידות, הכשירה בעיניהם מבשר גאולה כאריזמטי מקרין הוד והדר מלכות. הרצל נתפס שם כמלך היהודים, כמשיח שיקבצם אל ארץ הקודש. התמיכה בשטח באה, למרבה האירוניה, מה"אוסט יודן" (כינוי גנאי ליהודי מזרח אירופה הנחותים בעיני אחיהם מהמערב) שאפילו המשכילים שביניהם זכו ביומני הרצל ליחס די מתנשא ומזלזל. הרצל הקוסמופוליטן, שחלם לעצב את אזרח ה"אלטנוילנד" במדינת היהודים העתידית בדמותו של היונקר הפרוסי ואת האווירה ברוח הבינלאומית של וינה וברלין - התבייש באחיו מהמזרח.

למרות זאת הרצל התרגש נוכח קבלת הפנים החמה שזכה לה במסעותיו מיהודים פשוטים אלו. בוויילנא, למשל, חשובי הרבנים ובראשם הדיין הישיש הרב שלמה כהן יצאו לקראתו בספרי תורה. (על פי "שרי המאה" של הרב מיימון). כשהמון נלהב בא להקביל פניו בתחנת רכבת בסופיה, נדמה להרצל שהוא מאתר בקהל זקן חבוש כובע פרווה המזכיר לו את סבו הדתי. יש כאן יותר ממחווה דמיונית אסוציאטיבית של כבוד כלפי שורשיו היהודים העתיקים.

גם תנועת ה"מזרחי" (ראשי תיבות וקיצור של: "המרכז הרוחני"), הציונות הדתית, נוסדה וצמחה במזרח אירופה. במערכה - כמעט ולא הייתה שורשים. הרב ריינס, מייסד המזרחי בפועל, התנגש לא אחת עם ד"ר הרצל על רקע ניכור האחרון לדת ולמייצגיה.

המשורר הגדול של הציונות כ"אתחלתא דגאולה" היה הראי"ה קוק. הוא לא השתתף בפועל עם הרצל ולא הכירו אישית, אך ראה בחוזה ולא בתנועתו לא פחות מאשר התגלמות משיח בן יוסף! ב"מספד בירושלים" (ב"מאמרי הראי"ה", מבוסס על בבלי, סוכה נב, א). אין הרב מזכיר את הרצל בשמו אך קושר לו עטרה שרק בעולם דימויים נשגב כשלו יש לה מקום. מסתבר שכוונת הרב היתה לתנועה ולתהליך כולו. (מספרים שבנו, הרצ"י קוק, החזיק על שולחנו את תמונת הרצל).

הרב סבר כנראה כעיקרון האריז"ל, המורה להתכוון בברכת "בונה ירושלים" שמשיח בן יוסף ינצח את ארמילוס הרשע בירושלים. אמנם אם ירושלים של ד"ר הרצל היא פנינה גרמנית-אירופאית בלב הלבנט - הרי שזו של הרב קוק הוא תיקון וניצחון היהדות האותנטית על כוחות רשע נוכריים.

העולם החרדי, כאמור, התייצב על כל פלגיו נגד הציונות. (בתחילה, גם הרב ריינס כינה עצמו וחוגו "חרדים"). שלושה אדמו"רים חשובים (חב"ד, מונקץ' וסאטמר) היו בין המתנגדים הקיצוניים. באשכנז לא היכה המזרחי שורשים בראשיתו. אולם בין החרדים שם התפתחו גישות רוחשות אהדה. הרב אברהם אליהו קפלן, מעילוויי ישיבת סלובודקה ותלמיד ה"סבא", שכיהן כראש בית המדרש לרבנים בברלין, נחשב להוגה חרדי חשוב. ספרו "בעקבות היראה" הוא מנכסי צאן וברזל של תורת המוסר הישיבתי. עם זאת הוא יוצא מגידרו בשבחי הרצל באחד ממאמריו (לעיל ב"דף").

המתחים האידיולוגיים, שמאמר הראא"ק (הרב אברהם אליהו קפלן) יצר, משתקפים בהערת שוליים מאלפת. הרב יונה מרצבך, מראשי ישיבת קול תורה בירושלים – מעוז חרדי מובהק, היה תלמיד הראא"ק בברלין. בספר אודותיו (מובא לעיל בדף) מצוטט מכתב הרב מרצבך לנכדו: "שאלתני על מאמרו של מו"ר (הרב קפלן). ... שגדלותו... בתורה... במוסר וירא"ש... (ויראת-שמים) כגודלו של ענק... זוכר אני את הדברים המלהיבים של הרב מפוניבז' בכנסייה הגדולה השנייה של אגודת-ישראל בווינה ב-1929: (הכוונה לרב כהנמן, לימים מייסד וראש הישיבה באותו שם בבני ברק, מעמודי התווך של עולם הישיבות (חרדי)). "שמדינת היהודים שתקום היא כמו בלון נסיון נשלח מאת ה' שמנסים בו אם יכול להתרומם למעלה".

משל בלון הניסוי שבדברי ראש ישיבת פוניבז' ותליית קולר הכישלון, על אי התרוממותו, בשומרי המצוות, דומה למטאפורה של הרעיה המתמהמהת לפתוח לדוד ולהיענות לו ב"קול דודי דופק". מסה זו נכתבה ע"י גדול תורה שהתחיל כאגודאי והפך לציוני - הגר"ד סלובייצ'יק מבוסטון. וראה גם מאמרו "על אהבת התורה וגאולת נפש הדור". בשני המקורות נוגע הגריד"ס באתגר שבמדינה יהודית ובסכנת החמצה - עבירה התלויה בעיקר בציבור התורני.

הסיבה להערכה של גדולים שהתנגדו לציונות החילונית כלפי הרצל האיש נובעת כנראה משתיים.

המעין ביומניו ובביוגרפיות אודות החוזה (ראה למשל "הרצל, במבוך הגלות" מאת א' פאוול עמ' 308) יווכח שהרצל מסר נפשו כפשוטו ובמודע למען הגשמת רעיונותיו. גם מימון חלק גדול מהמפעל בתחילה, ארגון הקונגרס, הוצאת עיתון ועוד - יצא מכיסו הפרטי! עובדה זו, יחד עם היותו לכל הפחות "מרכבה לשכינה"

(או "חמורו של משיח", תלוי בהסתכלות) במידה זו או אחרת, רוממו את דמותו אף בעיני רבנים חרדים ממתנגדיו שלא חששו לבטא רוחב אופקים ורגש.

יחד עם זאת אין להתעלם מהעובדה, שאף אחד העם ב"פרשת דרכים" הצביע עליה, שהרצל נשאר בתרבותו יהודי מתבולל נטול כל ידע ביהדות וכל גאוות יחידה לאומית. יתר על כן הערצתו לתרבות הגרמנית והצרפתית והסתייגותו, בלשון המעטה, מסגנונם אורחם וריבעם של רוב אחיו היהודים - הפכוהו בעקיפין למאמין בהרבה מטענות האנטישמיים. הניכור שבאיש כלפי סגולת ישראל התבטאו גם ביחסו לארץ ישראל, לעברית ובחינוך ילדיו.

התקיים בהרצל האיש ובזכויותיו לעומת דעותיו והשקפת הציונות החילונית תופעה של רימון שיש לטעום מתוכו ולזרוק את קליפתו. הראי"ה קוק נהג להגדיר את הנתון הקיומי של עולמנו: העץ לעולם רב ומאפיל על פירותיו ולא ישווה טעמו לשלהם עד הגאולה השלמה.

המחבר משמש כרב שכונות רמות ודניה, י-ם וכר"מ ישיבת הכותל.

אריה סטריקובסקי

תיאודור ובנימין זאב - שתי נשמותיו של הרצל

כל יהודי וההרצל שלו. יצחק גרינבוים, שר הפנים הראשון של מדינת ישראל, תיארו כחילוני גמור ואילו הרב יחיאל יעקב ויינברג וד"ר יצחק ברויאר תיארוהו כבעל נשמה דתית.

כל אחד מהם רוצה להזדהות עם המעורר הלאומי ומתארו במונחים הקרובים ללבן. הדבר המעניין הוא שלכל אחד מהם יש על מה להסתמך.

ניתן להסביר את אישיותו המורכבת של הרצל על ידי טיפולוגיה של נשמותיו. שתי נשמות היו לו להרצל, נשמות המקבילות לשמותיו. נשמת תיאודור מסמלת את שאיפותיו המקצועיות ואת תוכניותיו בתחומי הקריירה; נשמת בנימין זאב מסמלת את חלומותיו ואת ערגתו לשורשים לאומיים ודתיים. תיאודור חשוף לאמו הדומיננטית, ז'אנט⁴⁹; בנימין זאב חשוף לסבא שמעון ולסבתא רבקה, ששמרו מצוות בהקפדה, וכנראה גם לאב יעקב⁵⁰. תיאודור נמשך לביסמארק; בנימין זאב למשה. תיאודור חתום על רוב רובם של המאמרים והספרים; בנימין, או בנימין זאב, חתום על חלק מהמכתבים, ואף מרבה להזכיר בהם שם שמיים. תיאודור שולט על המודע; בנימין זאב על התת-מודע⁵¹. לפי הטיפולוגיה של הרב סולובייצ'יק⁵², תיאודור מייצג את "אדם הראשון" ובנימין זאב את "אדם השני".

המאבק בין שני ההרצלים החל בבית הספר היהודי שבו למד עד גיל 10⁵³. בנימין זאב התמרמר על שהמורה לימד את הסיפור הנפלא על יציאת מצרים באדישות ובשוויון נפש, ותיאודור, שכבר למד גרמנית, הונגרית וצרפתית ושלט בהן וקיבל שיעורים פרטיים באנגלית, באיטלקית ובנגינה בפסנתר, חש תחת עומס זה שלימוד

⁴⁹ אמנם היא הצטיינה כבעלת חסד (פנחס בלומנטל, אין זו אגדה, עם עובד, תשכ"ד, עמ' 13), וממנה ירש הרצל תכונה זו.
⁵⁰ יעקב היה מנוי על עיתונו הציוני של הרב יוסף נטונק (1813-1892), מנהיגם של חובבי ציון בהונגריה. צבי זהבי מביא שהרב היה בן-בית בבית ההרצלים (צבי זהבי, מהחתם סופר ועד הרצל, הספרייה הציונית, תשל"ב עמ' 269).

⁵¹ במכתבו לרב גידמן מיום 16 ביוני 1895: "יהדותי הייתה רחוקה ממני; נגיד: הייתה מונחת מתחת לסף הכרתי".

⁵² במסה איש האמונה, מוסד הרב קוק.

⁵³ בגיל 8 הכניסו אביו חבר ב"חברה קדישא", בטקס מרשים קראו לו בשמו והושיטו לו יד ואמרו: "אחינו אתה", שריד מהשפעת המעמד הזה נמצא ב"אלטנוילנד" בצוואה של נשיא החברה החדשה נאמר: "סיסמתכם תהיה: אחינו אתה". (פטאי, עפ"י הרמתי, לויים במקד העברית, עמ' 205).

השפה העברית הוא קשה מנשוא⁵⁴. בנימין זאב התעורר בחגיגת בר-המצווה, כאשר נשא נאום נרגש והבטיח בדמעות להיות נאמן לעמו. מכאן ואילך, לפי עדות הדוד מקס החל הרצל להתעניין בתולדות עמו⁵⁵, אם כי, חדל לבקר בבתי כנסת ואף שכח את צורת האותיות העבריות.

חלום פלאים

בשנת 1872 בהיותו בן 12 רצה בנימין זאב לכתוב שיר על המשיח, אך תיאודור חשש שזה יראה מגוחך בעיני החברים. המשיח שנדחה מהשיר בא בחלום לבנימין זאב (כנראה שלתיאודור אין שליטה על החלומות), לקח את הילד על זרועותיו ודאה עמו על כנפי רוח. על ענן מלא זוהר הם פגשו בדמותו הקורנת של משה. "ומשיח קרא למשה: אל הילד הזה התפללתי! ולי אמר: לך ובשר ליהודים, כי עוד מעט בוא אבוא וגדולות ונצורות אעשה לעמי ולכל העולם! את החלום הזה שמרתי בלבי אך לא ערבתי לספרו לאיש". את הסיפור הזה סיפר הרצל לראובן בריינין⁵⁶ ב-25 בדצמבר 1903, לפני שעמד להיפגש עם האפיפיור.

בריינין, שלא היה דתי, נדהם. הוא תהה אם היה זה חלום אמיתי. לבסוף החליט, מתוך היכרותו את הרצל, שהחלום אכן היה. נראה לי שהרצל ששמר את החלום בלבו 29 שנה, החליט לספרו בחג המולד⁵⁷, בעמדו לראות את האפיפיור פיוס העשירי. כיעקב המתכונן להיפגש עם עשיו, מכין עצמו הרצל בחג המולד לפגישה עם מייצגו של המשיח הנוצרי. דומה, כאילו הוא אומר לאפיפיור: אתה בא אליי בשם ישו, ואני בא אליך בשם משה ובשם המשיח היהודי ששלחוני אליך!

עלינו לזכור שהרצל כתב כמה שנים לפני כן כי ייפגש עם מנהיגי העולם כ"שווה בין שווים". בפועל לא תמיד עלה בידו לעמוד בדיבורו⁵⁸. ניתן להבין את חרדותיו כשהוא עומד להיפגש עם אדם המתיימר להיות נציגו של אלוהים.

ואכן, באותה פגישה ייצג הרצל בגאון את עמו. הוא לא הסתחרר ממראה האפיפיור, אלא ראה בו דמות של איכר חביב בעל מבטא נלעג⁵⁹, העז וסירב לנשק את ידו.

הרצל ממשיך ומספר לבריינין, שבהמשכה של אותה תקופה, הגיעה לידי חוברת של אהרן ברנשטיין, מדען פופולרי. בחוברת כתב ברנשטיין שהחשמל הוא המשיח של העתיד והוא יביא גאולה לכל הסובלים. בתחילה, בנימין זאב ראה בזאת חילול הקודש. אך הוא הסתגל לרעיון, ואף תכנן להיות מהנדס חשמל, לא סתם מהנדס – מהנדס הגאולה.

לדעתי, זה מסביר מדוע ב"אלטנוילנד", כוח החשמל ממלא תפקיד כה מרכזי. כמו כן, ניתן למצוא בחלום זה פשר להזדהותו העמוקה עם משה ולהשוואות המרובות שבנימין זאב עושה בכתביו ובנאומיו בין יציאת מצרים שהוביל משה ובין יציאת

⁵⁴מסתבר שההורים הקרינו את המסר שעתידי טמון בהצטיינות בתרבות הכללית. עוד בשנת 1898 הוא זוכר את המלקות שספג מפני שלא זכר את פרטי יציאת היהודים ממצרים, ומוסיף: "כיום הרבה מורים רוצים להלקותני משום שמיטיב אני יותר מדי לזכור יציאת מצרים זו" (תיאודור הרצל, "תולדות חיי", ציונות, הוצאה מדינית, תל אביב, 1937, עמ' 3).

⁵⁵מסתבר, שבתקופה זו של חייו, הרצל לא שקד יתר על המידה על תולדות עמו, וכאשר לגלגו עליו כעל שבת צבי הוא לא תפס בתחילה על מי מדובר. הוא שקד על לימודי יהדות בתקופתו הציונית ובהיותו ברחובות הוא בחן את התלמידים בהיסטוריה יהודית.

⁵⁶בריינין, חיי הרצל, הוצאת אסף, ניו-יורק, 1919 עמ' 17. הרצל הועיד את בריינין לכתובת הביאוגרפיה שלו ולשם כך הקדיש לו זמן לראיונות.

⁵⁷יום זה הוא עדיין משמעותי ביותר עבור הרצל, ששנתיים לפני כן סילק מביתו את עץ האשוח.

⁵⁸כך אירע לו בפגישתו הראשונה עם הארכידוכס מבודן. עמוס אילון, הרצל, עם עובד, תשל"ז, עמ' 218.

⁵⁹גם לפני פגישתו עם הקיסר הגרמני רשם הרצל לפניו את נכותו של הקיסר. כנראה שתשומת לב למגבלות מעין אלה סייעה להרצל לא להתבטל בפני בני שיחו.

אירופה שהוא מתכנן. מכללא אנו למדים שעקב האווירה הציונית בבית, פיענח בנימין זאב את בשורת המשיח עם גאולה בדרך הטבע.

פעמים כתיאודור ופעמים כבנימין זאב

עד סיום בית הספר התיכון, תיאודור מקדיש עצמו ללימודיו ועושה חיל, אך בחייו האוניברסיטאים הוא נתקל בגילויי אנטישמיות. כאן הוא מגיב, פעמים כתיאודור ופעמים כבנימין זאב.

ב-1881 הוא הצטרף לאגודת סטודנטים אלביא שחבריה עסקו בשתייה ובסיוף. הם העריכו את הרצל בזכות מיומנותו בסיוף ובקליעה למטרה. בשנת 1883, כשחברי האגודה החליטו להימנע מקבלת יהודים כחברים חדשים, הוא ביטל - כמחאה - את חברותו באגודה. תיאודור החליט להתמסר ללימודיו⁶⁰.

ההתמסרות ללימודים לא הצליחה להסיח את הרצל מהנעשה סביבו. לפי עדות דויד וולפסון, ב-1878, בהיותו בן 18, הגיב בנימין זאב על דברי הנאצה של הכומר שטייקר, שהיהודים שוטים כי אינם תרים אחרי ארץ לעצמם.

בגיל 22, כשקרא את דברי הנאצה של האנטישמי דיהרינג, הרגיש כאילו מכים אותו בקודקודו.

לד"ר ברנהרד בק, הרופא של בית הרצל, אומר בנימין זאב: "ניסיתי להיות אוסטרי-הונגרי ואם דוחים אותי, רוצה אני להיות יהודי לאומי בכל גופי ונפשי! ועלינו לשוב לארץ ישראל. היא הייתה ארץ מולדתנו ועליה להיות ארץ מולדת לבנינו ולבנותינו ולזרע זרעם!" (בריינין, עמ' 50). מאידך גיסא, עדיין בשנת 1894, הרצל מבקר את ספרו של דומה "אשת קלוד" (פם ד' קלוד), שאם היהודים יחזרו לארצם, ולא תהיה אנטישמיות, יינתק הקשר ביניהם ותופר בריתם הלאומית (בריינין עמ' 55). הם היהודים "מאות שנה היו מושרשים בארצות מולדת חדשות, והם שונים זה מזה". ההנחה היא שאין בכוחה של הארץ לאחד את פלגי העם. הרצל היה סבור שהעם היהודי שומר על לאומיותו אך ורק בזכות שנאת העמים, וחושש שבלעדיה יתפורר העם.

בגיל 25 התאהב תיאודור בבחורה יפה ומשכילה שהחזירה לו אהבה. אביה, ד"ר לוויזון, שהיה מומר וערך את "ברלינר טאגבלט", היה הראשון שהכיר בכישרונותיו. אך בנימין זאב כבש את רגשותיו ולא התחתן עמה אלא עם היהודיה יוליה נאשאויר שהייתה יפה, עשירה וצעירה ממנו בהרבה. יוליה, בקושי הבינה את תיאודור אך לא את בנימין זאב (בריינין, 75) וכך נוצרו משברים בחיי נישואיהם.

בגיל 26 מפרסם תיאודור את "ספר הכסילות" (בוך דער נארהייט). שם, בכמה שורות, מגנה בנימין זאב את האנטישמיות השוררת ברחוב היהודים ברומא.

הרצל נתקל באנטישמיות כשנוכח שלמרות תואר הד"ר שלו במשפטים, לעולם לא יתקבל להיות שופט, וכשפנה לספרות, היה לו קשה להיכנס לגלריה של הסופרים המצליחים. אמנם הציעו לו לשנות את שמו היהודי כדי שיצירותיו יתקבלו, אך בנימין זאב סירב.

בנימין זאב חזר והתפרץ ב-1894 במחזה "הגיטו החדש":

⁶⁰תולדות חיי, שם עמ' 4.

פרידהיימר: ... מאז פשטה האנטישמיות בארץ, רואה אני שוב יותר יראת שמיים. האנטישמיות היא כאזהרה לנו, שנישאר נאמנים לאחדותנו, שלא נסור מאלוהי אבותינו ... אלוהינו הוא אשר הוציאנו לא פעם אחת ממצרים ומשום שבטחנו בו, נתקיימנו עד היום הזה⁶¹..."

13 שנה הגה בנימין זאב פתרונות שונים לבעיית היהודים, אך ידו של תיאודור הייתה על העליונה. הוא המשיך בטיפוח הקריירה ולמד לחיות עם גילויי האנטישמיות. בנימין זאב ורעיונותיו הציוניים נדחקו לשוליים אך המשיכו לתסוס והמאבק הפנימי גבה מחיר נפשי כבד. בתקופה זו כותב הרצל: "אני יודע כי באינסטינקט אני סופר גדול, אך הייתי כזה שלא הצליח לקצור את מלוא יבולו משום שהתמלא בחילה ויאוש"⁶²."

בנימין זאב מתפרץ

בגיל 35, פרץ בנימין זאב בבת אחת כלבה מהר געש. במשך כשבועיים הסתגר וכתב מתוך השראה עצומה את הטיוטה ל"מדינת היהודים" (יודנשטאט). לראשונה הראה את כתב היד לידידו הרופא ד"ר אמיל שיף. על כך נשתמרו שתי עדויות:

מספר ד"ר שיף: הרצל אמר: בספרי זה טמון גורל חיי, והקריא לי את כתב היד בקול רועד ... בדקתי את הדופק, הדופק דהר כבהתקפת טירוף. אמרתי לו: הנח עטך ולך לרופא עצבים. הרצל ענני: את עטי אניח. אך אלך, לא לרופא כי אם לרוטשילד.

הרצל מספר: "ידידי בכה. חשבתי שהתרגשות זו היא טבעית מאד, מכיוון שהוא יהודי. גם אני בכיתי לפרקים בשעת הכתיבה... אבל לתימהוני הגדול, הסביר את בכיו בנימוק אחר לגמרי. הוא חשב שדעתי נטרפה עלי⁶³."

מכאן ואילך מצטרף תיאודור לצדו של בנימין זאב. כל שאיפות הקריירה של תיאודור נגוזו. אמנם הוא ממשיך לעבוד כעיתונאי, אך הוא עושה זאת כדי לממן את עבודתו הציונית של בנימין זאב הנעשית בהתנדבות⁶⁴. תוך מיזוג אישיות⁶⁵ זה, פותר הרצל את בעיותיו הנפשיות ומגלה כוחות נפש שלא היה מודע לקיומם. עד כה לא דיבר בציבור ואילו מכאן ואילך הוא התגלה כנואם מזהיר וכמנהיג כריזמטי.

כיצד הגעתי לציונות

כאשר בריינין שאל את הרצל, כיצד הגיע לציונות ענהו ב-16 ביולי 1897, במכתב: "הוצאתי רק מילה אחת מעמקי נפשי: 'יודנשטאט', ומזה אני סובל. אך איני מתחרט... אתה שואלני איך נעשיתי לציוני? אל אלוהים יודע, כפי הנראה התבשל בי הרעיון הציוני בלא יודעים, כתבתי בכל יום את כל הנעשה בנפשי לזיכרון בספר" (בריינין, עמ' 108). שנתיים לפני כן, ב-17 באוגוסט 1895, כותב הרצל לרב גידמן: "הנני הראשון שהצליח בפיתרון ... איך מצאתו איני יודע, ודאי מפני שתמיד הרהרתי בדבר זה והייתי כה אומלל על ידי האנטישמיות".

⁶¹ כתבי הרצל, 6, היכל בורבון, עמ' 176.

⁶² היומנים, (אנגלית) כרך 4, עמ' 1283.

⁶³ הרצל, "תולדות חיי", שם, עמ' 6.

⁶⁴ הרצל תרם מכיסו יותר ממאה אלף מרק עבור המפעל הציוני. על מסירות נפש עבור ארץ ישראל כותב הרב סולובייצ'יק: כי מסירות הנפש עבור ארץ ישראל אינה נובעת אלא בהשראת שם "הויה" ("על אהבת התורה וגאולת נפש הדור", דברי השקפה, עמ' 210).

⁶⁵ נראה לי שתיאודור לא התמזג כליל בבנימין זאב. שניהם המשיכו להתקיים זה בצד זה. תיאודור נעשה לציוני פראגמטי ובנימין זאב המשיך לדרבן ללימודי יהדות, ליראת שמים ולרוחניות יהודית.

סיבה משלימה מ-17 באוגוסט 1895 מוסר הרב מ' גידמן: "שאלתיו, מה בעצם הניע אותנו להתייצב בחום לב כזה לימין היהודים. והוא השיב, שאביו הוא שנתן לו את הדחיפה בכיוון זה"⁶⁶.

המפנה יצר מהפך בנפשו של הרצל. במכתב לרב גידמן הוא כותב: "ברגע זה לא תוכל אף להעלות בדעתך את מעלת החום שבו לבי בוער... יהדותי עד עכשיו הייתה לא משמעותית, אבל כשם שהאנטישמיות דוחקת את היהודים האנוכיים והפחדנים וההססנים אל הנצרות, כך חיזק הלחץ את יהדותי ביתר שאת" (אילון, עמ' 172).

המהפך ותוצאותיו
למהפך הזה היו תוצאות מיידיות. לפני
המהפך הרצל כותב בגרמנית צחה. אחרי
המהפך הוא מרבה לשלב בכתיבתו ביטויים
עבריים כגון "אם ירצה ה'", "למען ה'"
ו"לשנה הבאה בירושלים". כדברי מתרגמו
לעברית, ר' בנימין: "הוא מרבה אז להשתמש
באהבה במלים עבריות"⁶⁷. הוא מעסיק מורה
פרטי שילמד עברית לו ולילדיו ומתרגש
כשהוא שומע מפיהם משפטים בעברית.
כשהיה חש שהוא זקוק לסייעתא דשמיא היה
פוקד עליהם לומר את התפילה שלפני השנה
לא רק בגרמנית אלא גם בעברית (פטאי,
198).

כשנולד הנס, חמש שנים לפני כן, נמנע
אביו מלמולו, אך בתקופתו הציונית ביקש
מוולפסון לטפל במילתו. וולפסון דאג לכך
ואחר פטירתו של הרצל הנס נימול ב-
20.5.1906 ולמד בבית ספר יהודי
באנגליה⁶⁸.

כשהרב גידמן ביקרו בחג המולד, נדהם לראות בביתו עץ אשוח, אך אחרי הקונגרס
הציוני הראשון ניצבה בבית חנוכייה⁶⁹ וסביבה הסביר הרצל לילדיו את משמעות
החג והקיום היהודי⁷⁰.

ברגעי משבר, כותב תיאודור שהוא הוגה על שמד המוני לנצרות. אך מאוחר יותר
טוען בנימין זאב שמעולם לא חשב על כך ברצינות, ומביא כראייה את סירובו לוותר
על שמו 'הרצל' למען הקריירה הספרותית. כמדומני שיש לקשר לכך את המסורת
שמביא בריינין שמוצאו של הרצל מיהודי אנוס, נזיר שנמלט מספרד וחזר ליהדות.
עמוס אילון מטיל ספק באמינותה של מסורת משפחתית זו וסובר שאין בכך אלא

⁶⁶ י. פרנקל, "בין הרצל לבין גידמן", שיבת ציון, ד' תשט"ז, עמ' 107.

⁶⁷ עפ"י הרמתי, עמ' 226. האיזכור שלו מ"פרצופים" אינו מדויק.

⁶⁸ מרדכי אליאב, דוד וולפסון, תשל"ז, עמ' 332, הערות 43-45. וולפסון דאג שיוליה, אלמנת הרצל לא תדע מהברית כדי שלא תוכל להתנגד. אחר כך האם הודתה על כך והאנס כתב לוולפסון: "כמה מאושר אני להיות יהודי אמיתי".

⁶⁹ אילון, 281.

⁷⁰ ראה לעיל בסיפור "המנוחה" שהרצל פירסם ארבעה חודשים לאחר הקונגרס הציוני הראשון, ב-31 בדצמבר, 1897. מאז הרבה לקרוא בתנ"ך, ללמוד עברית ולשוחח בענייני יהדות עם ידענים בתחום זה כמו: ליאופולד כהן, דוד וולפסון ונחום סוקולוב. סוקולוב מעיד: "הוא הבין את הדברים האלוהיים הנשגבים וגם הבין תכלית הבנה את המצוות שבין אדם לחברו ואת החגים הלאומיים-היסטוריים. אבל את המצוות המעשיות לא הבין, אך התייחס בכבוד לשומרים אותם ולא רצה לפגוע בהרגשתם" וממשיך סוקולוב: השפענו הרבה על הרצל שיקרא וישבו ויקרא בתנ"ך; והוא קרא ושנה ואילו לא קיפדה מחלה כבדה את פתיל חייו, בטוח אני שהיה נכנס לפני ולפנים לתוך היהדות" (הצופה לבית ישראל, עמ' 437). יש לציין שדוד וולפסון, ידידו הקרוב ביותר היה שומר מצוות (פ' בלומנטל). לפי מ' אליאב, הוא התנגד להכנסת עוגב לבית הכנסת שלו, והיה מסורתי אמנם לא "פרום".

רצון להתהדר בייחוס ספרדי (עמ' 27)! נראה לי, שבאמצעות הסיפור, מסמל הרצל את המהפך שעבר בנפשו (מעין המהפך שעבר על פרנץ רוזנצווייג⁷¹).

בתקופת הנעורים מוקסם תיאודור מהלאומיות הגרמנית, אך בתקופתו הציונית הוא מתפעל מעם הסגולה, מבני הגזע הקדוש שיצאו מאברהם יצחק ויעקב המצטיינים כרחמנים, ביישנים וגומלי חסדים.

אם האנטישמיות הדליקה ניצוץ בנשמתו של תיאודור⁷², באה הפעילות הציונית ותרמה להתחזקותו של בנימין זאב⁷³ במישורים שונים.

החל מהקונגרס הציוני הראשון הוכר ד"ר הרצל כמנהיג לאומי. כאן נוצרה, בתחילה לפחות, חוסר סימטריה. הרצל הביא לעם פיתרון פוליטי לכאביו אך המוני העם שייחלו לגאולה משיחית שיבצוהו בתפיסת עולמם הדתית. התדמית של "תינוק שנשבה", שחזר לעמו, הוסיפה גוון נסי לתופעה. גם ציונים שאינם דתיים כבן עמי, מוצקין ווייצמן, השתמשו במטבעות לשון דתיות-אמוניות כדי לתאר את תחושותיהם למראה משה מודרני היוצא מהעולם הגדול כדי לגאול את אחיו. הרצל בא לעם עם בשורה של נורמאליות, אך העם, שייחל להרבה יותר מנורמאליות, קיבל את מנהיגו כשליח ה' והביע את רגשותיו במטבעות לשון דתיות תנכיות⁷⁴. הרצל נענה להן: "החלטתי בלבי להיות תמיד ראוי יותר לאמונם ולאהבתם"⁷⁵.

הרצל משתדל להיות נאמן להחלטתו. בתחילה מתוך שיקולים פרגמטיים אך בסופו של דבר, בנימין זאב מתרגש, סופג תחושות דתיות ומגלה בנבכי נפשו תכנים דתיים שצבר בתקופות שונות בחייו:

אבל אחד היה בין המסובין לשולחן הסדר שקרא את המילים העבריות של ההגדה בדבקות של בעל תשובה. דומה היה בעיניו כמי שמצא שוב את עצמו, ולא אחת שמו לו רגשותיו מחנק בגרונו עד כדי כך, שהיה אנוס להתאמץ שלא לפרוץ בקול של אנחה גדולה. כמעט שלושים שנה עברו מאז שהוא עצמו שאל בהיותו ילד את 'מה נשתנה'. ואחר באה ה'השכלה', ההתרחקות מכל מה שנחשב ליהודי ... ובליל הסדר הזה היה הוא בעיניו כבן אובד ...

"ירושלים!" אמר פרידריך (כבואת עצמו) בינו לבין עצמו בקול חלוש ורועד. ...אולי זיכרונות הם על מילים שנשתכחו משחר ילדותו? פסוקי תפילה שלחשו לפעמים שפתי אבא? הדרת ליל התקדש חג הפסח לשעבר נעורה פתאום וחלפה את נשמתו. אחד הפסוקים העבריים המעטים, שהיו עוד זכורים לו, עלה באזנו כצליל רחוק: לשנה הבאה בירושלים! ...זרם חם הציף עיניו הוא לא ידע נפשו. נשאר עומד והדמעות זלגו לאיטן על לחייו" (אלטנוילנד, 115).

כזכור, בנימין זאב זכר כל ימיו את חלום הנעורים שלו⁷⁶ על המשיח ומשה. ובכן מה עובר בנפשו כאשר הכומר הכלר מספר לו על נבואותיו בחינת "בטרם אצרך בבטן

⁷¹ אף הוא חשב על שמד לנצרות ואחר כך שב ליהדות והתחזק בה.

⁷² תיאודור חש: "רק הלחץ מהדקנו שוב אל מקור מחצבתנו העתיק...אנחנו עם, האויב עושה אותנו כך שלא ברצוננו" (מדינת היהודים, עמ' 34).

⁷³ עוד קודם שהחליט לכתוב את חיבורו "מדינת היהודים" - מצא הרצל את דרכו אל בית הכנסת, כפי שהוא עצמו מתאר ביומנו, באביב 1895 "התחזק בי הרעיון שעלי לעשות דבר מה בעד היהודים הלכתי בפעם הראשונה אל היכל התפילה ברחוב ויקטואר, והתפילה שוב הייתה בעיני חגיגית ומעוררת רגש" (הרמתי, עמ' 208). הוא גם מצטרף לסדר פסח של סטודנטים (29 במרץ, ספר הימים, א, מצפה, ת"א, 1939, עמ' 307).

⁷⁴ בן גוריון היה בן 11 כשהתפרסם הספר מדינת היהודים. לימים סיפר בן גוריון על השמועה שהגיעה לפלונסק כי "בא המשיח, איש יפה תואר, עיניו יוקדות...תיאודור הרצל, והוא יוביל את עם ישראל לארץ האבות (אילון, עמ' 207).

⁷⁵ אילון 234.

⁷⁶ השווה לדבריו: "אם תרצו אין זו אגדה ... גם החלום דרך נאה היא למלא את הימים שעלינו לעשות על פני האדמה. חלום ומעשה - אינם שונים כל כך כפי שנוטים לחשוב, כי כל מעשי בני האדם בחלום יסודם ואל החלום ישובר" (סיום אלטנוילנד).

ידעתך" וכאשר הוא שומע הכרזות שהוא כמו משיח בן יוסף, נשיא היהודים או סתם משיח⁷⁷

בקונגרס הציוני הראשון הרצל התרגש ביותר מהעלייה לתורה. בקונגרס השני, כשהתכבד בעלייה לתורה, הנוכחים בכו מהתרגשות⁷⁸. היה כאן פעפוע של תחושות שנספגו בפנימיותו והולידו את סיפורו "המנורה" וקטעים נפלאים באלטנוילנד שבהם הוא מתאר את חזרתו לשורשים. ואכן הרצל הקפיד על שני החגים: חנוכה וליל הסדר ושאל מהם מטען אדיר של תחושות.

התעלות רוחנית נוספת מקבל בנימין זאב בביקורו בארץ. לפנות בוקר, כשהוא צופה מסיפון האוניה בחופי הארץ, הוא לובש את בגדיו החגיגיים וקורא לוולפסון, כשדמעות בעיניו, לקום לקראת ציון אמנו⁷⁹! והרי עבור הרצל אמו הייתה התגלמות השכינה.

הרצל חוזר ומזיל דמעה כשהוא רואה את הפנטזיה שעושים בשבילו צעירי רחובות רכובים על סוסים וכשזקניה יוצאים לקראתו עם ספרי תורה בידיהם ובברכת "שהחיינו". באותו יום הם לא אמרו "תחנון"⁸⁰.

בהגיעו לירושלים עם כניסת השבת, הוא קודח מחום, אך למרות זאת הוא מסרב לנסוע ובוחר ללכת ברגל כשהוא נשען על כתפי מלוויו. ואכן ב"אלטנוילנד", בירושלים העתידה, לא נוסעים בשבת.

ליד הכותל המערבי מתעורר מאבק פנימי בין תיאודור ציוני ובין בנימין זאב רגשני. תיאודור כותב בזיכרונותיו ובאלטנוילנד, שאינו יכול להתרגש למראה העזובה והקבצנים שבכותל. אך ד"ר בודנהיימר העומד לידו מעיד שבנימין זאב אכן פתח את ברזי דמעותיו⁸¹.

המהפך השפיע על יחסו ליהודי מזרח אירופה. בתחילה התייחס אליהם בהתנשאות אך אחרי שנפגש עמם השתנה יחסו אליהם. מפגש מרגש היה לו עם יהודי וילנה המוכים על ידי הקוזקים והמרעיים לו בכבוד מלכים בקריאה "דוד מלך ישראל חי וקיים". כשמת אביו, הרצל לא הזיל דמעה. אך למראה יהודי וילנה, הוא מתאמץ לעצור בעד דמעותיו.

גם יחסו לרבנים עבר שינוי. ב"מדינת היהודים" כותב תיאודור: "... אנו נדע לכלוא אותם בתחום בתי הכנסיות, כשם שנחזיק את חיל צבאנו בבת הקסרקטין...אל להם לחוות דעה בענייני המדינה" (עמ' 75). אך בהדרגה יחסו לרבנים משתנה. ובנימין זאב מתרגש מרבי שלמה הכהן, זקן רבני וילנא, המברכו בדחילו ורחימו בברכת כוהנים כשהוא סומך ידיו על ראשו⁸². הכבוד שבנימין זאב רוחש לרבנים הולך וגובר, כעדותו של מ' בן עמי: "היהודי שהתעורר בו, עורר בלבו גם רגש הכבוד והערצה אל באי כוח היהדות"⁸³.

⁷⁷ הרצל עצמו השתדל להתרחק מדימוי משיחי, ולכן נמנע בהיותו בארץ מלרכוב על חמור או על סוס לבן (אלכס ביין, תיאודור הרצל, מצפה, ת"א, תרצ"ד, ח"ב, עמ' 392).

⁷⁸ הרב י"י ויינברג, "הרצל איש הדת". מובא לעיל ב"דף".

⁷⁹ על פי עדותו של וולפסון. יורם מיוק (עורך), עם הרצל לירושלים, תשנ"ח, עמ' 23. משום מה מציין אילון שולפסון בכה ואילו הרצל הביט אליה ב"רגשות מעורבים". (עמ' 317).

⁸⁰ משה סמילנסקי, עם הרצל לירושלים, עמ' 43.

⁸¹ שם, 61.

⁸² הרב מיימון מעיד ששמע מהרצל על הרב שלמה הכהן: (מובא לעיל ב"דף") ש"ראה בפעם הראשונה רב אורתודוקסי ששכינת ישראל הייתה שרויה על פניו". דוק, "בפעם הראשונה" ולא בפעם היחידה. יש לקשר את התרגשותו של הרצל למנהג שהיה קבוע בבית הוריו לברך את הילדים מדי ליל שבת בסמיכת הידיים על ראשי הילדים (בלומנטל, עמ' 13).

⁸³ הרמתי עמ' 209.

במקביל למהפך המתחולל בקרבנו, מגלה הרצל בשנותיו האחרונות שתומכיו הנאמנים נמצאים דווקא בציונים החרדים. ואכן הוא מקרבם. הוא אף תורם מכיסו סכום נכבד ונותנו לרב יעקב ריינס כדי שיתחיל באירגון "המזרחי". לא לחינם מתקומם וייצמן כנגד העדפה זו של הרצל על חשבון קירוב הסטודנטים הרדיקליים.

החל מהקונגרס הציוני השני, הייתה תקנה שצירי הקונגרס חייבים לסעוד רק במסעדה כשרה⁸⁴. מאוחר יותר, כשנוסד הבנק הציוני, ונודע להרצל על הצורך ההלכתי ב"היתר עיסקה" הוא מזדרז לאמץ את התקנה⁸⁵.

בדבר יחסו של הרצל לאלוהיו קיימות שתי עדויות סותרות: בפגישתו הראשונה עם מקס נורדאו שניהם מסכימים שהם אינם שומרי מצוות וגם יותר מאוחר, הרצל מעיד על עצמו שהוא בא לבתי כנסת רק בקונגרסים ושיש לו בעיה עם האל האישי. מאידך, בריינין וסוקולוב מעידים על נשמתו הדתית של הרצל ועל כך שהרצל מעדיף את בית הכנסת הישן "ומרגיש בבואו שמה רגשי דת קדומה ועתיקה, הקשורה ואחוזה בנשמה הלאומית. בשוב הרצל אל היהודים, שב גם אל היהדות" (בריינין, שם 22). הסתירה מתיישבת כשמבחינים בין המודע לבין הלא-מודע שבהרצל. המודע הוא חילוני, הלא-מודע - דתי, במקביל לתיאודור ולבנימין זאב⁸⁶.

בריינין אף מקשה: משום מה אין הרצל משתמש בנימוקים דתיים בפעילותו הציונית? הוא משיב שמתנגדי הרצל השווהו לשבתי צבי ולכן הרצל נמנע מנימוקים דתיים כדי שלא לספק נשק לידי מתנגדיו. לי נראה שהרצל ניסה למצוא לרעיונותיו מכנה משותף רחב ככל האפשר. כפי שהוא עצמו מעיד ביומנו, הוא יזדקק בקונגרס הציוני הראשון ל"מחול בין הביצים" בלי לשוברן והכוונה לרגישויות של החרדים ושל הליברלים. בנוסף לכך הוא היה זקוק לסיוען של המעצמות⁸⁷, ולכן העמיד את התעמולה הציונית על המכנה המשותף לכל הגורמים האלה⁸⁸: השגת הצ'רטר.

אם נשווה את 'מדינת היהודים', חיבורו הראשון של הרצל, ל"אלטנוילנד" נמצא שהחיבור השני מכיל הרבה יותר סממנים דתיים⁸⁹: עצם השם לקוח מתוך "אלתנוי שול", בית הכנסת המיסטי שבפראג. במדינה העתידית שומרים את מצוות היובל, ולפחות בירושלים אין תחבורה בשבת. גדולה מזו, בירושלים בנוי לתפארה בית מקדש המשמש כמקום תפילה לאומי ועולמי ובנימין זאב אינו חוסך בביטויים כדי לתאר את התחושות המרוממות של עבודת הבורא הנעשית שם. (ואכן הרצל הטיל על המהנדס אוסקר מרמורק להכין מחקר על בית המקדש). כאשר מתווכחים בני החבורה על סוד ההצלחה של הבניין הלאומי מייחס האחרון שבהם, שמואל הזקן, את ההצלחה לעזרת ה'.

⁸⁴ על פי ידידי פרופ' משה סמט. הרצל שהיה מעשן כפייתי, נמנע מעישון בשבת בנוכחות שומרי שבת. לפי עדותו של ד"ר צ'לנוב, הרצל השתדל לכבד את הרגש הדתי של כל יהודי שהיה בקרבתו, גם כשהיה מדובר בילד קטן. (הרב מאיר בר-אילן, מולוז'ין עד ירושלים, א, עמ' 340).

⁸⁵ סוקולוב, הצופה, עמ' 439.

⁸⁶ מו"ר הגרי"ד סולובייצ'יק מתייחס לשניות הזאת במאמריו. כשמתפלספים על מציאות האל הוא נתפס כמושא מופשט. אך כששופכים לפניו את הנשמה הוא מושג כאל חי שהכול כלול בהווייתו.

⁸⁷ הוא מבסס סיוע זה על התנ"ך: אם יש בכלל זכויות לגיטימיות על כברת-ארץ שעל פני האדמה, הרי חייבים כל העמים, המאמינים בתנ"ך, להכיר בזכותם של היהודים" (פנחס בלומנטל, אין זו אגדה, עמ' 191).

⁸⁸ כשבריינין העלה בפניו את שאלת התרבות והחינוך העבריים השיב לו הרצל: "אנחנו משתדלים לתת לכם את ארץ ישראל וכאשר יתאחד העם שמה - תכריע נטייתו הטבעית איזה מגמה היא הנכונה והנאותה למזגו, לרוחו ולהתפתחותו". (כתבי הרצל, 7, בפני עם ועולם, עמ' 310). נימוק ציורי מובא בדברי הרצל לסוקולוב: "הם יביאו עמהם בלי ספק קולטורות שונות כעין הדבורים היונקות דבש מתוך פרחים שונים ומביאות אותן אל הכוורת, ודווקא ערבוביה זו תהיה מעניינת יותר מקולטורה חד-גונית" (הצופה, עמ' 423).

כשרוטשילד חושש שהמדינה היהודית תהייה אורתודוקסית ובלתי סובלנית, הרצל מרגיעו (אילון, 397).

⁸⁹ הרצל התבטא במספר מקומות שהחיבור השני מביע את דעתו.

עם זאת, גם ב"מדינת היהודים" וגם ב"אלטנוילנד" חסרה העברית כשפה לאומית. נראה לי שהרצל שהתקשה בעברית, החשיבה למכשול לעולים פוטנציאליים. אמנם עם הזמן נוכח בנימין זאב בחשיבות העברית כשפה קדושה ומדוברת וכפי שראינו לעיל, הנחילה לילדיו באמצעות מורים פרטיים 90. הוא עצמו השתדל ללמוד עברית, הצליח לומר משפטים פשוטים, והבטיח שאם יזכהו ה' לבקר שנית בארץ אז תהיה השפה העברית שגורה בפיו. "בראשי פרקים, שרשם הרצל לתכנית רומן חדש, מתאר בנימין זאב בהתלהבות את ניצחונם של מחיי השפה העברית" (הרמתי עמ' 221). ד"ר מיכל ברקוביץ, המתרגם של "מדינת היהודים" לעברית, מעיד שהרצל הסמיך אותו לפרסם ברבים שהוא שינה את דעתו בדבר שפת מדינת היהודים וברקוביץ אמנם עשה כן - גם בעיתונות העברית של התקופה וגם בהקדמה לתרגום העברי שלו ל"מדינת היהודים":

על שני דברים הנני להעיר פה.... אחרי היוודע [להרצל] כי יש לספרו גם קוראים עברים ... הייתה עמו רוח אחרת וייווכח כי יכול תוכל השפה העברית לחדש נעוריה, ולה רק לה המשפט להיות השפה המדוברת במדינת היהודים ... וכן בדבר מקום היישוב נוכח המחבר כי ארצנו הקדושה הוא הארץ, שעניי כל בני העם אליה נשואות, ורק בה נצפנו כל הסגולות היקרות, שעל ידן ישוב עמנו לתחייה ועל כן חזר מדעתו, אשר חיווה בפרק 'פלטנינה או ארגנטינה? ... וישם פניו אל אדמת אבותיו אשר כלתה נפשנו אחריה".

גדולה מזו, ברקוביץ מוסיף: "הרצל מילא את ידי למחוק מהתרגום את כל הפרק המדבר על אודות 'שפת הארץ' (שם). ברקוביץ לא עשה כן, כדי שלא לפגום בשלימות היצירה.

יומו האחרון

יומו האחרון של הרצל היה יומו הגדול של בנימין זאב. כשזינק דם מגרונו אמר להכלר: "הבא את ברכתי לארץ הקדושה. הגד לה, שנתתי את דם לבי למען עמי". ... ופתאום הזדקף והחווה בידו על הצעירים ואמר: "בני עמי, אנשים טובים ומצוינים, הם יראו את הארץ וירכשוה". ... כשרוחו שבה אליו עוד הפעם אמר לבנו: "אחיק מפוזרים על פני כל הארץ. אם תרצה - תמצאם. גם אני מצאתים משום שביקשתי אותם. זכור ואל תשכח... כי אתה יורש את השם הרצל". כשהוא נטול הכרה למחצה, העביר את אצבעותיו על השמיכה ולחש: "את שלוש חלקות האדמה צריכה לרכוש הקרן הקיימת".

בנימין זאב פקד על העם היהודי להעלות את עצמותיו ועצמות בני משפחתו לארץ ישראל. הבקשה נענתה.

מדינת היהודים העצמאית חוקקה חוק להעלות את עצמותיו לארץ והורתה לקהילת וינה לשלוח את העצמות ארצה. על הבקשה חתמו: ברל לוקר, ראש הסוכנות ודוד בן גוריון, ראש ממשלת מדינת היהודים.

סיכום

בנשמתו של הרצל נאבקו שתי נשמות, נשמתו של תיאודור עם נשמתו של בנימין זאב. נשמתו של תיאודור שאפה לקריירה ונשמתו של בנימין זאב שאפה למיסתורין

⁹⁰ סוקולוב בחן את ילדי הרצל בקריאת התפילות העבריות: "הילדים קראו בפני את התפילות בבקיות גדולה מבקיותם של הרבה ראשי קהל... בישראל". (הרמתי, עמ' 218). יש לנו עדות על טרודה בתו של הרצל שבהיותה מאושפזת בבית חולים פסיכיאטרי על יד וינה, הייתה מדברת עברית עם מבקריה וביקשה מהמורה הארצישראלי אשר ארליך לבקרה: "אני רוצה שתבקרוני תכופות ונשוחח עברית. רצוני לדעת את הלשון שאבא חשב אותה לקדושה. כפי שאתה שומע, הריני מפטפטת קצת בעברית" (הרמתי עמ' 218). אמנם היא המשיכה ללמוד עברית ויהדות מדוד וולפסון שהיה האפוטרופוס הישיר שלה.

ולשורשים יהודיים. בנימין זאב נשא בקרבו חלום על שליחות גאולתית שהטיל עליו המשיח. המאבק הזה נמשך 13 שנה עד שהוכרע באופן דרמטי בגיל 35, כשנעשה ליהודי לאומי עם אהבה למסורת. מגיל 35 ועד סוף חייו עובר הרצל בהדרגתיות להזדהות הולכת וגוברת עם יהדות מזרח אירופה, עם רבנים וחרדים, שוקד על לימודיו ביהדות ואף מנסה להנחילה לבניו.

בטרמינולוגיה של הרב סולובייצ'יק נזהה את תיאודור עם "אדם הראשון" ואת בנימין זאב עם "אדם השני".

לכל אדם יש שליחות ייחודית שעליו לממש. רבים אינם מודעים לשליחותם, מדחיקים אותה ומערערים את בריאותם הנפשית. כך אירע לבנימין זאב. כשניסה להתכחש לשליחותו, סיכן את בריאותו הנפשית וכאשר נשמע אליה, התאחו חלקי נפשו במידה מסוימת.

קדושת ישראל יונקת משתי קדושות: ברית גורל וברית יעוד. היהודי יכול להתכחש לברית יעוד אך לא לברית גורל. האנטישמיות החזירה יהודים רבים לברית גורל והרצל חש זאת באופן אינטנסיבי ביותר. במקרה שלו, הוא לא נעצר בברית הגורל אלא נע לכיוון ברית יעוד כשהוא מקדיש את חייו, ממונו ודמעותיו לעמו.

אין להבין מסירות נפש כזאת אלא מתוך הסבר שבנשמתו נדלקה נורה של שם הוי' שהפעילתו והאירה את דרכו.

דומה שהרב סולובייצ'יק "תפר" את הדמויות הגדולות שבמאמרו "איש האמונה", "קול דודי דופק" ו"על אהבת התורה וגאולת נפש הדור" לפי מידותיו של הרצל ודומיו.

מאמר זה מבוסס על הרצאה בכנס בינלאומי לזכר הרצל שהתקיים במכון "ז'ן ליר" בחסות ממשלת אוסטרליה. ברצוני להודות לד"ר יצחק וייס שעודדני להקדיש "דף" לנושא זה ולנחמיה שפירא ולאורה מלול שסייעוני בעריכת המאמר.

תגלית

בחגווי ההוויה הנושקים חלום ומציאות, חזון והגשמה, רוחו של בנימין זאב וארציותו של תיאודור, נוצר מסמך שראוי היה להיכתב על ידי הרצל בימי חייו האחרונים:

כשאני כותב מסמך זה אני מרגיש שבריאותי רופפת וימי ספורים. אנסה להעלות על הכתב תחושות, הגיגים והרהורים. ייתכן שכמה מהדברים ייראו תמוהים, ועם הקוראים הסליחה.

כשהייתי בן 12 התגלה אליי מלך המשיח והטיל עליי ייעוד אדיר: לבשר את הופעתו.

פענוח החלום נמשך כל ימי חיי. בהדרגה הבנתי שהכוונה היא להכין את עמי לבנייה מחודשת של מולדתו. המשימה הרתיעה אותי. כמו יונה הנביא ניסיתי לברוח מהשליחות הזאת ובינתיים תרמתי את כישרונותיי לספרות

הגרמנית. אך ה' הטיל את סערת האנטישמיות בדרכי. ניסיתי להתעלם ולהירדם. אך התקפות שונאינו חזרו ועוררו אותי: "קום קרא אל עמך"!

התעוררתי באופן חלקי. ניסיתי לחיות בשני עולמות: למצוא פתרונות לבעיית היהודים ולהמשיך לבנות את עתידי הספרותי. זה וזה לא עלו בידי. הפתרונות הציוניים לא היו משכנעים והסיפוק מעבודתי הספרותי הלך ונמוג. הייתי על סף התמוטטות עצבים.

בגיל 35 נחה עליי הרוח. לחשתי לעצמי ולעמי ברטט:

עברי אנכי!

עברים אנחנו!

מקומנו במדינת היהודים!

לפתע, הבזיק ברק. מצאתי את הפתרון הבלעדי וכוח עליון הכתיב לי את "מדינת היהודים".

שמעתי משק כנפיים, בכיתי וכתבתי...

כשסיימתי את הכתיבה הייתי תשוש. הראיתי את כתב היד לידידי הרופא ד"ר שיף, הוא איבחן אותי כחולה נפש. אך הוא טעה. הכתיבה הזאת שחררה את נבכי לבי ואיחתה את קרעי נפשי.

נולדתי מחדש.

מצאתי בפנימיותי כוחות נפש מפעמים.

הפכתי לנואם בחסד, לגיבורם של ההמונים ולאגדה חיה.

* * *

פעמים אני חש כמשה. גם אני באתי מארמון התרבות לעמי הסובל, גם אני כבד פה וכבד לשון בשפות עמי ובתרבותו, ובדרך מזערית גם אני זוכה להשראה:

הבריק ברק, אני אביר האל

אור ברית הקודש עלי יהל.

כיונה הנביא, אני קורא לעמי: עוד זמן קצר ובית ישראל שבאירופה ייחרב; כמשה רבנו, אני מצביע על ארץ הבחירה כמקלט לאומי. מתוך חרדה להחמצת השעה קבעתי את שנת השלמת המדינה היהודית ב-1923. התחזית שלי היא שעד אז תפרוץ מלחמת עולם, הממלכה העותומנית תתפורר וארץ ישראל תינתן לנו במשפט האומות. מיד לאחר מכן, על כל היהודים לחזור לארצם. אני חרד ששעריהן של ארצות הגירה כארצות הברית וארגנטינה ייסגרו. רק הקמתה של מדינה יהודית ריבונית ימנע חורבן.

רבי יהודה אלקלעי תיאר את מדינת היהודים כארץ מקלט לאביונים. אני מתארה כמדינה מודרנית ומוסרית שתוקם על ידי יהודים אמידים ובעלי השכלה. רק מדינה משגשגת שבמרכזה "סיר בשר" תמשוך כאבן שואבת את המוני העם.

נתתי לבי גם לרוח היהודית של העם המתחדש בארצו. חששתי מקביעת דפוסי דת ותרבות, כל קביעה כזו הייתה מביאה למחלוקת. אני צופה שמדינת היהודים תהיה מעין כוורת שאליה תביא כל דבורה דבש מפרחי המסורת והתרבות הייחודיים שלה. במרכז הכוורת, בירושלים הבנויה, יוקם היכל שישרה רוח קדושה על המבקרים בו. הבאתי כדוגמה את המפנה הרוחני שחל בקרבי.

* * *

ממטת חוליי אני קורא אליכם:

עמי, עם סגולה, זרע קודש, בני אל חי!

כשביקרתי בארץ ראיתי בשיממונה, אך התאמצתי וחזיתי ביופייה הגנוז.

אף אתם, כשתזכו ותעלו ארצה, אל תחפשו בה חסרונות, אל תוציאו עליה דיבה.

כי הארץ היא אמנו

ואימא נשארת אם,

לנצח.

זכיתי לבקר בארץ פעם אחת,

מפגש זה עם אימא-ארץ עורר בי, בבנה, חלום נעורים שתרמתי למימוש.

החזרה

בנימין זאב הרצל

בעוד חמישים שנה...

...גם אחרים כבר מתחילים לראות, כי תנועתנו נכנסה לתוך ההיסטוריה.

אם אצמצם את הקונגרס הבזילאי באימרה אחת... הרי היא זו:

בבזל יסדתי את מדינת היהודים.

לו אמרתי זאת היום בפומבי, היתה התשובה צחוק מכל עבר. אולי בעוד חמש שנים, לכל היותר בעוד חמישים שנה, יכירו בה הכל. המדינה מיוסדת בעיקר על רצון-העם במדינה, ואם תמצא לומר: אפילו על רצון היחיד שהינו חזק למדי ("המדינה – זו אני", לואי XIV). הטריטוריה היא רק המצע הגשמי, המדינה היא דבר שבהפשטה גם במקום שיש לה טריטוריה...

בבזל יצרתי איפוא את הדבר המופשט הזה, שמשום כך הוא בלתי נראה לרבים. כמעט באמצעים הדלים ביותר. לאט-לאט אחזתי בנימי ליבותיהם ונטעתי בהם את מצב-הרוח של המדינה, ועוררתי בהם את ההרגשה שהם הינם האסיפה הלאומית. כתבי הרצל, כרך ג. היומן, ב, תירגם: ר' בנימין הוצאת ניומן, תש"ך, עמ' 22

ליטמן רוזנטל

חזרה סן רימו

במכתב אחד אלי דרש ד"ר הרצל מאתי שאשפיע ככל האפשר על ר' שמואל (מוהליבר) לנסוע אל הקונגרס ולפתוח אותו בתור זקן הציונים.

רבי שמואל החליט לנסוע אל הקונגרס, אולם לדאבון לב כולנו חלה פתאום ונסיעתו לא היתה אפשרית עוד... הוא ביקש מאתי שוב לשאול את הרצל בשמו על תוכניותיו לשם העבודה העתידה.

כשבאתי לבזל התראיתי מיד עם הרצל והרצל ענה לי על שאלותיו של ר' שמואל כדברים הבאים:

"מאד אפשר שתורכיה לא תרצה או לא תוכל להביננו. אנו נצטער על זה מאד, אבל את עבודתנו לא נפסיק, אלא נחפש דרכים אחרות. שאלת המזרח עומדת עכשיו על

הפרק. בקרוב או לאחר זמן מוכרח הדבר להביא לידי ריב. מלחמה אירופאית היא שאלה של העתיד הקרוב".

התחלתי לחייך. הרצל סקר אותי בעיניו המקסימות:

"אדוני מחייך באירוניה", - אמר אלי, - "אין לו אמונה יתירה במה שאמרת. אולם המלחמה האירופאית הגדולה מוכרחת להתפרץ. עם שעוני ביד אני מחכה לרגע הגדול והנורא הזה! אחרי מלחמת-אירופה הגדולה תתכנס ועידת-השלום העולמית. לאותו הזמן עלינו, באי כוח העם היהודי, להיות מוכנים. אומות העולם תהיינה מוכרחות לתת לנו מקום במועצת הלאומים הגדולה. הוכח נוכיח להם את הנחיצות ההיסטורית לפתרון הציוני של שאלת היהודים בעולם. הוכח נוכיח להם כי בשאלת המזרח, שארץ ישראל תופסת בה אחד המקומות הכי חשובים, מוכרחת להיפתר גם שאלת היהודים - שהיא אחת השאלות העולמיות מבחינה ציונית. שאלת ארץ ישראל ושאלת היהודים - שתיים שהן אחת. הוכח נוכיח ששאלת עם ישראל אינה שאלה של ארץ זו או אחרת. היא שאלה עולמית, ורק פיתרון עולמי יכול להשיב עליה. והפיתרון הוא ששיבו את ארץ ישראל לעם ישראל - ובזה תוסר שאלת היהודים מעל הפרק..."

את הרגעים הגדולים של השיחה הזאת לא אשכח לעולם. עשרים וחמש שנים עברו מאז. נפל שעון מידי הרצל, שהיה מחכה לרגע הגדול, אולם נבואתו התקיימה...

הרגע הגדול הנה בא!

הקונגרס הראשון, עמ' 193-194

אלכס ביין

אלטנוילאנד - המדינה העתידית

נתבונן נא ונראה את ארץ-ישראל זו, עשרים שנה אחרי קבלת הצ'ארטר ליישוב ממלכתי, ברומאן שנת 1923. ארץ-ישראל זו מקיפה את שטחה של הארץ משני עברי הירדן; הגבולות בצפונה ובדרומה של הארץ לא צוינו ברומאן בדיוק, אבל ברור שהיא משתרעת עד לתוך סוריה של היום. הארץ המתה של 1902 היא עתה ארץ חיה עד מאוד, ובה ערים גדולות וחקלאות פורחת. כל החדש-ביותר הקיים בטכניקה הועבר ונתקבל כאן. קווי-רכבת מרובים עוברים בארץ לאורכה ולרוחבה, "כתיעולו של כוח-האדם", והם קשורים בקווי-הרכבת הבין-ארציים הגדולים. ארץ-ישראל כארץ-מעבר לאסיה ולאפריקה נעשתה לצומת התחבורה העולמית. מחירי-הנסיעה בפנים הארץ נמוכים מאוד, כדי לאפשר מציאת עבודה בכל מקום מתאים. התחבורה בתוך הערים מתנהלת על-ידי מכוניות ורכבות המרחפות מעל לרחובות, שיתרון הוא בזה, שאין הן מפריעות את התנועה של העוברים והשבים. רוב אמצעי התחבורה מונעים בחשמל. הכוח החשמלי הדרוש לכך מופק על-ידי ניצול כוחות המים: נחלי-ההרים של הלבנון והחרמון בצפון, ובדרום - הבדל-הגובה של 394 מטרים שבין ים-התיכון וים-המלח: תעלה החוצה את ההרים בנקרה מקשרת את שני הימים, ומפעל-הכוח על-יד ים-המלח הופך את כוח המים לאנרגיה חשמלית.

ואולם הטכניקה לא רק שיפרה ועידנה את חיי הפרט. היא איפשרה, יותר מזה: התנתה ודרשה סדרי כלכלה וחברה חדשים וצודקים יותר, צורה חדשה של חיי-שיתוף בין האנשים.

כל העבודה בכפרים היהודיים נעשית רק על-ידי היהודים עצמם. מגדלים תבואות, גפנים, עצי-פרי, ובייחוד תפוחי-זהב ופרחים לתעשיית הבשמים. קניין פרטי על קרקעות אין לחברי "החברה החדשה"; כל האדמה שייכת לכלל ונחכרת עד לשנת-היובל הבאה. בשנת-החמישים חוזרת האדמה אל בעליה הראשונים, אל ה"חברה החדשה".

תיאודור הרצל, ביאוגרפיה, הספרייה הציונית, ירושלים תשמ"ג

נחום גולדמן

הוא היה גאון

הרצל היה איש גאון, על כל המעלות והחולשות שאתה מוצא בגאון. היה מי שאמר בשעתו דבר של בינה מעמיקה, כי רק בעלי-כשרונות מנסחים רעיונות חדשים, - הגאונים מנסחים תמיד בדרך החדש את האמיתות הנצחיות הישנות. לשון אחר: מהותו של הגאון היה בכשרונותיו העצומים להעלות כל מצב וכל בעיה על דרך הפשט, בכשרונו למצות בעיות גדולות עד תמציתן הנצחית. פרטים ודקדוקים הם עניין לבעלי-כשרונות; הגאונים רואים את העולם ביסודותיו הגדולים, התמידיים, הנצחיים. תפיסת הרצל את שאלת-היהודים, שהביאתו אל הציונות, היא אופיינית לגישה זו אל בעיות. אנו, היודעים את כל סבכי-הסבכים של בעיית-היהודים המודרנית, מתקשים לפעמים להבין, איך יכול היה לקום אדם ולומר, כי שאלת-היהודים אינה, בעצם, אלא שאלת התעבורה. ישנו עם בלי ארץ, - אמר, - העם היהודי; וארץ בלי עם - ארץ-ישראל. נמצא שאין כאן אלא עניין של העברת העם חסר-הארץ אל הארץ חסרת-העם. זהו פשוט הבעיה, שהנו או מעשה-ילדות, או מעשה-גאונות. לעתים קרובות היינו-הך הם... "המחשבה על הכל", אמר גיטה בשעתו, "אינה סגולה למחשבה". בלעדי הקפיצה אל האפילה מעל לכל הספיקות והקשיים לא קם עוד ולא היה שום מעשה רב בהיסטוריה.

דור של חורבן, הארכיון הציוני, עמ' 242-243

פרופ' בן ציון נתניהו

ההיסטוריה אישרה

בדיקה זהירה ושיטתית של פעולתו של הרצל, מביאה יותר ויותר למסקנה, שתפיסתו המדינית כולה, היתה מעשית מאד ומכוונת היטב למטרה - ויש להוסיף: מכוונת ממרחק גדול - מה שגרם לכך, שלרובם של בני-זמנו קשה היה להעריכה כראוי... מבחינה זו אישרה ההיסטוריה את הפרוגנוזה של הרצל במילואה. אע"פ שספק הוא אם הצהרת-באלפור היתה "משתרשת" בחיים המדיניים - או אף ניתנת - אלמלא היה קיים בארץ היישוב, שהיה נמצא בה, ואלמלא קדמה לה פעולת-ההתיישבות הצנועה, אבל המוצלחת, שהרצל לא ראה טעם בהמשכתה.

ואולם פרט לנקודה יחידה זו, היתה ראיית-הנולד שלו מפליאה בדיוקה. נכונה היתה הערכתו ביחס להתפתחותו של התהליך האנטישמי, הערכה, שההיסטוריה אישרה אותה בשלימות מתוך מתיחת קו של הדגשה תחתיה, וכן אושרה במילואה הערכתו ביחס לעתידה של התנועה הלאומית ביהדות. את הקונגרס הראשון ראה כביטוי של תקומת-הממלכתיות וייסודו של הפרלאמנטאריזם בעם היהודי הקם לתחייה - "העם היהודי בדרך" (כפי שהגדיר את הציונות), כמו-כן מפליא בטחונו של הרצל, שעליו חזר כמה פעמים, שאם לא יתקבל הצ'ארטר בהקדם עתידים היהודים לקבלו זמן חלוקתה של תורכיה - חלוקה, שגם ראה אותה כבלתי-נמנעת וגם קישר אותה

בסיכסוך עולמי. גם ה"נבואה" הראשונה גם השנייה נתקיימו, כידוע. מכאן מקום להערכת נבואתו השלישית על עתידה של מדינת-היהודים: "בשבתם על אדמתם, לא ייתכן עוד כי ישובו היהודים ויפוזרו אל כל קצווי ארץ. אי-אפשר שהגלות תקום שנית כל-עוד לא היתה כל תרבות העולם למשואות" (כתבים, עמ' 93).
אנציקלופדיה עברית, טו, עמ' 396-397

פרופ' יעקב כץ

הציונות - לאומיות יהודית, ולא תגובה למצוקה

בכך שהציונות היתה אוטופיה הכיר אפילו הרצל. במבוא לספרו "מדינת היהודים" שבו התווה את התוכנית להגשמת חזונו, הוא צפה מראש שימתחו עליה ביקורת בתור אוטופיה. תשובתו היתה שאומנם זוהי אוטופיה, אבל לא אוטופיה רגילה. הוגי אוטופיות אחרים העלו תוכנית של מכונה, מבלי להצביע על הכוח שיניע את המכונה. ואילו הוא צריך היה רק להעלות את ההצעה, כי הכוח המניע, הלא הוא מצוקת-היהודים כבר היתה קיימת ומוכנה להפעיל את המכונה כאשר תוקם. בכך נתגלה הרצל מעין נביא, כי הוא חזה נכוחה את העתיד, אך לא את שלשלת המאורעות שתביא אליו.

כי המפעל הוקם לא כפי שחזה הרצל, בלחץ המצוקה היהודית...

...הכוח המניע שפעל בעלות הרצל על הבימה ההיסטורית היה רעיון הלאומיות היהודית, ששאב את כוחו מן המשיחיות הישנה שלבשה פנים חדשות. להרצל עצמו לא גונב על כך שמץ דבר, בשעה שהגה את תוכניתו. הוא התחנך באווירה מתבוללת בבודפשט ובווינה, ולא ידע כלל על קיומה של התנועה הלאומית, כאשר הגיע בעקבות משפט דרייפוס ב-1895, למחשבה כי את בעיית היהודים יש לפתור על ידי הקמת מדינה יהודית. אכן, הרעיון היה יורד לטמיון כאוטופיות אחרות, אלמלא התלהבותם של הלאומיים, שקיבלו את הרצל כקבל מנהיג שלוח-אל. מכוח הלאומיות, ששאבה את עוצמתה ממקורות המשיחיות, הפכה האוטופיה של הרצל בסופו של דבר למציאות.

המדינה בהגות הדורות, האגף לתרבות תורנית, משרד החינוך עמ' 97-98.

חיים וייצמן

אתחלתא דגאולה

הוא תיאר לעצמו את העניין בדרך סכימה פשטנית: יש יהודים עשירים, ויש פקידים תורכיים לוקחי בצע, הרי שהדבר פשוט בתכלית הפשטות - אפשר להציע לממשלה התורכית כמה הנאות, שיהנו אותה היהודים העשירים על-ידי שיעשו לטובתה כך וכך; ובדרך זו אפשר להביא את היהודים העניים לארץ-ישראל. משום כך היתה מטרתו הראשונה של הרצל, לבוא בדברים עם הממשלה התורכית, עם השולטן, ולדרוש מהם מדינה יהודית, או בלשונו של הרצל - צ'ארטר. הוא עמד במשא-ומתן ממושך עמם, והתורכים כדרכם תמיד - לא אמרו הן ולא אמרו לאו, אלא משכו את העניין. בכל קונגרס וקונגרס, בראשון, בשני, בשלישי, נמסרה מודעה, שהנה התקרבו צעד נוסף בדרך.

וכך עבר הרצל את כל דרך הייסורים, וראה תקוות רבות ואכזבות רבות, עד שהגיע - כדברי עצמו - לקיר-ברזל. האכזבות הללו הביאוהו לידי תוכנית אוגאנדה.

ובראותו שהצירים מקישינוב אומרים לאו, חוורו פניו היפים, עדיני הגיזרה. מובטחני, שאותה שעה עמד הרצל על טיב הקשרים הנפשיים שבין ארץ-ישראל לעם ישראל. אז זלגו העיניים דמעות. הרצל בא אל אומרי הלאו ואמר להם: "קצרה דעתי מהבין. כבר תלוי חבל החניקה בצווארם של היהודים, ועדיין מסרבים הם ללכת לאוגאנדה". הם החזירו לו תשובה, שאין אני צריך לחזור עליה. ברי לי, שאותה שעה ששמע את תשובתם של אומרי הלאו, נעשה הרצל ציוני לאמיתו.

פרי המעשה של פרסום הספר הלבן של מקדונלד, הן אוניות המעפילים, הטרור וכל אותה תפורענות העוברת עתה על ארץ-ישראל.

כיוון שהגתי לאוניות-המעפילים, הריני נוטל רשות לעצמי לשלוח בשמי ובשמכם אתם לאחינו ואחיותינו המהלכים בספינה "יציאת אירופה תש"ז" ברכת שלום ו"חזק ואמץ". שמה הלועזי של אוניה זו הוא "אקסודוס", הוא שם הספר השני בתורתנו. ואולם יש בה בתורתנו עוד ספרים אחרים, ושם הספר הרביעי, החומש "במדבר", הוא בלועזית "נומרי", כלומר "מספרים", ותקוותי חזקה, שאחרי ה"אקסודוס" תבוא ה"נומרי", כלומר המספרים הגדולים, ההמונים הגדולים של עולים, שיבואו לארץ-ישראל החופשית.

אין אני בקי ברזי ארגון האומות המאוחדות. את חברי הוועדה ראיתי ודיברתי רק פעמים אחדות בלבד. ואולם מאמין אני, שבעצם הלילה הזה - ויש בכך מן הסמל - אולי ייחתם כתב-התעודה, העשוי להיות בע"ה ל"אתחלתא דגאולה".

אפילה אופפת אותנו היום, אבל אין האפילה שורה בכל, ואף ייתכן שאין זה אלא החושך שלפני הנץ החמה. מקוה אנוכי, שהוועדה היושבת עתה היא האחרונה בשורות הוועדות שעסקו בנו ובענייננו. בוועדה זו מקופל העולם הבינלאומי ומקופל המצפון הבינלאומי. לפני הוועדה הזאת השמענו כולנו את דברינו. שפכנו לפני את ליבנו ודם נפשנו. הגדנו לה, מה אמונתנו, מה תקותנו, מה משאלתנו, ומה זכותנו המגיעה לנו.

עתה יכול אני לסיים, ורצוני לומר עוד דבר אחד בלבד. כולנו נעמוד יום אחד לפני שופט עליון יחד עם אלה, החותכים את גורלנו היום. ורק תפילה אחת אשא לשמים, שאותו יום שנעמוד לפני השופט ההוא, נוכל לומר, שידינו לא פעלו אוון.

ספר הקונגרס הראשון לאחר חמשים שנה, עורך לייב יפה, י-ם תש"י, הסוכנות היהודית, עמ' 207-209

דוד בן גוריון

האם התאריך יתממש?

תאריך זה שאנו חוגגים היום, הוא הגדול ביותר מאז נהרסה עצמאותנו הממלכתית אחרי תבוסת בר-כוכבא, מצטיין בשתי סגולות (א) הוא תאריך שאנו עשינו אותו ולא אחרים, (ב) הוא עשה אותנו מחדש לעם. הקונגרס הראשון לא עשה אותנו לעם יש מאין. תמיד היה עם ישראל גם כאשר היינו מפוזרים וגולים והעולם כולו לא ידע על קיומנו כעם, אבל היינו רק עם בכוח. היום הזה לפני חמישים שנה עשה אותנו, ואנו עשינו את עצמנו, לעם בפועל. בקונגרס הראשון, ב-1897, הוקם מחדש העם היהודי המכיר בעובדת היותו עם והמכריז על רצונו להיות שוב ככל העמים עצמאי במולדתו.

האחראי הראשי לתאריך הזה, ד"ר הרצל, כתב אז אחרי הקונגרס ביומנו דברים שהם נראים כאילו נועזים ומוגזמים. הוא רשם: "היום ייסדתי את המדינה היהודית" - ובעצמו הוסיף - "אם אומר זאת בגלוי עכשיו ייראה הדבר לרבים נלעג, אולי בעוד חמש שנים, על כל פנים בעוד חמישים שנה יכירו בה הכל".

זאת לא היתה התרוננות של איש חזון והיזה להצלחה רגעית אלא אינטואיציה היסטורית עמוקה, כי באותו היום באמת הוקמה המדינה היהודית, כי מדינה נוסדת תחילה בלב העם.

ומעניינים שני המועדים: בעוד חמש או חמישים שנה. גם בזה נתגלתה האינטואיציה הגדולה והגדלות ההיסטורית של יוצר הקונגרס. הוא האמין בכך, הוא היה מלא אמונה שבעוד שנים אחדות עשויה לקום מדינת היהודים. ספק אם היה יכול לעשות מה שעשה בלי אמונה זאת שהדבר קרוב וייתכן במהרה. היה זה שיפוט קלוקל לומר לאחר מעשה שהרצל טעה. הוא לא טעה כל כך. לא היה בהחלט מן הנמנע שהדבר יקום בזמן קצר. הדבר לא קם לא משום שלא היתה אפשרות שיקום. יש הרבה דברים נתונים בהיסטוריה שאינם מתקיימים, אבל הם נתונים, והחווה רואה את היותם נתונים ועושה מאמצים להגשמתם. לא תמיד מסתייעת מילתא. ולא מפני שהרצל היה חוזה שוא לא נסתייע הדבר. אבל הוא לא אמר רק "לאחר חמש שנים", הוא אמר "בעוד חמש שנים או חמישים שנה". תאריך שני זה מעיד שראה אפשרות של עיכובים ודיחויים. והנה אנו עומדים לאחר חמישים שנה והדבר טרם קם. "פיקחים" שמלאכתם בכך אומרים: "הנה פרי ההזיות". אל ימהרו לחרוץ משפט.

היובל הזה של חמישים שנה, התאריך הגדול ביותר בדברי ימינו בגולה נחוג עתה בתקופת משברים שזה דורות לא היו לנו כמותם: ראשית - החורבן שלא היה כמוהו זה מאות בשנים; שנית - העם היחיד והראשון שהושיט לנו עזרתו נהפך למתנגד לנו; שלישית - עננים כבדים מתקדרים בארץ. אני אומר לא תחת רושם המאורעות של השבוע שעבר, יתכן שזה מאורע חולף.⁹¹ הייתי אומר כך גם לפני שבועיים. עננים כבדים מתקדרים, ורביעית - בפנים - מחשכי אימים...

קיימת מזימה לעשות בנו כאן מה שעשו ביהודי גרמניה ופולין על ידי אותו האיש שהשתתף במזימת הטבח שם⁹².

בסוף אני רוצה להגיד לאלה המעטים בתוכנו - שזכו לזכות היחידה במינה, (להיות בקונגרס הציוני הראשון), הם זכו לתאריך הגדול הזה שבו קם בפועל העם היהודי ונוסדה בכוח בלב העם המדינה היהודית. אתם זכיתם בזכייה הגדולה שאנו וכל הדורות הבאים אינם יכולים על פי טבע הדברים לזכות בה - זכות ראשונים. זיכיתם את העם היהודי בתאריך גדול, תאריך אשר הפך את ההיסטוריה היהודית, ומתוך תקווה שהברכה עלולה להתקיים אני מברך אתכם שגם תזכו לראות בימיכם את תקומת המדינה היהודית.

שם, עמ' 209-211

נ"ב. הרי לך שערב הקמת המדינה, בן-גוריון היה מסופק אם החזון יתממש (העורך).

פרופ' אפרים אלימלך אורבך

בעיקבות דברי וייצמן ובן-גוריון

⁹¹ גירוש המעפילים באניה "יציאת אירופה תש"ז".

⁹² הכוונה למופת.

בעצם הימים האלה נתגלגלה לידי חוברת שהוציאה הסתדרות הציונית בשנת 1947, כשמלאו חמישים שנה לקונגרס הציוני הראשון בבאזל. חוברת זו היא, לדעתי, משמעותית מאוד. באוגוסט 1947 נתקיימה חגיגה ליובל הקונגרס הראשון במקום כינוסו בבאזל, ובהזדמנות זאת השמיע וייצמן את נאומו "אתחלתא דגאולה". באותו זמן התקיימה אסיפה ב"חדר הרצל" בירושלים, ובן-גוריון השמיע נאום קצר שקרא לו "על סף הגאולה".

וייצמן עמד וידע, שבאותו ערב עמדה ועדת אונסקו"פ (ועדת האומות המאוחדות) לחתום על הדין-וחשבון שלה ועל המלצותיה, והוא אמר באותה שעה: "מאמין אני, שבעצם הלילה הזה, יש בכך מן הסמל, אולי ייחתם כתב התעודה העשוי להיות, בעזרת השם, אתחלתא דגאולה". הוא לא התבייש להגיד "בעזרת השם", וכאן אני אומר משהו נגד צד מסויים - ולא השתמש ב"צור ישראל" שזכה למעין הכשר רשמי. היה זה נאום גדול, גם נאום וידוי שבו הוא סקר, בעצם, גם את חמישים שנות תולדות הציונות, וחמישים שנות פעולתו. הוא לא התבייש להודות, באותה הזדמנות, ולבקש סליחה על התבטאות שאמר אותה פעם לגבי יהודי דז'יקה ונלבקי, כלומר הרחובות בווארשה המאוכלסים על-ידי יהודים, שהם לא יצליחו לבנות את ארץ-ישראל...

את נאומו ההוא סיים וייצמן במלים "כולנו נעמוד יום אחד לפני שופט עליון, כל אלה החותכים את גורלנו היום, ורק תפילה אחת אשא לשמיים, שאותו יום, שנעמוד בפני השופט ההוא, נוכל לומר, שידינו לא פעלו אוון". אני חושב, שרבים צריכים היו לקרוא את המשפט הזה ולתת דעתם על כך.

על ציונות ויהדות, הספרייה הציונות, התשמ"ה, עמ' 74-70

מִכְתָּבִּי

המנורה⁹³

היה היה איש שהרגיש את המצוקה להיות יהודי בעומק נשמתו. הוא היה אמן. במוצאו היהודי ובדת אבותיו חדל כבר מזמן להתעניין, והנה חזרה ונתגלתה השנאה הנושנה בלבוש של סיסמה חדישה.⁹⁴ יחד עם רבים אחרים האמין האיש הזה, כי הנחשול במהרה יחלוף. אבל המצב לא נשתנה לטובה, אלא הורע יותר ויותר, וההתקפות הכאיבוהו כל פעם מחדש, אם כי לא פגעו בו פגיעה בלתי-אמצעית; עד שהיתה נשמתו לאט-לאט לפצע אחד שותת דם. והנה אירע לו, שעל-ידי היסורים הפנימיים, הכבושים האלה, הגיע ליתן את דעתו על מקורם, כלומר על יהדותו, ומה שהיה אולי נבצר ממנו בימי הטובה, משום שכבר היה רחוק מזה כל-כך: הוא התחיל לאהוב את היהדות בלב ונפש. גם על נטייה מוזרה זו לא עמד במחזור תיכף ומיד, עד שהיתה לבסוף כל-כך אדירה, שעלתה כמתוך הרגשות האפלולים ונתגבשה לרעיון צלול, שאותו גם הביע אחר-כך באזני רבים. זה היה הרעיון, שיש רק מוצא אחד ממצוקת-היהודים, והוא - השיבה אל היהדות.

⁹³ הופיע בראשונה כמאמר ראשי ב"די ואלט", גל' 31, מ-31 בדצמבר 1897, בחתימה בנימין זאב. מאמר זה מתאר, בלבוש שקוף למדי, את דרכו של הרצל עצמו אל הציונות. שם המאמר במקורו Die Menorah, והכוונה לחנוכיה.
⁹⁴ הכוונה למלה "אנטישמיות", שנתחדשה בקירוב לשנת 1880, כציון לשנאת-היהודים הגזענית והמאורגנת כתנועה מדינית.

כשנודע הדבר הזה לידידיו הטובים ביותר, שנמצאו במצב דומה למצבו, הניעו עליו ראשיהם והיו סבורים, שמא יצא האיש מדעתו.

....מנורת-חנוכה נרכשה, וכשהחזיק בידו לראשונה את המנורה בת תשעת הקנים, נתמלא רגש מופלא. גם בבית אביו דלקו הנרות הללו בתקופת-נעורים רחוקה, וזה היה משהו חביב-ונעים, ביתי-וחמים. המינהג המסורתי לא נראה כמשהו מת, כמשהו קפוא. זה עבר כך מדור אל דור, תמיד הודלק נר בנר. גם הצורה העתיקה של המנורה עוררה בו מחשבות. מתי נוצר המיבנה הפשוט של כלי-המאור הזה? ברור שהצורה הזאת נלקחה לפנים מן האילן. באמצע הגזע החסון. מימין ומשמאל ארבעה-ארבעה ענפים, זה מתחת לזה, וכולם נמצאים במישור אחד, וכל השמונה הם בגובה אחד. צירוף-סמלים מאוחר-יותר הביא את הקנה התשיעי הקצר, הבולט קדימה ונקרא "שמש". מה סודות הצפינו הדורות, שבאו בזה אחר זה, בצורת-אמנות זו, הפשוטה במקורה ושאלה מן הטבע? והאיש הזה שלנו, שהיה אמן, הרהר בלבו, האם זה לא יהיה אפשר להחיות מחדש את צורתה הדוממת של המנורה, להשקות את שורשיה, כמו את שורשיו של אילן. גם צלצולו של השם, שביטא אותו בכל ערב בפני ילדיו, היה נעים לאוזנו. צלילו היה ערב ביחוד, כשנשמע מפי התינוקות.

הנר הראשון הודלק, ועם זה סופר על מקורו של החג. ההתרחשות המופלאה של פך השמן, שהספיק באורח בלתי-צפוי לזמן רב כל-כך, ונוסף לזה פרשת השיבה מגלות בבל, הבית השני, המכבים. ידידנו סיפר לילדים מה שהיה ידוע לו. זה לא היה דווקא הרבה, אבל לילדים זה הספיק. עם הדלקת הנר השני סיפרו הם לו את הפרשה בחזרה. כשסיפרו הם לו, נראו בעיניו הדברים, שהיו ידועים להם מפיו, חדשים לגמרי ויפים ביותר. מכאן ואילך שמח כל יום על הערב, שאורו היה מוסיף והולך. נר בצד נר קמו ועמדו במנורה, ועם הילדים ביחד שקע האב בחלומות על הנרות הזעירים. זה היה לבסוף יותר ממה שביקש ויכול לספר להם, כי זה היה עוד למעלה מכוח השגתם.

כשגמר בלבו לשוב אל גזעו העתיק ולהודות בשיבה זו בגלוי, לא נתכוון אלא לעשות משהו ישר ונכון. כי ימצא בדרך-שיבתו זו גם סיפוק לגעגועיו על היופי, דבר זה לא שיער. ודבר גדול זה קרהו. המנורה עם זוהר-נרותיה המוסיף והולך היתה משהו יפה ביותר, ולאורה יכול האדם להרהר בדברים נשגבים מאוד. והנה הלך והעלה בידו המנוסה רישום של מנורה, שביקש לתיתה במתנה לילדיו בעוד שנה. ביד חופשית עיצב את המוטיב של שמונת הקנים, היוצאים לגובה אחד והם נמצאים מימין ומשמאל במישור אחד עם חתך-הגזע. הוא לא ראה עצמו קשור בצורה המסורתית הנוקשה, אלא יצר שוב מתוך היסוד הטבעי, בלא להשגיח ברמזי-משמעות אחרים, שאמנם גם הם יכלו להיות מוצדקים כשלעצמם. הוא ביקש את היופי הבא מן החיים. אבל גם אם הכניס לתוך הצורות הנוקשות תנועה חדשה, שמר בכל-זאת באמונה על חוק ישותן, על הסיגנון האציל העתיק של עירוכן. היה זה אילן עם ענפים תמירים, שקצותיהם נפתחים כגביעים ובגביעי-הפרחים האלה נעוצים יהיו הנרות.

מתוך התעסקות רבת-הרהורים זו חלף השבוע. בא הערב השמיני, שבו דולקת כל השורה, גם הנר התשיעי הנאמן, ה"שמש", שבדרך כלל אינו משמש אלא להדלקת הנרות האחרים. זוהר גדול שפע מן המנורה. עיניהם של הילדים הבהיקו. אבל האיש הזה שלנו נעשה לו כל זה משל להלהבתה של האומה. מתחילה נר אחד, עדיין אפלולית מסביב, והאור הבודד נראה עוד עצוב. אחר-כך הוא מוצא לו רֵע, עוד אחד, עוד רבים. החשכה מוכרחה לסגת. אצל הצעירים והעניים עולה האור לראשונה, אחר-כך מצטרפים האחרים, האוהבים את הצדק, את האמת, את החופש, את

הקידמה, את האנושיות, את היופי. ושעה שכל הנרות דולקים, מוכרחים להשתאות ולשמוח על המעשה שנעשה. ושום תפקיד אינו נותן-אושר יותר מתפקידו של שמש האור.

בפני עם ועולם, כתבי הרצל, ז, עמ' 188-190

הבן שחזר בליל הסדר

ואחד היה בין המסובים לשולחן הסדר, שקרא את המילים העבריות של ההגדה בדביקות של שב ממרחקים. דומה היה בעיניו כמי שמצא שוב את עצמו, ולא אחת שמו לו רגשותיו מחנק בגרונו עד שבדי עמל התאפק לבל יפרוץ בקול בכי. כמעט שלושים שנה עברו מאז שאל הוא עצמו בעודו ילד "מה נשתנה". אחר באה "ההשכלה", היעתיקות מכל המסכת היהודית, - ולבסוף וממילא - הקפיצה לתוך הריק, מאחר שלא היתה לו עוד כל אחיזה בחיים. ובליל-הסדר הזה היה בעיניו כבן אובד שחזר.

אלטנוילד, עמ' 212

הנשים והציונות⁹⁵

הודות למסורת עתיקה, מן הנעלות ביותר ביהדות, יושבת האשה בסתר ביתה, בחינת כל כבודה בת מלך פנימה, דבר שאותו פיאר המשורר (היינה) בשירו היפה "שבת המלכה"; שם היא חיה הרחק מכל טרדות החיים, מסערותיהם ומגסותם. כך לפחות חיה בת ישראל מן הנוסח הישן, שעדיין יש כמותן, אם גם לא במספר רב, בחוגים האמידים. זוהי אותה האשה, שאני מעריץ אותה בכל לבי, משום שבה נשתמרו סגולות היקר הנאצלות ביותר של האשה העבריה בטוהרתן ובהדרן, כל הסגולות הגדולות והנצחיות, שהיו רבות-ערך ביחוד בתקופות האפלות. אבל אנו חייבים להתחשב בבנות-ישראל מן הנוסח החדש, אותן שבימי הטובה התרחקו מאתנו. מבנות-ישראל מן הנוסח הישן הן נבדלות במה שאינן נותנות דעתן להכנת צרכי שבת ולשמירת השבת, דברים המעלים את כל הניחוח הטוב של שירה יהודית. אבל בכך דומות הן לבת-ישראל מן הנוסח הישן, שגם הן אינן באות במגע עם החיים. הבעל הוא זה, החוסך מן האשה בשלימות את הצורך להכיר את טרדות החיים. נמצא כי גם בנות-ישראל אלו מן הדור החדש חיות להן בפינתן המוגנה, אותן בנות-ישראל חדשות, שאנו קובלים כל-כך מרה על אדישותן.

...דרך זו יכולה להיות דרך השירה, האמנות, במלה אחת: היופי.

יהיה טוב ויהיה מועיל, להעיר את תשומת-לבן של הנשים המוגנות, כי הציונות מכילה יסוד של יופי גדול, וכי הופעתם של משוררים, שמנפשים בקעה בכוח שירת-ציון בזמנים שונים ובמסיבות שונות, היא עדות לעורק-זהב עתיק זה בשירת-ישראל. כך אפשר יהיה להוכיח לנשים, כי אותה ציונות, המופיעה כאופנה חדשה, כביכול, אוצרת בתוכה יופי שאינו בר-חלוף והוא תמיד בעלומיו.

את העבודה הזאת, מאמין אני, תעשה בשבילנו בחלקה אמנות השירה, שהרי היא הולכת זה עידן ועידנים בעקבי הציונות. מושפעים מן הצדדים היפים החיצוניים הנראים-לעין של הציונות, כבר נמצאו משוררים נוצרים, השרים על הציונות. אחד

⁹⁵נאום ב"אגודת הנשים הציוניות" בווינה ב-12 בינואר 1901.

מן הראשונים היה הסופר הצרפתי דה בווהליה,⁹⁶ שרשימתו הפיוטית הופיעה לפני זמן-מה ב"די ואלט". היה בחיבור הפיוטי הזה קטע, שבו הוא מדבר על החומות הלבנות, המשתקפות בים התיכון, ובו הוא רואה חזון של תרבות שתקום שם לעתיד. גם ברומאן מפרי עטו של הנסיך ורדה⁹⁷ עוברת הציונות ביעף. לפני זמן קצר הופיע ספר שירים מאת בריס, האציל לבית מיכהאוזן,⁹⁸ בשם "יהודה", ספר שקושט ועוטר על-ידי יהודי בשם משה ליליין⁹⁹, ובו תוארה שוב תפארת התקומה היהודית. הריני חושב איפוא, הואיל ובימי ההתנוונות, הקרויים משום-מה "תקופת האמאנציפאציה והעלייה הרוחנית", סיגלנו לעצמנו את ההרגל לחקות את מעשיהם של אחרים, עשויים מאורעות אמנותיים כאלה לעשות רושם במחננו. אין זה נראה לי מן-הנמנע, כי לאחר שאנשים יחשבו כי ימצאו בחברה טובה, אם יקשרו כתרים לציונות, ויגלו בה גדלות ויופי, יבואו גם אצלנו מתוך אותו רגש של סנוביות לנהל תעמולה לטובת הציונות.

כל אשה היא נקודת-מרכז של חוג קטן או גדול. ובחוג הקטן הזה יכולה היא לפעול הרבה, היא יכולה לחנך תלמידות, שתהיינה לתועמלניות גם הן, ולנקודות-מרכז של חוגים חברתיים; ולפי מתכונת גידולו של כדור-שלג, שוב תחנכנה גם הן תלמידות חדשות, שתהיינה תחילה טוראיות ולאחר-מכן אלופות של הרעיון הציוני. הן תוכלנה לספר על היופי שהיה אצור בתוך הציונות, שעה שהרעיון עדיין היה עני וצעיר לימים ונשען על עניים ועל צעירים בלבד; והן תוכלנה להסיק מכאן, שהתפתחות נוספת בתנאים נוחים יותר ודאי תרבה עוד את תפארת הרעיון. הן יכולות להצביע על-ידי החיים הנרקמים מסביב לציונות, חיים של התעוררות-נפש המביאים אחרים לידי התעוררות נפש, כי מי שהוגה בשעות-הפנאי שלו, ואף בשעות הבלתי-פנויות, ברעיון היהודי הלאומי ופועל למענו, מקדיש את זמנו לעניינים הרבה יותר נעלים משל אלה, העוסקים בדברי רכילות במסיבות-קפה נבובות, או המבלים את הזמן במשחקי-קלפים ומפסידים בהם את הכסף המיועד לכלכלת הבית ו"קוטלים את הזמן" בבילויי-הבל שונים. זאת היא צורה של חינוך-עצמי ושל התעלות-עצמית, שתהיה לתועלת גם לדור הבא - שלא כדרך בילויי-ההבל השונים. שכן האשה שהיא ציונית טובה, היא גם אם אחראית מאוד ורואה את הנולד. אין אני אומר: אם טובה, כי אין אמהות רעות בעולם. האם חייבת להבין כי הציונות, אם גדולה וחשובה היא, הרי היא גדולה וחשובה במיוחד בשביל הילדים, שהרי הם אזרחי-העתיד, ועל-כל-פנים של העתיד הציוני, אם יקדים לבוא ואם יתמהמה. הרגשנו את החינוך הזה מבשרנו, בשעה שהרבינו להתעמק בציונות. אם המבינה את הציונות תטפח אותה לא בשבילה בלבד, אלא גם בשביל ילדיה. נמצא כי זהו בילוי-זמן נאה ומועיל כאחד. גם אם מקדישים לו את השעות שנועדו מלכתחילה לנופש.

אכן, כל הסימנים מעידים, כי התנועה הציונית הולכת וכובשת את הלבבות יותר ויותר; וכי אותם האנשים, הנוהגים תמיד לפזול כלפי-חוץ, מתגברים על היסוסיהם ומצטרפים לתנועה שנחשבה קודם-לכן פסולה ומזקת. אני יכול לתאר לעצמי בבירור, כי בבוא השעה שבה נוכל להצביע על הצלחות מעשיות, מוחשיות וממשיות, ייחשב הדבר פתאום לכבוד, אם אדם השתייך לפני-כן אל המחנה הציוני ופעל למענו בעבר. אז אפשר יהיה לעשות קאריירה בציונות, אז יצטרפו לתנועה המוני אדם, כדי לעלות בסולם ההצלחה. אני רוצה בכך בכל לבי, משום שאין

⁹⁶ המשורר הצרפתי Saint Georges de Bouhelier פירסם ב"די ואלט", גל' 17, מ-24 בספטמבר 1897, עמ' 15 (מדור הפיליטון) רשימה בשם "ציון החדשה", בה הוא הביע את תקוותו בשיבת העם היהודי לציון.

⁹⁷ פון וראדא הנסיך פרידריך, סופר אוסטרי, פירסם ב"די ואלט", החל מהגיליון 18 משנת 1898, רומאן בהמשכים מן ההווי היהודי בשם משפחת גולדשילד.

⁹⁸ (1874-1945); משורר גרמני, פירסם ב-1900 ספר שירים "Juda" (יהודה), שכל נושאו תנ"כיים. השיר הראשון "Euch" (לכם), הוקדש ליהדות הלאומית. עיטורי הספר צויירו על-ידי אפרים משה ליליין.

⁹⁹ ליליין (Lillien), אפרים משה (1874-1925), מגדולי הציירים והגראפיקאים היהודיים בתקופה ההיא. ציוני נלהב, הוא היה משך שנה אחת מורה בבית-ס לאמנות "בצלאל" בירושלים.

ברצוננו לשוטט תמיד בין ענני מרומים; כי הכרח הוא, שלאחר אירוסים יבואו סוף-סוף הנישואים. אבל נדמה לי, שלא יזיק אם הכלה תצטרך להמתין זמן-מה עד שתיכנס לחופה; ואתם יודעים כמה ארכו ימי כלולותיו של עם ישראל, עד שהורשה להיכנס לארץ הבחירה. אתם יודעים כמה זמן הולך החכם מכל היהודים את העם במדבר, בשביל לצרפו ולטהרו שם.

בפני עם ועולם, ב עמ' 100

ייעודם של הרבנים

הרועים-הרוחניים¹⁰⁰ שלנו, שאליהם בראש וראשונה מופנית קריאתנו, יעמידו עצמם בכל כוחם לשירותו של רעיוננו. עם זה יוסבר להם מלכתחילה, שאין אנו מייסדים תיאוקרטיה,¹⁰¹ אלא מדינה אזרחית מודרנית וסובלנית. אך אנו נשוב ונבנה את בית-המקדש, כמזכרת מאירה לאמונת אבותינו.

אנו מניפים את דגלו החדש של העם היהודי. יש לו רקע לבן עם שבעה כוכבי זהב. הרקע הלבן מסמל את חיינו החדשים הטהורים, שבעת הכוכבים הם שעות הזהב של יום-העבודה. כי בסימן העבודה הולכים אנחנו אל ארץ הבחירה.

כתבי הרצל, 7, עמ' 6-7

גאולה בדרך הטבע

בסוף המאה התשע-עשרה, לאחר שכל עמי-התרבות האחרים הגיעו כבר לכלל הכרתם העצמית ולכלל פעולות שמתוך הכרה זו, הכיר גם עמנו הנידח וידע, שתקוותו לא תבוא מיד אנשי הזיה עושי פלאות, אלא מן הכוח הפנימי והעצמי. לא אישיות אחת אלא אישיות-העם, שתתנער ותפעל, היא היא שעליה להכין ולכונן את מפעל-הגאולה. אף החרדים הכירו שבתפיסה כזאת אין משום חילול-השם כלל וכלל.

מעשי הבורא על ידי היהודים! אומרים החרדים הנאמנים שלנו...

הכלים בהם משמש הקב"ה לפעליו-אין-חקר, - בידיו הם. זה היה ההיגיון הבהיר של החרדים, שעה שנצטרפו בהתלהבות אל המפעל הלאומי. ובדרך זה חזר וקם עם ישראל.

אלטנוילנד עמ' 157-158

ליל בני ברק שלנו

אנו קוראים כיום בתוך ההגדה העתיקה שלנו על-דבר חכמים, שהיו מסובין בבני-ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה. אנחנו הננו צאצאיהם של ר' אליעזר, ר' יהושע, ר' אלעזר בן עזריה, ר' עקיבא ור' טרפון. וזהו ליל בני-ברק שלנו. הישן לובש צורת חדש. תחילה נסיים את הסדר לפי מנהגי אבותינו, ואחר תופיע העת החדשה, כפי שנתהוותה ובאה. שוב היתה מצרים ושוב היתה יציאה גדולה. וזו נעשתה, כמובן מאליו, בצורה שהלמה את המעמד התרבותי ואת האמצעים

¹⁰⁰ הכוונה לרבנים.

¹⁰¹ שלטון-אלוהים; מדינה שיש בה שלטון של כנסייה דתית.

הטכניים של תחילת המאה העשרים. והדבר לא יכול להיות אחרת, אף לא יכול היה להיעשות לפני-כן. המאה של הטכניקה חייבת היתה להופיע. העמים צריכים היו להגיע לידי בגרות בפוליטיקה הישבנית. במקום ספינות-מפרשים מוכרחות היו להיבנות ספינות-הקיטור המבורגות שמהירותן עשרים ושניים מילי-ים ומעלה. בקיצור, כל הפרטה של שנת 1900! שומה היה עלינו ליהפך בני-אדם חדשים ועם זה לא לבגוד בגזע העתיק. אף השתתפות מתוך רצון טוב של עמים ונסיכיהם דרושה היתה לכך, שאילמלא כן לא היה כל המפעל הזה אפשרי.

”האלוהים עזר לנו!” אמר ליטוואק הזקן ומילמל מלים עבריות.

מבט מראש הכרמל

דויד ציווה לעצור כדי להזין עיניהם במראה המופלג. הוא יצא, והשניים יצאו אחריו. פנה אל פרידריך ואמר:

”הבט וראה, אדוני הדוקטור, זוהי ארץ אבותינו!”

ולא ידע פרידריך על שום מה ניקוו דמעות חמות בעיניו לשמע המלים הפשוטות הללו יוצאות מפיו של אותו אדם צעיר. אלא זו היתה השראה אחרת לגמרי מאשר באותו לילה בירושלים, לפני עשרים שנה. אז עמד לפני המוות המואר באור הירח, ועתה - חיי-משוש לאור השמש. תלה עיניו בדויד. מהו שנהיה אותו נער יהודי קבצן! אדם בריא ומשכיל, חפשי וכבד-ראש, שנראה כמהלך בטוחות באורח-חיי. עד עתה לא רמז עדיין אפילו ברמז קל על ענייניו הפרטיים, אבל נראה שאין מצבו רע, אם מתגורר הוא בסביבה עשירה זו, שרק חווילות והיכלות מצויים בה. וגם אזרח מכובד הוא, כניכר, שכן הבחינו וראו בדרכם שרבים הבריות המקדימים לו שלום. אף בני-אדם קשישים הקדימו לו שלום. והנה הוא ניצב עתה על ראש הכרמל ולפניו סבר אושר פנימי עמוק, ועיניו משוטטות על פני הארץ והים. ורק עתה ראה פרידריך והבחין באדם בן-חורין זה את הנער המוזר הלז, אשר מבריגיטנאואר לאנדה, שאמר לפניו, כי חפץ הוא לשוב לארץ ישראל!

אלטנוילנד, עמ' 134.

דמעות בירושלים

היה לילה כשהגיעו לירושלים, ליל-ירח מופלא.

”ירושלים!” אמר פרידריך בינו לבין עצמו בקול חלוש ורועד. ובשום פנים לא מצא לבאר לעצמו על שום מה זעזעוהו כל-כך מראות העיר הזרה הזאת. אולי זכרונות הם על מלים שנשתכחו משחר ילדותו? פסוקי-תפילה שלחשו לפניו שפתי-אבא? הדרת ליל התקדש חג הפסח לשעבר נעורה פתאום וחלפה את נשמתו. אחד הפסוקים העבריים המעטים, שהיו עוד זכורים לו, עלה באזנו כצליל רחוק: לשנה הבאה בירושלים! - והוא ראה פתאום נער קטן מהלך לצדו של אבא אל בית-המדרש. הה, האמונה מתה, הילדות מתה, אבא מת - ולפניו נתנשאו חומות ירושלים בנגוהות אגדה של אור-ירח. זרם חם הציף עיניו הוא לא ידע נפשו. נשאר עומד והדמעות זלגו לאיטן על לחייו.

אלטנוילנד עמ' 115

ליד הכותל

"הרואה אתה, מיסטר קינגסקורט", אמר פרידריך, "מיתה גמורה מתנו. מממלכת-היהודים לא נשתייר אלא שריד של חומת-המקדש".

....מצוי היה שם אותה שעה עוד אדם שלישי לבוש אירופית עומד לפני הכותל המערבי. והלה פנה ואמר גרמנית של משכילים אך בהטעמה זרה:

"אדוני, לפי דבריך שדיברת ניכר שיהודי אתה, או על-כל-פנים ממוצא יהודי הנך".

"כן", ענה פרידריך ותמה משהו.

"ואם כן אולי תרשני", המשיך הזר, "לתקן טעותך. מן האומה היהודית נשתייר יותר מאשר אבנים עתיקות של הכותל הזה ומאשר האביונים הללו, שאמנם אינם עוסקים במלאכה נאה. לא לפי אביוניה ולא לפי עשירה עליך לדון על האומה היהודית כיום הזה".

"אין אני עשיר", אמר פרידריך.

"רואה אני מה אתה: נכרי אתה לעמך. אילו באת אלינו לרוסיה, היית רואה שעדיין קיים לאום יהודי. מסורת חיה יש לנו, אהבה לעבר ואמונה בעתיד. אצלנו נשארו הטובים והמשכילים ביותר נאמנים ליהדות כאומה, ואין חפצנו להשתייך לשום אומה אחרת. אנחנו הננו מה שהיו אבותינו".

"כך נאה", קרא קינגסקורט.

שם עמ' 116

בית המקדש

לפני ימים רבים, באו פרידריך וקינגסקורט בלילה לירושלים, מצד מערב, עתה באו לאור היום ומצד מזרח. אז ראו על פני הגבעות הללו עיר אבילה וירודה, כיום – עיר מחודשת במרץ ופאר.

נוסף דבר-מה חדש, איתן ומשמח: חיים! ירושלים היתה לגוף עצום האומר חיות. נוספו על אלה בנייני הדר כמה וכמה. הנה, למשל, אותו בית-מידות מפואר, מבהיק וחדש כולו, היכל-השלום היה. שלווה רבה ריחפה על פני העיר העתיקה.

עתה עמד (קינגסקורט) וחקר טבעו של בניין ענק מפואר, שהלבין והזהיב מרחוק; על עמודי-שיש רבץ גגו; כן, יער עמודים עם כותרות-זהב נראה לעיניהם. ופרידריך שמע מתוך זעזוע עמוק ומיוחד, באמור דויד את המלים:

"זהו ההיכל!"

בליל התקדש השבת דרכו רגליו של פרידריך בפעם הראשונה על סף ההיכל בירושלים. עברו על פני הרחובות הנהדרים של העיר החדשה, שעדיין מלאים היו תנועה בשעות הצהריים. והנה עתה כבאורח פתאומי ומוזר, התחילה תנועה זו

נפסקת ומשתתקת. מספר העגלות הנוסעות נתמעט מאד, והחנויות נעלו לאורך כל הרחובות. שבת קודש ירדה לאטה על העיר ההומיה, והמונים המונים נהרו מתפללים אל בתי-התפילה. שכן מלבד ההיכל נמצאו גם בעיר העתיקה וגם בעיר החדשה בתים רבים לאל מסתתר, שאת רוחו נשא ישראל על פני תבל כולה במשך אלפי שנים.

וכבר תקפה הרגשה ראשונה של התעלות את ליבות ההולכים בסך, בהיכנסם אל אוורת השלום של העיר הקדושה. בין חומות ירושלים העתיקות שוב לא מצאת עוד סחי, רעש, ריחות רעים, כמו לפני עשרים שנה.

והנה הגיעו ועמדו לפני ההיכל.

שוב הוקם הבית כי מלאו הימים, וכמלפנים נבנה אבני-גזית, שהובאו ממחצבות-אבנים הקרובות ונתקשו באויר-היום. ושוב עמדו העמודים, המוצקים נחושת, לפני היכל ה', ושם קורא להם "יכין" מימין ו"בועז" משמאל. בחצר החיצונה עמד מזבח-נחושת גדול, וגם הכיור הגדול עמד כאן, שנקרא בשם ים-שלמה.

שרה ומרים פרשו לעזרת-הנשים. פרידריך ניצב בהיכל בצדו של דויד בטור האחרון.

קולות זימרה וכלי-שיר נתעלו בתוך חלל הבית הנהדר. פרידריך לא ידע נפשו. הקולות הללו נשאוהו אל מרחקי חייו שלו ואל מרחקי-העתים שבחיי עמו. על סביבו הנעימו המתפללים ולחשו את התפילות הקבועות, ואולם על לבו עלו חרוזים גרמניים נאים: "המנגינות העבריות" להיינריך היינה. שוב ירדה ובאה שבת-מלכתא, "הנסיעה השוקטה". ומשורר ההיכל פתח באותו מזמור נושן, שבמשך מאות שנים עורר בלב העם המפוזר את הגעגועים לארץ-האבות, בתוך בתי-תפילה לאין מספר על פני כל כדור-הארץ, - הוא מזמורו של המשורר העדין שלמה הלוי:

"לכה דודי לקראת כלה"...

או כמו ששר היינה בלשון הגרמנית:

"בוא, דודי, לך חוכה

כבר הכלה, לך תגלה

צעוף פניה המוצנעים!"

כן, כמשורר-אמת הרגיש היינה ברומאנטיקה האצורה בגורל גזעו. ועם ששר את השירים הגרמניים הפנימיים והנפשיים ביותר, ידע למצוא גם את היופי שבמנגינות העבריות. ואולם פרידריך נזכר עתה באותם הימים המחפירים, בהם התביישו היהודים בכל אשר יהודי הוא. כסבורים היו שייראו מכובדים יותר, אם לא יכירום כיהודים.

ופתאום, בתוך ההרהורים הללו, שנכרכו במנגינות העבריות, הכיר פרידריך והבין את ערכו של ההיכל. בימים מקדם, במלוך המלך שלמה, היה ההיכל המקושט זהב ואבנים טובות סמל לגאון ישראל ולגבורתו. בזהב ובכסף ובנחושת, בעצי-ארזים ובעצי-ברושים ובעצי-זית התקשט הבית בטעם הימים ההם, והיה תאוה לעיניים. ואולם עם כל התפארת הזו שלפי מושגי הימים ההם, הרי לא ייתכן שעל הבניין המוחשי והבולט הזה שפכו היהודים דמעותיהם במשך אלף ושמונה מאות שנים. לא

על חומות הבניין ההרוס בכו בעומדם על-יד החרבות, - בכי כזה במשך שמונה-עשרה מאות שנים כמוהו כאיוולת. לא, הם נאנקו על משהו נעלם, סמוי מן העין, שהבית היה לו אך ביטוי של אבן. ובסמוי הזה הרגיש פרידריך בתוך ההיכל החדש, שהוקם בירושלים. לבו פחד ורחב. הנה עומדים כאן הבנים השבים של עם אלוהי ישראל ומנשאים נפשם אל הנעלם.

אלטנוילנד, כתבי הרצל, א, 253

יצרתי דגל ועם

כשביום מן הימים מדינת-היהודים תהיה קיימת, הכול ייראה קטן ומובן מאליו. היסטוריון הוגן יותר [ממני] אולי יגיע למסקנה שבכל זאת היה בכך משהו, שעיתונאי יהודי חסר אמצעים, בתוככי השפל העמוק ביותר של העם היהודי, בימי האנטישמיות המבחילה ביותר, הפך סמרטוט לדגל ואספסוף עלוב לעם המתלכד בקומה זקופה סביב דגל זה.

דגל, מה זה? כלונס ומטלית אריג? - לא, אדוני, דגל הוא למעלה מזה. בדגל נוהגים בני-אדם לאשר רוצים, ואפילו לארץ היעודה. למען דגל הם חיים ומתים; זהו הדבר היחיד אשר למענו מוכנים הם למות בהמוניהם, אם מחנכים אותם לכך. מכתב אל הבארון הירש, 3.6.1895, אגרות, א, עמ' 11

צוואתו

...רצוני בהלוויה מן הדרגה הצנועה ביותר בלא נאומים ובלא פרחים. רצוני להיקבר בארון של מתכת, באחוזת הקבר ליד אבי, ואשכב שם עד שהעם היהודי יעביר את גופתי לארץ-ישראל. לשם יועברו גם הארון של אבי, של אחותי שנקברה בפשט ב-1878, ושל בני משפחתי הקרובים שילכו לעולמם לפני מועד העברת ארוני לארץ-ישראל (אמי וילדי). אשתי - רק אם תצווה על כך בצוואתה.